

KORUNK

GONDOLATOK ESZTÉTIKAI IRO-
DALMUNKRÓL • KOSZTOLÁNYI,
A KRITIKUS • A KÖZÉPKORI
SZÉKELYFÖLDI MŰVÉSZET NÉ-
HÁNY KÉRDÉSE • GYÜMÖLCS-
TERMESZTÉSÜNK A VÁLTOZÁS
JEGYÉBEN • ÉVFORDULÓK ÉS
ADÓSSÁG • FORDULÓPONTON
A FOGYASZTÓI TÁRSADALOM •
SEPSIKÁLNOK DEMOGRÁFIÁJÁ-
RÓL • MAGÁNOS VÁLLALKOZÁS
KÖZÖSSÉGI JELENTŐSÉGE • AMI
VAN — ÉS AMI LEHETNE • • •

1975 • 12

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

*** * * Közös törekvések szolgálatában I**

- VAJDA LAJOS • A népfronti összefogás előzményei 897
BRETTER GYÖRGY • A mindenek kálváriája 900
ANGI ISTVÁN • A szépség értéke 903
KISS FERENC • Kosztolányi, a kritikus (Születésének 90. évfordulóján) 907
CS. GYÍMESI ÉVA • A szó művészete, avagy: kétségek tudománya 915
RITÓOK JÁNOS • Antibábel, A kút mélyén (versek) 920
HORVÁTH ISTVÁN • A Hold 921
ZAHARIA VASILE • Előtérben a gazdasági hatékonyság növelése (Konzultáció) 925
NAGY MIKLÓS • Gyümölcsstermesztésünk a változás jegyében 929

JEGYZETEK

- CSEHI GYULA • Évfordulók és adósság 933
E. SZABÓ ILONA • Az otthonosság poézise 935
KÁNTOR LAJOS • Benczédi Ilona figurái (Műmellékleten)
SZILÁGYI JÚLIA • Madridi küldetés 937

FÓRUM

- LENGYEL FERENC • Ami van — és ami lehetne... 939

HAZAI TÜKÖR

- KOSA SZÁNTHÓ VILMA • Sepsikálnok társadalmáról 941

NEMZETKÖZI ÉLET

- SEMLYÉN ISTVÁN • Fordulóponton a fogyasztói társadalom? 951

ELŐ TÖRTÉNELEM

- DAVID LASZLÓ • A középkori székelyföldi művészet néhány kérdése II. 956

SZEMLE

- LŐRINCZI RÉKA • Magános vállalkozás közösségi jelentősége (Szabó T. Attila
70. születésnapjára) 961
MÁTÉ GÁBOR • Egy szintézis margójára 964
KORDA ISTVÁN • Osi vulkánok és új gondolatok földje 966

LÁTÓHATÁR

Era socialistă, Világosság, România literară, Poland, The Sunday Times, Film Színház Muzsika, Revista de istorie

ILLUSZTRÁCIÓK

Benczédi Ilona, Aurel Ciupe, Gaál András, Kazinczy Gábor, Mátyás József, Szalai József, Székely Dániel

KORUNK

ALAPITOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).
Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Rácz Győző
Szerkesztőségi főtítkár: Ritoók János
Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.
Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).
Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Közös törekvések szolgálatában

A tanácskozások, megbeszélések — még a rendszeresen, előírt időközben sorra kerülők is — bizonyos fokú ünnepélyességet nyernek, minthogy általában jeleznek valamit: korszaklezárást, új időszak nyitását, eredmények összegezését, új feladatok fölvázolását. De jelentetik ugyanakkor a már ismert út, az elfogadott elvek, nézetek megerősítését, a bevált módszerek, eljárások további alkalmazását, tömörebben: a folyamatosság biztosítását. És ez utóbbi is nagyon fontos; hiszen a folyamatosság a következetes, kitartó munka egyik alapföltétele.

A magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak nemrég megtartott együttes ülésére az előbb vázolt meghatározók és szerepkörök jegyében került sor. Ezzel a hónappal s ezzel az esztendővel ugyanis — mint ismeretes — lezárult egy ötéves tervidőszak. S nem akármilyen — tegyük hozzá. E tervszakasz során szocialista építésünk minőségileg magasabb fejlődési szintre lépett. Míg ezidáig a szocialista rendszer gazdasági alapjainak lerakásán dolgoztunk, emez öt év során már a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megvalósításához láttunk hozzá.

Sikerrel. Noha nem volt könnyű a föladat. Árvízzel, aszályal, hóviharral kellett megküzdenünk, nemzetközi viszonylatban a kapitalista világban beállt gazdasági válsággal — amely fejlett kapcsolataink révén óhatatlanul bizonyos fokig nekünk is gondot okozott —, továbbá nyersanyaghiánnyal, egyes külföldi pénznemek hígulásával. Mégis, a párt hívó szava széles körű visszhangot váltott ki a dolgozók körében, ösztönzőként hatott, s a nagyarányú igyekevs oda vezetett, hogy elérhettük azt, amit egyetlen előző ötéves szakaszban sem: jóval a kitűzött határidő előtt teljesítettük a föladatokat. Nem egy vállalat négy év vagy még rövidebb idő alatt tett eleget kötelességének, több megye hasonlóképp hónapokkal hamarabb lépte át — munkateljesítménye alapján — az esztendőküszöböt, s hosszú ideje már 1976-ra termel. Örömről szolgál, hogy a tervüket jóval a határidő előtt teljesítő megyék közt van Kovászna, Bihar, Szatmár, Kolozs, Maros is, ahol nemzetiségi lakosság is él.

Ezek az eredmények közös erőfeszítés gyümölcsei — állapították meg a tanácskozás résztvevői. A közös erőfeszítés, a vállvetve végzett munka pedig arra vall, hogy a nemzetiségi dolgozók megértik a marxizmus—leninizmus tanítását, amely szerint a nemzeti kérdés egyik része a proletárforradalomnak, a szocialista és kommunista építésnek, amaz új élet megteremtésének, amelyben minden ember — nemzetiségre való tekintet nélkül — maradéktalanul élvezheti a civilizáció vívmányait, a szabadság nyújtotta lehetőségeket, és saját jövőjének tudatos alakítója lehet.

A tanácskozáson mondott beszédében Nicolae Ceaușescu elvtárs világosan utalt erre, amikor kifejtette, hogy a nemzeti kérdést „nem lehet és nem szabad a párt általános forradalmi politikájától elszakítva tekinteni; ha megkísérelnénk, hogy általános politikánktól elszakítva foglalkozzunk vele, nem lennénk többé forradalmárok, marxisták, nacionalista álláspontra siklanánk, ami súlyosan ártana egész tevékenységünknek. Nagy meglepéssel vettem tudomásul, hogy a mai tanácskozáson az összes fölszólalók a szocializmus építésére, az egész nép jólétének emelésére irányuló általános törekvésekkel összefüggésben tekintették a német és magyar nemzetiségek kérdéseit [...] Ez szavatolja számunkra, hogy a nemzeti kérdés fölvetésében a következő időszakban is valóban a helyes úton fogunk haladni...”

Mielőtt azonban még a következő időszakról bővebben szólnánk, emlékeztessünk az eltelt évek eseményeire, eredményeire, különféle megnyilvánulásaira. Megünnepeltük ismételten 1918. december elsejét, ama napot, amikor Erdély egyesült Romániával. Ez a dátum emlékeztető és iránymutató; a történelmi valóságra utal, magatartásbeli és fölfogásbeli realizmushoz szoktat, józan igazodásunkat szolgálja, és arra készíttet, hogy teljes alkotó erőnkkel illeszkedjünk be az ország életébe, a román néppel együtt küzdjünk a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom építéséért.

Az eltelt időszak legjelentősebb eseménye a párt XI. kongresszusa volt, amelyről méltán valljuk, hogy új szakaszt nyitott az ország történetében. Ezen a kongresszuson fogadták el az ország több évtizedes jövőjét föltáró, fontos elvi kérdéseket tisztázó, a marxizmus-leninizmus tanításokat hazánk körülményeire alkalmazó és a korunkra jellemző viszonyok közt továbbfejlesztő Programot, az 1976—1980-as ötéves tervre vonatkozó Irányelveket, továbbá Románia 1981—1990-es gazdasági-társadalmi fejlesztésének távlati irányvonalait. Ezek a dokumentumok azóta már népünk sokágazatú tevékenységének alapvető szövevényei, útjelző kövei.

Gazdag műsorú politikai-kulturális rendezvények keretében emlékeztettünk a Mihai Viteazul alatt történt első egyesítés 375. évfordulójára, ugyanakkor az évfordulók megünnepelésében figyelmet fordítottak a nemzetiségek egyes nagy történelmi és kulturális személyiségeinek emlékére, művelődési intézményeire, avagy kiadványai megjelenésére. Széles körű ünnepségek keretében emlékeztünk meg Helitai Gáspárról, Apáczai Csere Jánosról, Józsa Béláról, Bolyai Farkasról, Misztótfalusi Kis Miklósról vagy a német proletárköltő Nikolaus Schmidt, a zeneszerző Paul Richter születésének 100. évfordulójáról.

Ebben a vonatkozásban említendő meg sok számottevő kulturális sikerünk is. Az például, hogy a magyar nyelvű sajtó egy megjelenés viszonylatában 563 700 példányban lát napvilágot, vagy hogy a rádió naponta öt és félórás műsort ad magyarul, a televízió pedig heti 150 percen át sugároz magyar adást. Kiadói tevékenységünk élénkségét bizonyítja, hogy tavaly 255 könyv jelent meg magyarul mintegy 2 000 000 összpéldányszámban, 1975. november 1-ig pedig kb. 200 cím 1 700 000 példányban. E művek többsége a *Kriterion*, a *Dacia* és a *Ion Creangă* kiadó gondozásában került az olvasók kezébe. Tanügyi vonatkozásban érdemes rámutatni, hogy az 1975—1976-os tanévre 109 különféle tankönyvet adtak a magyarul tanuló iskolások kezébe 980 000 példányban.

Mindezek az eredmények igazolják azt, amit a tanácskozáson a magyar nemzetiségű dolgozók tájékoztatója hangsúlyozott: „A történelmi realitások és a jövő távlatainak tudományos elemzése nyomán [...] pártunk úgy véli, hogy az együttélő nemzetiségekhez tartozó dolgozók teljes jogegyenlősége biztosításával, sajátos kérdéseik megoldásával, nemzetiségre való tekintet nélkül az összes állampolgárok egysége és testvérisége megerősítésével való foglalkozás jelentősége megmarad a sokoldalúan fejlett szocialista társadalom megteremtése és a kommunizmusra való fokozatos rátérés egész időszakában.“

A gazdag könyvkiadás termésének gyors fölvásárlása, vagy az a tény, hogy egyre több újságot, folyóiratot olvasnak a nemzetiségi dolgozók, hogy mind számosabb szabadegyetemi előadáson, irodalmi köri megbeszélésen, hangversenyen vesznek részt, arra vall, hogy pártunk művelődésügyi politikájának, államunk ezirányú tevékenységének gyümölcse beérett, s e keretben az anyanyelvi kultúra megkapta megillető helyét a szocialista tudat kialakításában, a szocialista humanista nevelésben, értékeink ápolásában, sajátos vonásaink megőrzésében.

Jövönk vázolásában Nicolae Ceaușescu elvtárs az alapvető elvek rövid ismertetésén túl rámutatott arra, hogy „a következő ötéves tervben alapvető — mondhatni forradalmi — változást hajtunk végre a termelőerők telepítésénél. Önök tudják, hogy mit jelent majd ez minden egyes megyére nézve [...] az országnak 1980-ban új társadalmi-gazdasági szerkezete lesz [...] elérjük a termelőerők erőteljes fejlődését az ország összes megyéiben.“

Mint ismeretes, valamennyi megye évi össztermelése meghaladja majd a 10 milliárd lej értéket, ami biztosítja a kiegyensúlyozott fejlődést, a munkásosztály gyarapodását, az ipar elsődlegességét, a városok nagyarányú növekedését, több falu várossá alakulását, jelentős kulturális központok kialakulását, a fejlett és az elmaradottabb tájak közti különbség kiegyenlítését. Ama megyék között pedig, amelyek lemaradásuk behozatala végett fokozott támogatásban részesülnek a beruházások és egyéb ráfordítások terén, egyformán szerepel Botoșani, Vaslui, Szilág, Beszterce-Naszód és mások.

Mint minden tanácskozáson, úgy ez alkalommal is — a pártszerű bírálat és önbírálat szellemében — fölvetődtek különböző jellegű gondok „az oktatással és a művelődéssel, a művészeti tevékenységgel, a szocialista neveléssel kapcsolatban is mind általánosságban, mind pedig e tevékenységeknek az egyik vagy másik nyelven való lebonyolításával összefüggésben“.

Beszédében pártunk főtítkára részletesen foglalkozott a még megoldásra váró kérdésekkel, nehézségekkel, s többek között rámutatott arra, hogy „a nemzeti kérdés marxista—leninista megoldásában fontos probléma biztosítani a föltételeket a társadalmi tevékenység lebonyolításához az illető nemzetiség nyelvén [...] Természetesen gondoskodunk az ahhoz szükséges föltételek megteremtéséről, hogy az emberek azon a nyelven olvashassanak, hallgathassanak meg egy verset, kórust vagy színdarabot, amelyet jobban értenek. Ámde gondoljunk elsősorban a közös nyelvre — amely forradalmi dialektikus és történelmi materialista világ- és életszemléletünk. Különböző nyelveken kifejezve magunkat az egységes forradalmi, marxista—leninista nyelven kell beszél-nünk.“

Jövönkről szólva nyert említést az, hogy az új esztendő elején a néptanácsok megtartják a megyei konferenciákat, sor kerül az országos kongresszusra, a művelődési kongresszusra is, és e nagy jelentőségű tanácskozásokon napirendre kerül mind a szocialista demokrácia, a vezetésbeli tömegparticipáció kiterjesztésének kérdése, mind a népművelési problémák — s ezen belül az egyes nemzetiségek anyanyelvi kultúrája gondjainak megtárgyalása is. Pártunk főtitkára ebben a vonatkozásban hangsúlyozta: „Megfelelő figyelmet fordítva arra a lehetőségre, hogy a magyar vagy német nemzetiségű állampolgárok hozzájuthassanak a maguk nyelvén az irodalomhoz, vagy az illető nyelven hallgathassák az előadásokat, s a rádió- és televízióműsorokat, egyetlen pillanatra sem szabad megfeledkezni a forradalmi nevelés lényegbevágó problémájáról, amelyre állandó gondot, a legfőbb gondot kell fordítanunk [...] Mi valóban egy új humanizmust, forradalmi humanizmust teremtünk, amely új szemléletből táplálkozik és amely szemben áll a kizsákmányolással, a társadalmi és nemzeti elnyomással. A művészetnek és a művelődésnek, a nevelő tevékenységnek ki kell vennie részét az új forradalmi humanizmus létrehozásából.“

A szocialista hazafiság, a hazaszeretet, a nép iránti hűség, a szülőföldhöz való ragaszkodás szellemében tárgyalt a tanácskozás bizonyos elemek kivándorlási törekvéseiről is. „Álláspontunk e tekintetben világos — mondotta pártunk főtitkára. — [...] Mi soha nem gondoltunk arra, hogy elmenjünk az országból [...] Mint forradalmárok mindig tudtuk, hogy abban az országban kell dolgoznunk, ahol születünk. függetlenül a nemzetiségtől [...] Elmondhatjuk, hogy azok, akik a múltban távozásra gondoltak, és akik ma távozni akarnak, olyan emberek, akik nem értik meg vagy nem akarják megérteni azt a hivatásukat, hogy itt harcoljanak, hogy ne dezertáljanak, ne futamodjanak meg a harc elől [...] Románia minden egyes állampolgárának helye, függetlenül román, magyar, német, szerb, zsidó nemzetiségétől, itt van! Munkálkodjunk együtt, hogy biztosítsuk az ország gyors fejlődését, hogy mielőbb fölszámoljuk a gyengénfejlettséget, és olyan életet teremtsünk, amelyben mindenki teljes mértékben élvezheti a civilizáció összes vívmányait, aktívan részt vehet az egész társadalom vezetésében. Így látjuk mi ezt a kérdést, és ily módon kell cselekednünk ott, ahol ez a kérdés fölmerül!“

Új esztendő közeledtén úgy véljük, hogy számunkra, magyar nemzetiségi dolgozók számára — a szocialista építés egész folyamába illeszkedő megközelítésben — a tanácskozás, az ott elhangzott főtitkári beszéd további ösztönzést, bizakodást nyújt a jövő évi munkához, beleértve termelőtevékenységünket éppen úgy, mint a szakmai képzést, avagy az anyanyelvi kultúra további fejlesztését.

KORUNK

A népfronti összefogás előzményei

A mai fölgyorsult időben nemcsak az események sorjázása sűrült meg, hanem az emlékezés is. Úgy tűnik, az évfordulók segítségével meg akarnók szakítani a sietés iramát, s a lélegzétvételnyi szünetet visszapillantó elmélyülésre iparkodnánk fordítani, hogy létezésünk ne csupán egydimenziósan jelenes legyen, hanem múltos kiterjedésű is, honnanjöttünkre utaló.

Az alábbi sorok népünk hajdani antifasiszta harcának jelentős mozzanatait idézik meg. Ezt annál inkább érdemes megtenni, hiszen a fasiszmus — sajnos — még mindig időszerű politikai probléma. Nemrég hunyt el az utolsó európai fasiszta diktátor, Franco, s jellemző rá, hogy végső cselekedete is bakó tette volt: kómától elborult aggyal és vonagló kézzel aláírta az öt bászok szabadságharcos ifjú halálos ítéletét. Ezzel szemben az alábbi cikk jól példázza, hogy a fasisztaellenes erők célkitűzéseiben a nemzetiségek helyzetének orvoslása jelentős szempontként szerepelt, s ennek megfelelően az egykori hazai magyar tömegszervezet, a párt vezette MADOSZ kiemelkedő szerepet játszott.

1933 után Hitler uralomra jutását követően, a demokratikus szabadságjogok védelmében, előtérbe került az antifasiszta tömegmozgalom hatékonyságának növelése. A kommunista párt arra összpontosította figyelmét, hogy átfogó, közös harci szövetségbe tömörítse mindazokat a tömegszervezeteket, társadalmi rétegeket, amelyek az ország fasiszálása ellen foglaltak állást. Az 1934 szeptemberében az Országos Antifasiszta Bizottság és a Munka Ligája, valamint az L. Ghelerter vezette Egységes Szocialista Párt között létrejött antifasiszta csoportosulás nyomán 1935 elejétől, a párt Központi Bizottsága februári plenárisának határozatai értelmében kezdett körvonalazódni egy szélesebb összefogás, a Demokratikus Antifasiszta Népfront.

Az első lépés az ország összes demokratikus és antifasiszta erőinek összpontosítására az RKP Erdélyi és Bánáti Területi Titkársága és az Ekésfront vezetői közötti, 1935 júliusában Kolozsváron folytatott tárgyalások eredményeként megszövegezett titkos egyezmény volt, amelyet egyrészt Kohn Hillel, másrészt Petru Groza írt alá. Ezt követte, ugyancsak a Területi Titkárság kezdeményezésére — Józsa Béla terjesztette elő — az Ekésfront és a MADOSZ politikai szövetségének megkötése. Küldötteik tanácskozására 1935. szeptember 24-én került sor, a Hunyad megyei Bácsiban. Az Ekésfront elnökének, Petru Grozának megnyitó beszédére Bányai László, a MADOSZ főtítkára válaszolt a közös történelmi múlt és harci hagyományok örökérvényű tanulságainak felidézésével. A tanácskozás, amint az Péter Lajos, Gruia Petru Moțu, Șontinga Ioan, Romulus Zăroni és mások állásfoglalásaiból is kitűnik, az egységre és megértésre való törekvés légkörében zajlott le, s az alábbi antifasiszta akcióprogramot fogadta el:

„1. A fasiszmus által rendszeresen előkészített, a küszöbön álló háború veszedelemével szemben [...] határozott ellenfelei vagyunk minden olyan törekvésnek, mely a népek között fegyveres összetűzést idéz elő, és hamis jelszavakkal fajgyűlöletet szít. Haladéktalanul küzdeni fogunk minden olyan eszköz ellen, amellyel a béke ellenségei az állampolgári szabadságjogok elnyomására törekszenek. Harcolni fogunk az ostromállapot és a cenzúra megszüntetéséért, amely megtűri azoknak a demagógiáját és fékevesztett propagandáját, akik saját tisztességtelen céljaiknak sajátították ki a nemzeti eszmét, és ugyanakkor megszüntetik a gondolat- és sajtószabadságot. [...]

2. Ismerve a múltból, az elnyomó törekvésű magyar politika korából, a szoviszta iskolarendszer katasztrofális következményeit a nép kultúrájára, egyesült erővel és fenntartás nélkül fogunk harcolni országunk minden népének azon elemi jogáért, hogy műveltségét saját anyanyelvén sajátítsa el, az állam terhére, [...] miután mindegyik nép egyaránt adófizetője az állami közoktatási költségvetésnek. [...]

4. Naponta látva az egész ország területén hajlékaink és gazdaságaink elpusztítását a pénzügyi közegek részéről, akik elviszik házaink ajtóit és ablakait, szükséges ruháinkat és lábbeliinket, élelmiszerünket, az egyetlen tehenet vagy igásállatot, a munkaeszközöket, a főzőkemencéket, össze fogjuk hangolni tevékenységünket az erőszakos foglalások azonnali felfüggesztése érdekében.

5. Eredeti programunk megvalósításáért követeljük az ország összes földműveseit érintő földhözjuttatások véghezvitelét az Ekésfront programjának 7. pontja szerint, beleértve Csík megye lakosságának tényleges földhözjuttatását, és az erdők, legelők stb. feletti tényleges uralmát a Csíki Magánjavak visszajuttatásával, valamint a beszterce-naszódi határőr-alapok területén élő földművesek teljes jogaikba való beiktatását közös javaik felett. [...]

Felhívunk minden olyan szervezetet, amely a dolgozó nép jogaiért küzd, tömörüljünk mindannyian egy táborba közös, azonnali követeléseinket tartalmazó programmal, hogy elejét vehessük a népet fenyegető veszélyeknek." (Az RKP KB Levéltára, 20. sz. alap, 4075. iratszám.)

A Bácsiban megkötött politikai szövetség széles visszhangot váltott ki az országban. „A MADOSZ és az Ekésfront megmutatták ország-világ előtt, hogy az igazi nemzeti érzés az, ami a tömegek szívében él” — írta az *Új Szó* 1935. október 13-án *Egységfront* című cikkében. Ugyancsak ebben a számában azt hangsúlyozza, hogy „... ez az akcióegység nyitja meg a magyar és román dolgozó tömegek egymásra találását, amelyet eddig mesterségesen emelt pártfalak zártak el”. A *Valul* szerint (1935. október 21.) a bácsi egyezmény „rendkívüli jelentőségű cselekedet a romániai népfront megvalósításának útján”. A marosvásárhelyi munkások nyílt levélben üdvözölték az Ekésfront és a MADOSZ szövetségét: „Mi a marosvásárhelyi szervezett munkásság nevében kijelentjük, hogy örömmel csatlakozunk ezen egységhez, mert ilyenformán látjuk megvalósíthatónak Romániában az elnyomottak és kizsákmányoltak Népfrontját. [...]” (*Új Szó*, 1935. november 26.)

Azok az akciók, amelyeket az RKP és a demokratikus tömegszervezetek kezdeményeztek a bácsi akcióprogram ismertetésére, az Ekésfront és a MADOSZ dévai, 1935. november 3-án megtartott közös nagygyűlésében csúcsozottak ki. A felszólalók, köztük Szepesi Sándor, a MADOSZ alelnöke, Aurel Saturn, Ion Şutău, Jakab János, Ferencz János, Teodor Cionca, Kovács Lajos, Gruia Petre Moşu, Cranciovan Miron, egyöntetűen elítélték a fasiszta hatósági terrort, méltatva ugyanakkor a két, nagy tömegeket felölelő szervezet, a román és a magyar parasztság közös érdekeiből eredő harci szövetségének a jelentőségét. (Vö. Gheorghe Micle: *Răscoală pămîntului*, 1945. 188—197.)

Petru Groza beszédében többek között kijelentette: „Le kell szögeznünk, hogy az Ekésfront a háború és a kialakuló faszizmus ellen van, és hogy tisztában vagyunk az összes demokratikus erők összpontosításának kényszerű szükségével.” Az Ekésfront és a MADOSZ harci szövetségének méltatása kapcsán hangsúlyozta: „A háború veszélyét a békés népeknek egymás ellen való sovinszta uszítása növeli. Éppen ezért a mi eddigi legnagyobb megvalósításunk az, hogy az Ekésfront megtalálta a nemzetiségek dolgozó rétegeivel való békés együttműködés útját, amely a MADOSZ-szal való egyezményhez vezetett. [...]” (Bányai László: *Közös sors — testvéri hagyományok*, Bukarest, 1973. 276—277.)

Méltán állapította meg a *Crainicul Maramureşului* 1935. november 16-i számában, hogy „a kormány támogatta fasiszta és diverzionista erők által felkavart légkörben a román és a magyar parasztoknak ez a gyűlése mint világító fényforrás jelenik meg, példát mutatva a népek közötti megbékélésre, egyenes válaszként a sovinszta bolondériákra”.

Az antifasiszta erők összefogásában újabb lépést jelentett az 1935. november 26-án Bukarestben létrejött egyezmény a Demokratikus Blokk és a C. Popovici vezette Szocialista Párt között. Ez újabb bizonyítéka volt a különféle pártok, csoportosulások és demokratikus szervezetek ama képességének, hogy összehangolt akciókat szervezzenek minimális program alapján, amely magában foglalta, többek között, a harcot a fasiszta diktatúra minden megnyilvánulási formája ellen.

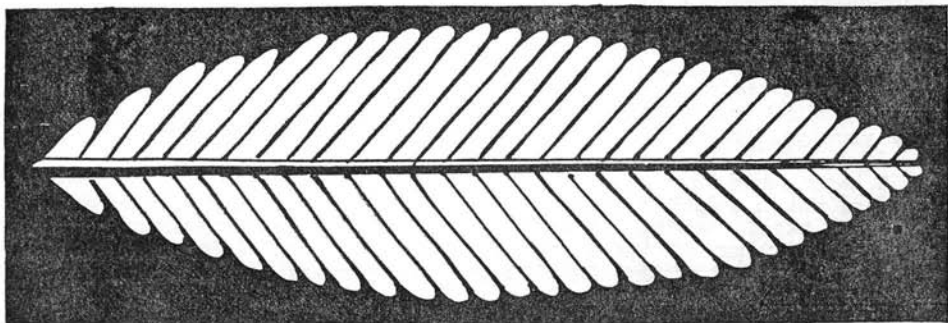
Az egyezményben helyet kapott továbbá a Bácsiban létrejött „első népfronti megnyilvánulás” üdvözlése. A két szervezet kifejezésre juttatta azt a kívánságát, hogy „együtt váltsák valóra a nagy történeti küldetést: a faszizmus leverését az igazi demokratikus szabadságjogok helyreállításával. Biznák abban, hogy a parasztsággal összetartó proletariátus, amelyik mindig a tudatos akciók élén állott, ki fog kényszeríteni egy valódi demokratikus rendszert.”

Az egyezmény felhívással zárul: „Ebben a helyzetben, amikor a sovinszta diktatúra inkább fenyeget minket, mint bármikor, felszólítjuk az összes munkás-, politikai és szakszervezeteket, a nemzeti és radikális parasztpártokat, a dévai (bácsi) népfronti magot, a kisiparos, kereskedő, tisztviselő és értelmiségű egyesületeket és minden demokratikus csoportosulást, hogy az utolsó óra előtt határozzák el az összes romániai demokratikus erők közötti demokratikus népfront megkötését, egyetlen biztosítékát a faszizmus és a háború elleni, a haladásért, békéért és egy jobb életért vívott harc sikerének.”

A kommunista párt kezdeményezésére a Demokratikus Blokk és a Szocialista Párt küldöttei Hunyad megyébe utaztak, hogy felvegyék a kapcsolatot az Ekésfront képviselőivel akcióegységük kialakítása végett. A tanácskozás 1935. december 6-án ért véget. Előbb a dévai gyűlésen került nyilvános vitára és határozati javaslatba a demokratikus erők egyetlen nagy népfrontba való tömörítésének szükségessége és a közös célkitűzések megfogalmazása a fasiszta veszély elhárítása érdekében, majd a megye más helységeiben megtartott népgyűléseken, amelyeken több mint 350 község lakóinak küldöttei vettek részt. Ezek sorát a Cebébe összehívott gyűlés zárta le, és itt került sor, Horea tölgyfája alatt és Avram Iancu sírjának közelében — a dolgozó tömegek szabadságáért és jobb életért vívott harcok és harcosok iránti tiszteletadás jegyében — az Ekésfront, a Demokratikus Blokk és a Szocialista Párt közös antifasiszta egyezményének aláírására, amelyhez a MADOSZ, mivel képviselői Cebén nem voltak jelen, írásban csatlakozott. Az egyezmény szövege a következő:

„A jelenlegi helyzet miatt, amelyet a reakciós intézkedések sokasodása és egy fasiszta diktatórikus rendszerre való áttérés állandóan növekedő tendenciája jellemez, ami a nyomorúság csíráit hordozza magában, továbbá az Ekésfront és a Magyar Dolgozók Szövetsége, a Szocialista Párt és a Blokk között a demokratikus szabadságjogok védelme érdekében létrejött megegyezések értelmében, a lentebb alírt szervezetek, hivatalos küldötteiken keresztül, a Nyugati Érchegységben, Cebén, 1935. december 6-án megtartott gyűlésen a következő demokratikus Népfront-egyezmény megkötését határozták el, az alábbi minimális akcióprogram alapján: a fasiszta diktatúra ellen, bármilyen mezt is próbál magára ölteni; a cenzúra és az ostromállapot állandósítása ellen; a sajtó- és gyülekezési szabadságért; a munkás- és értelmiségi tömegek politikai, szakszervezeti és kulturális szervezkedési jogáért; a mértéktelen drágaság és adórendszer ellen, a mezőgazdasági adósságoknak a parasztság javára történő megoldásáért és az erdélyi Ekésfront programjának teljes támogatásáért [...] egyetlen bánásmódot az összes együttélő nemzetiségek számára; a román nép nemzeti szabadságáért [...] a fasiszta szervezetek ellen, azok militarizálása és felfegyverzése ellen, a háború ellen, a békéért, a jelenlegi szövetségi és barátsági egyezmények fenntartásáért és megerősítéséért. [...] Az a meggyőződésünk, hogy egy nagy történelmi megvalósítás útjára lépünk: egy valóban szabad és demokratikus rendszer harcban fogant győzedelmeskedésének az útjára.“

A cebei egyezmény megkötése jelentősen hozzájárult az antifasiszta, haladó erők egyesítéséhez, a román és a nemzetiségi tömegek harci egységének erősítéséhez. A kommunista párt tovább folytatta erőfeszítéseit annak érdekében, hogy demokratikus és antifasiszta elvi alapon tömörítse az összes politikai pártokat és csoportosulásokat, tömegszervezeteket. S bár az antifasiszta népfrontot nem sikerült létrehozni, a haladó erők összefogása érdekében kifejtett politikai és szervezési munkájának tapasztalatait később, a fasiszta katonai diktatúra éveiben jól kamatoztatta, amikor vezetésével létrejött az Antifasiszta Demokratikus Hazafias Front és több más széles körű tömörülés, amelyek előkészítették az 1944. augusztus 23-i nemzeti antifasiszta és antiimperialista fegyveres felkelés győzelmét.

A mindenesek kálváriája

Angi Istvánnal kultúránknak új, önkéntes mindenese jelentkezett: a munkamegosztást olyannyira nélkülöző szellemi életünkben az esztétikai elméletalkotásból kiinduló zeneesztétika és az ideológiai-kulturális kritika területén vállalta a mindenütt bőségben heverő feladatok közül a neki megfelelőket. Mint minden olyan értelmiségi, aki kénytelen saját munkahelyét valósággal kijelölni a fel-nem-parcellázott szellemi élet végtelen prérijén, Angi is monomániásan igazolja területének létjogosultságát*. Gondolatainak egész rendszere erre van beállítva: esztétikai indíttatású elmélkedések ezek, amelyek minden lehetséges alkalommal visszarohannak a spekulatív eszmék és kategóriák fellegvárába, körüljárják az erősséget, s miután ellenőrizték annak biztonságát, ismét kimerészkednek a környékre, szemügyre venni a dolgok változatos és gyakran váratlan világát.

Ebből némi elvontság támad: a dolgok elvesztik eredeti csillogásukat, és csak az absztrakcióktól kaphatnak jogot az egyedi életre, mint egyedi példák, amelyek csak annyiban léteznek, amennyiben hajlandók — avagy alkalmasak — az elméleti formában megfogalmazott tételek illusztrálására. Az egyedi — a mű — az általánoság hordozására kényszerül, s nyúge akkora, hogy ő maga ki sem látszik alóla; nézője pedig elfelejt gyönyörködni benne, elfelejti azt a jogos kérdését, hogy van-e egyáltalán értelme az általános esztétikának, inkább szánakozik a mű kétségbeesett erőfeszítésén, és zavarba jön saját tudatlansága és tehetetlensége miatt.

A túláltalánosítás — szociológiai probléma. Ha nincsenek a kultúrában kialakított, viszonylag szilárd határok, ha nincs közegellenállás, akkor minden ítélet az egészre, a határtalanra hagyatkozik. Az elméleti mondatok ilyenkor a végtelen képzetét választják premisszául, és az általánosabb fogalom mindig kiutat keres a még általánosabb felé, egészen addig, míg a nyelv — a még általánosabb hiányában — dadogni kezd, és megszüntetve erőfeszítéseit, egy triviális gesztussal a konkrétumra mutat: itt van, ez van. Az alany határtalansága bizonytalan-határozatlan állítmányokat vonz, a határozatlan állítmányok viszont fellazítják az alany körvonalait. A mondat nem képes a struktúrárt leírni, csupán állítani és tagadni képes újabb állítások és újabb tagadások érdekében. Belterjesség jön létre, olyan szövegtenyészet, amelyben a mondatok egymásért, és nem a tárgyért vannak.

Angi óriási küzdelmet vív azért, hogy általános, és ezért óhatatlanul normatívvá változó mondatainak valamilyen konkrét jelentést biztosítson. Nyelvének és tárgyának inadekvátságát megérezve gyakran lelép a spekuláció látszólagosan biztonságos állványáról az építkezés analitikusabb tereire, és ilyenkor mondatai már konkrétabbak, hiszen a szerkezetre, és nem valamilyen megragadhatatlanra irányulnak. Ez a „le-lépés”, illetve az az óhaj, hogy a tárgy nélküli mondatok adott társadalmi talaja ellenére lemondjon az állványzatok normativitásáról, Angi munkáit rendkívül tanulságossá teszi.

Ugyanis, mint Marx mondja, a hatalomra került proletariátusnak meg kell tanulnia beszélni: a hatalom általános nyelvén túl — amit legjobbjaiktól készen kap — meg kell tanulnia a dolgok nyelvét is. A tárgy nélküli nyelv a hatalom fontos eszköze, ám a konkrét élet a nyelvi konkrétban képes csupán önmagát észrevenni. Angi munkáiban éppen erről van szó: küzdelmét, azt, amit csinál, ez a szociológiai szempont határozza meg. Nem abban az értelemben, mintha ezt a kettősséget tanulmányozná, hanem a gyakorlatban, ahogy lépéseket tesz az analitikus nyelv igazolása felé. Erőfeszítéseinek jellegzetes példája két tanulmány: az egyik az esztétikai kategóriarendszer új szempontú kidolgozása (*Az esztétikum groteszk—transzcendens tengelyrendszere*), a másik viszont az esztétikum állandóan ható tényezőinek modellálása (*Esztétikum- vagy esztétikatörténet?*). A két tanulmány viszonya, úgy tűnik, igazolja azt, amit szerzőnk egyéni, de mindenképpen közérdekű vívódásairól mondtunk.

A kategóriarendszer — szellemes ötlet: felvonulnak a félelmetesen körülhatárolt kategóriák a széptől a csúfíg, a rüttől isten tudja meddig, és elhelyezkednek — szerzőnk akarata szerint — a groteszk—transzcendens tengely számunkra kijelölt pontjain. Viszonyban vannak egymással, s véges számúak lévén, viszonyaik nem mentesek a bonyolult vérfertőzésektől sem. Ám a groteszk (élet) és a transzcendens

* Angi István: Zene és esztétika. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1975.

(vagy, eszmény) határtalanul lóg bele a világba; a viszonyok szakadatlanul újra és újra átrendeződnek, s néha már saját maguk sem tudják, hová tartoznak.

Rendkívül elmések a spekulatív gondolkodásban gyakran kitűnőt nyújtó szerző konstrukciói: az empiria számára rejtett viszonyokra következtet logikai alapokon, távoli dolgokat kapcsol össze, és közeliakat választ szét — teljesen indokoltan. Ami mindez kevéssé viszi közel céljához, a kategóriák újfajta rendszerezéséhez, egyszerűen azért, mert igazságainak az ellenkezője is igaz: elképzelhető a kategóriáknak számtalan egyéb rendszere is, a tengelyek mások is lehetnek, de egyik rendszernek sem lesz túl nagy köze a műalkotáshoz, pontosabban valahánnyal egyformán távoli és homályos viszonyban van csupán az eleven mű. A kategóriák — absztrakciók, a mű, a közeg és a fogyasztó szentháromságából a kategóriarendszer elvonatkoztatja a közeget, és a közeg tipológiája kíván lenni. A közeg viszont nem eléggé egyértelmű; technika — mondjuk, a groteszk előállításának technikája —, és társadalom is — mondjuk, a groteszk technikájával előállított mű groteszk voltának érzékelése bizonyos társadalmi szituációban, korban, csoportban. Nem tudjuk, hogy a technika mennyiben társadalmi, hogy a technikai megoldások mennyiben generálnak társadalmi folyamatokat, és az ellenkezőjét sem tudjuk: a társadalmi miképp határozza meg a technikait, és a társadalmi folyamatok miképp generálják a technikát. A kategóriák éppen ezt a bizonytalanságot rögzítik, és ezért inkább a nem-tudás tipológiája a kategóriarendszer, mintsem a tudásé.

Egyébként ez a filozófiainak nevezett esztétika paradoxona: a nem-tudásból építi fel tudásának vonzót, mindenre és ezért semmire sem érvényes rendszerét.

Ebből a kellemetlen helyzetből eddig két nevezetes kitérés kísérletet ismerünk: Adornóét és Lukácsét. (Nyilván nem véletlen, hogy Angi külön tanulmányt szentel e két gondolkodó összehasonlításának.) Adorno a technikát közvetlenül a társadalomból vezeti le, Lukács a műalkotás katartikus hatásában egyesíti a technikait és a társadalmat. Jellemzően egyikük sem dolgozott ki teljesen önálló kategóriarendszert, s nem foglalkozott olyan elvontságokkal, mint amilyen a szép képzete. Miután az eredendő kértelműségről lemondtak, filozófiai ítéleteik konkrét irányba, az elméleti totalizáció irányába rendeződnek: az általánosítás nyelvéről lemondva a totalizáció nyelvet választják. Persze ez a nyelv is általános fogalmakból áll, de a művészi különösségen belül ezt a különösséget adekvátan írja le, mert nem kénytelen állandóan valamiféle általánosabb felé törni: határa van a tárgynak — a mondat alanya meghatározott, tehát nem lehet róla mindenfélét mondani. Amikor az elméleti totalizáció analitikusabb nyelven beszél, Angi is lemond a határozatlan tárgyra vonatkozó állításokról, amelyek egyébként sok okos megállapítást tesznek lehetővé. Rengeteg dolgot lehet mondani: ha nincs tárgy, akkor mindenről beszélhetünk. Mégis megéri: a tárgyat megtaláló nyelvnek jelentése van — ezt látjuk abban a modellvázlatban, amely a kötet legnagyobb eredménye (együttal a kötet legterjedelmesebb tanulmánya). E tanulmányban Angi a műalkotás-közönség viszonyának történelmi modelljeit vizsgálja háromszor két változó-pár kölcsönviszonyában. A tanulmány abból a frappáns észrevételből indul ki, hogy az esztétikumnak van csupán története, az esztétikatörténet csak felületi nézet — egymásutánosság, vagyis nem történelem.

A történelem: szervesség; az esztétikum a különösség (e szerves létszféra) belső szerveződésének története. Ha létszféra a különösség, akkor a műalkotás e közegben kifejezi a technika (az objektiváció létrehozásának módja) és a közönség (a műélvezet, avagy esztétikumfogyasztás) különös, ezért modellálható viszonyát. A különösség csak az esztétikumban szerveződik, a változó korokban, változó fogyasztóknak és ízléseknek megfelelő technika révén.

(Itt megszakítjuk gondolatmenetünket, hogy a különösségfogalom paradoxális voltának esztétikai problematikusságát, az esztétikával foglalkozók elméleti nehézségeit illusztráljuk.

A különösség éppen azért van, mert adva van egy meghatározott fogyasztóhoz meghatározottan [bizonyos technikával] közelítő objektiváció. Ahogy haltenyésztt [a termelői cél objektivációja] is csak azért van, mert van a halfogyasztást megfelelő technikával végző halfogyasztó. A különösség — formális kritériumai szerint — pedig ez: van egyféle objektiváció, amelynek a) nincs igazsága; b) tárgyi haszna; c) fogalmi konstrukciója, hanem a) technikája, amely lehetővé teszi, hogy b) elfogyasszák, anélkül, hogy tárgyi volta megszűnne, és c) az újrafogyasztás szükségletét generálja. Tartalma szerint a különösség létszféraként csakis a mű [valamilyen konkrét objektiváció] és a fogyasztó [műélvező] viszonyában létezik. Ha az esztétika területéről nézzük. Ha vizont a halfogyasztás elemzését választjuk, akkor a különösség létszférája nem lesz elvileg más, mint az előbbi. A hálnak sincs igazsága, a műalkotásnak is lehet tárgyi haszna [mi volna egyéb a cselekvésre gyakorolt, többnyire kimutathatatlan, de mégis létező hatás], a hálnak nincs

fogalmi konstrukciója, és így tovább. Ha a művészetet Lukács György különösség-elmélete szempontjából vizsgáljuk [az egyes és az általános között az a terület, ahol az általános tisztán megmutatkozik az egyesben], akkor nagyon nehéz a műtárgyat megkülönböztetni olyan képzeletbeli tárgyaktól, amelyek egymagukban képeznek meghatározott osztályt, sőt ez a megkülönböztetés lehetetlen az Archimédesz típusú kijelentések esetében, amikor minden egyes hordozza a törvényt.)

Angi tehát az esztétikai „folyamatosság” hagyományos fogalmát teszi kérdéssé, illetve a mű—közönség történelmileg adott viszonyát teszi problematikussá. A mű—közönség viszony problematikussá tételéről persze elméleti szempontból beszélünk, hiszen ez a viszony a mindennapi életben eleve problematikus. A műalkotás befogadása — Heller Ágnes világosan kimutatta ezt — a mindennapi élet töredezettségén való felemelkedés: totalizáció. A változtatni-akarásban, az életmód átalakításának óhajításában megnyilvánuló katartikus hatás mindig egy történelmileg meghatározott életmódra, a társadalmi érzékenység történelmileg kialakult formáira vonatkozik. Problematikusságról itt három vonatkozásban beszélünk: 1. A polifonikus struktúrával rendelkező műalkotás jelentése eltérő a különféle társadalmakban, a különféle társadalmi csoportokban is, egyénekben is. 2. A műalkotás és a befogadó viszonya adott kulturális közegben maga is kulturális-társadalmi tény, amely pontosan úgy a szociológiai vizsgálat tárgya, mint a műalkotás jelentése. 3. Az elméleti totalizálás önálló jelentése szintén problematikus, hiszen adott társadalom felépítményének részeként ideologikus.

Angi, úgy tűnik, a műalkotás—közönség viszonyát kívánja elméletileg problematikussá tenni, illetve e viszony eddigi elméleteit vizsgálja. És nem találja elég szintetikusnak, illetve elég dinamikusnak azokat az esztétikai modelleket, amelyek csupán két változóval írják le az esztétikumot. A mű és közönsége viszonyban megvalósuló esztétikumnak Angi szerint legalább három dinamikus szintje van: a nyilvános—magán, a valóság—eszmény és az ethosz—affektus szintje. E szintek szükségképpen metszik az egyén és közösség viszonyát: a műalkotásnak nincs egyetlen olyan vonatkozása sem, amely ne volna kapcsolatban e viszonyal. Ha ez az általánosítás igaz, akkor nyilván a műalkotás „tartalma”, vagyis technikája is kapcsolatban van ezzel a viszonyal. Angi nem tér ki erre, hiszen az általános esztétika talaján kívánja megalapozni felfogását.

Kötetének zenei tárgyú írásai nem cáfolják ezt a megállapítást: noha szűkebb szakterülete a zene, Angi feltűnően szkeptikusnak bizonyul egy lehetséges zeneesztétikával szemben. Érdekes tanulmányai ezért a zenére vonatkozó kijelentésekből állnak, ám elméletképző erejét itt nem veti be, inkább közli gondolatait, mintsem bizonyítja őket. Mégis elvi különbség van a fentebb elemzett tanulmányok és a zenével foglalkozó írások között: az előbbiekből kiküszöbölt (zárójelbe teszi) az érték problémáját, az utóbbiakban érték-hordozó kijelentések uralkodnak. E különbséget csupán jelezni kívánjuk, nem tudhatjuk, hogy további fejlődésében lesz-e értelme — sajátos jelentése — ennek a különbségnek, illetve az értékelmélet avagy annak elvi kiküszöbölése oldja-e meg a kettősséget.

A kötet utolsó részében ideológiai jellegű kritikákat találunk. Ezekben az írásokban történelmileg kialakult elfogultságait láthatjuk, amint éppen gyűlölettel fordul el tőlük, s mindent elkövet, hogy leküzdje saját belső rémeit. Ha keletkezésük időrendjét összevetjük a nagyobb esztétikai tanulmányok keletkezésével, akkor az elméleti teljesítmények feltűnően egybeesnek azzal, ahogyan kiírja magából a belétáplált és szervesült előítéleteket. Az önmagán végzett műtét nyilván fájdalmas művelet: a feltörő szubjektivitás stílris törésekben és a számára most elfogadható teljesítmények dicséretében mutatkozik meg. Ilyenkor a kritikai kézenlét háttérbe szorul, az írás másodlagos tartalmak szerint szerveződik. Persze szerzőnk mondatai ismét demokratizálódnak, amikor a szimpátiák felemlegetésének kényszeréből ocsúdva jól csomagolt fullánkjainak is kellő teret biztosít. Ebből arra következtethetünk, hogy a kritikus Angi pályájának kezdetén van: amint megsza-badul az önvizsgálat belső kényszerétől, nyilván félelmetes igazságokat vagdos majd az elemzett szerzők fejéhez, hiszen elegendő türelme van a figyelmes olvasáshoz és a művek logikájának végiggondolásához.

A mondatok demokratizmusa — mindannyiunk vágyálma, s ebben Angi sem kivétel. A jelzős szerkezetek feláldozása, a metaforák kiküszöbölése, a teoretikus nyelv analitikus lehetőségeinek kiaknázása, az alany metafizikájának helyettesítése az alany struktúrájának leírásával, az absztrakt helyett konkrét állítványok, a köznyelv megtisztítása, vagyis a mindennapi élet nyelvi kritikája, a frázis leleplezése — mindahány demokratikus követelmény, a társadalmi élet teoretikusának elvi célja. Angi bizonytalán továbbra is az esztétika területén végzi demokratizáló munkáját, s amint eddigi közleményeiből kitűnik, a közvetlen és a közvetett kritika eszközeivel. Igénye ez; kitarása, műveltsége is van hozzá.

A szépség értéke

Az elmúlt kétszáz esztendő két közhellyel gazdagította a gondolkodás történetét: az egyik szerint a filozófiából utolsóként az esztétika is kivált, és önálló tudománnyá rendeződött; a másik szerint a filozófia az maradt, ami: logika, ismeretelmélet és lételmélet.

Mint ismeretes azonban, a közhelyek megfordíthatók. Eszerint a filozófia alig-alig hogy „alaptest” maradt (miután a szaktudományok „leváltak” róla), porondján újabb viszonyokban csoportosultak az emberi általánosítás lényegi erői. A meglévő mellett elsőrendű kérdéssé emelkedett például az érték filozofikuma is, megjelent az érték elmélete.

E közhelyek között meghúzódó igazság az is, hogy a filozófiából kivált esztétika belső felosztásával szemben — amely többnyire a művészetek szaktudományaiba való beolvasztását jelentette — önállóságát csak úgy őrizhette meg, ha nyíltan filozofikus státusát hirdette: kivált ugyan a filozófiából, de mégis filozofikus maradt. Kérdésfeltevései is filozofikusak: ontikusak, gnoszeologikusak és (utóbb) axiológikusak is.

A kiválás tehát egy megkettőződés látszatát hozta létre. Úgy tűnt, két filozófia keletkezett. De e megkettőződés látszata mögött két reális filozofikus tárgy kettős tanulmányozásának igénye húzódott meg: a világ és a művészetben megalkotott művészi világ tartalmainak a megértés-vágya.

Ez a kettősség és kettőzés persze számos nehézséget okozott. Hiszen a két világ között van közös sajátosságuk, a „mellettségük”, az a lételméleti-ismeretelméleti-értékelméleti tény, hogy a világ és a művészi világ viszonyban állanak, hogy ez a viszony a művészet univerzumában alkotásokká csomósodik, de oldottan benne van magában az emberközpontú világban is, mert „az ember mindig és mindenhol a szépség törvényei szerint is alkot” (Marx).

Eppen ezért az esztétikának tárgyválasztása során szinte tautologikusan az esztétikumot, a mindenhol ott neszező szépség törvényeit kellett körülhatárolnia, birtokba vennie, és ezen a mindenholon belül kellett specifikus tárgyát is, a művészetek univerzumát, megvizsgálnia.

Jánosi *aesthetica brevise** jellegzetes XX. századi példája ennek a sajátos, totális tárgyválasztásnak. A szakosodás sodrásában, amely Hegel esztétikai szintézisétől errefelé szakadatlanul zajlik, Jánosi persze nem áll egyedül a totalitás igényével. Mégis, egyéni módon méri fel a szakosodásból fakadó zsákutcák hálózatát (lásd: VI. fejezet, *A művészet filozófiája*) a hegeli kötött rendszer és dialektikus módszer ellentmondását követő dichotómiákban. Pontosan látja, hogy ezek a dichotómiák csak kettévágják az ellentmondást, de nem oldják meg, és vagy rendszerellenességhez (Schopenhauer, Nietzsche), vagy — úgymond — spekulációellenességhez (Spencer, Csernisevszkij, Taine) vezetnek, és hogv egy rossz mind a kettő: hiszen az irracionalista filozófiák végül is a tárgy megismerhetőségének teljes vagy részleges tagadásához, az ismeretelméleti kérdésfeltevés felszámolásához vezetnek, míg a pragmatikus esztétikák a szaktudományokkal cserélve lényegét, minden esetben alulmaradnak emezek szakmai hatékonyságával szemben, és ráadásul feldarabolják szakterületekre, úgynevezett szakkérdésfeltevésekre az esztétika egységes ontológiáját. Jánosi teljes joggal állítja, hogy az esztétikák múlt századbeli hiányosságai az akkori filozófiai nézetek hiányosságaiból következnek (175.), hogy a filozófia és a művészet testvériségét elfedték a gondolati valóság felosztásáért folytatott eszmei harcok, és hogy csak a marxista filozófia totalizálásában és totalizálásában találja meg az esztétika is önálló létjogosultságát, egész gondolati programját. Nem véletlen tehát, hogy a marxista filozófia alapján jelentek meg századunk totális igényű és egyben legígéretesebb esztétikai törekvései.

A teljes magyarázatot igénylő és ígérő esztétikák kérdésfeltevéseikben minden esetben nyíltan a filozófiai domíniumok kérdésfeltevéseit ismételve váltak filozofikus esztétikákká. Lukács esztétikája például a művészet lételméleti kérdéseiből kiinduló esztétika, amely központi tárgyát, a műalkotást mint önálló létezését vizsgálja a valós világ mellettiségében, és jut el a művészet ismeretelméleti kérdéseiseihez: a mimézis-, katarziszelvekhez az alkotás—befogadás dialektikájában. Adorno

* Ion Ianoși: Schiță pentru o estetică posibilă. Editura Eminescu. București, 1975.

ismeretelméleti kérdésekből kiindulva a művészi alkotást a birtokbavételnek, pontosabban a birtoklás elvesztésének drámai dinamizmusában az elidegenedett társadalom feltételei között vizsgálva jut el a műalkotás létének negatívizálódásához. Vianu műalkotásközpontú esztétikája pedig egyszerű veti fel mind a két kérdést. Ezek a totális igényű esztétikák tehát végső soron az esztétikai lét és tudat közötti „ingajáratban” fogalmazódtak kérdésfeltevésekre alapozódnak, ahol is a központi helyet mindig a műalkotás foglalja el.

Jánosi kérdésfeltevése és egész esztétikája — amelyet szerényen vázlatnak nevez, de amely (bevallottan) húszéves kutatás eredményeire és tapasztalatára épül — a harmadik és egyben leeddig utolsó lehetséges totalizáló premisszázt választja: az esztétika értékelméletét. Persze a kérdés nem teljesen új, inkább sarkított felvetése új. Hiszen Lukács is megfogalmazta axiológiai kritériumait az úgynevezett nagy művekről, és realizmus-centrikus értéktételei is ismeretesek. Adornónál is megjelenik a hitelesség kritériuma mint esztétikai mérce, és mindkettővel rokonítható Ralea *jellegzetes* kategóriája mint a tipikus és hiteles ötvözte stb.

Jánosi kiindulópontjának jelentőségét csak növeli az a tény, hogy akkor és ott vállalja az axiológiai kiindulópontokra építést, amikor és ahol az értékelmélet filozófiai paramétereit még nem rögzítették, még polemikusként a válasz az értékelmélet kérdésfeltevéseire. Hiszen tudjuk, a marxista értékelmélet korántsem lezárta és kikristályosodott konklúziók tárháza, és éppen ezért még kevésbé az az *esztétikai* érték elmélete. Jánosi mégis vállalta a marxista filozófiai és esztétikai értékelmélet polémiájában a döntés ódiúmat. Egyéni hozzájárulását értékelhetjük abban is, hogy az opció túl megvalósította a filozofikus esztétika kérdésfeltevéseinek körösítését azáltal, hogy axiológiai premisszáit egykezett rávinni az esztétikum lételméleti és ismeretelméleti kérdéseire is. Így *aesthetica brevis*e 200 lapon 6 fejezetben, 50 pontban és alpontban felöleli a filozofikus esztétika nagy problémakörét. Célja: esztétikai értékelméletet alkotni, és ennek az elméletnek a segítségével egységes választ adni arra, hogy *mi a szép, és mi a művészet*. Döntéséből fakadóan persze már kérdésfeltevése is polemizáló. Állást foglal amellett, hogy az esztétikum egészében a szépség mércéjével mérhető, „a szépség minden esztétikai érték színimája az emberi tevékenység minden területén”. (26.) Röviden: a szépség — az esztétikum színimája. (Uo.) Kiindulópontját, a szépségközpontúság „megnyújtását” rávezeti a művészetek területére is: a szép és a művészetek azonos axiológiai természetűek, állítja (27.), és ún. művészin kívüli (extraartistszikus), valamint művészi szférákban disztíngvál. Az elsöben a természet, a munka és az emberi kapcsolatok területén mutatkozó esztétikum értékeit mérlegeli. Mércéje a szépség. A szépség jegyében vizsgálja az esztétikum státusát. Tétéle az 1844-es marxi *Gazdasági-filozófiai kéziratok* gondolatainak fényében fogant, az emberi lényegi eröökkel kapcsolatban: az ember minden minőségével, tevékenységével, produktumával saját speciesének mértékét állítja szembe. (32.) Ennek az emberi mértéknek az inherenciáját kéri számon az emberi test—lélek szépségében éppúgy, mint az iparban, városrendészetben, az emberek közötti kapcsolatokban, avagy a természetben. Elemzése akkor válik polemikussá, amikor a művészet szférájában is a szépséget tekinti az érték legföbb kritériumának. Jánosi itt azt a vonulatot követi, amelyet V. P. Tugarinov, L. N. Sztolovics, I. Becher vagy Mácza János hirdettek, és amely szerint az esztétikum legáfögöbb értéke a szépség, egyben a műalkotás értékméröje is.

Ez a tétel Jánosinál dichotómiásan kezeli a *szépművészetek* fogalmát: egyik oldalával igazolva-meghatározza a másikat: a művészet — szép. És — mint tétis — ez a megállapítás teljesen létjogosult is, hiszen az eszmény—valóság dialektikájának érzékvivé tett, *szép művészi*, illetve *művészi szép* megjelenítésére vonatkozik.

De, ha a szép—művészet dichotómiáját összevetjük az esztétikai—művészi dichotómiájával, akkor, mint antitézis, létjogosultnak tünnek azok a nézetek is, amelyek nem a szépet tekintik a művészetek fö értékméröjeként. Jellegzetes például Lukács György gondolati fejlődése ebben a tekintetben. 1952-es Puskin-tanulmányában még ő is a szépet tekinti maximális értékmérönek. „Van egyáltalán valami különbség — kérdezi — a szép és a művésziileg tökéletes között?” Kérdésének célja azonban nem a művészi és művészin kívüli világ axiológiai azonosságának a bizonyítása, hanem a haladó hagyományok és a szocializmus-kommunizmus művésze közötti azonosságok-különbségek vizsgálata a fejlődés folytonosságának és megszakítottóságának dialektikájában. „A fötendencia abban áll — írja az osztálytársadalmakban megfogalmazható szépséggel kapcsolatban —, hogy mindvégig az igazság megörzésével és a valóság határain belül maradvá, az osztálytársadalom által szükségszerüen létrehozott torzulások közepette is az emberi integritást, az emberi totalitás eszményét örízze meg a művész“, és hogy „a jövő opti-

mista perspektíváját hirdesse". (Lukács György: *Világirodalom* I. Budapest, 1969. 223.)

A művészi valóság ontikáját elemző Lukács azonban a mimézis elvére épülő *Esztétikájában* a művészet axiológiai kritériumát már nem a szépséggel való érték-közösségben látja, hanem a műalkotás tökéletességében, amely egységessé, egyéniséggé, műalkotásszemélyiséggé emeli azt. „A legtöbb történelmileg jelentőssé vált rendszer a szépséget az esztétika központjába állítja; ezen nagyon keveset változtat az, ha — mint sok modern kutatónál — önálló »művészetudomány« lép a hagyományos értelemben vett esztétika mellé. E mű szerzője — Csernisevszkijjel összhangban — a szépséget az esztétikum speciális esetének tekintti, mégpedig az esztétikai visszatükröződés és megformálás sajátos formájának, amely csak különösen kedvező konkrét társadalmi-történelmi körülmények között lehetséges.” (Lukács György: *Az esztétikum sajátossága* I. Budapest, 1965. 281.) Szerinte a művészetben nem a szépség a legfőbb érték-kritérium, sőt a nem művészi szépséget az esztétikum köréből az álesztétikai *kellemesség* szférájába utalja. (Vö. Szerdahelyi István cikkeiylet az *Esztétikai Kislexikonból*, illetve a *Világirodalmi Lexikonból*.)

József Attila szintén a műalkotás tökéletességét vallja az érték legfelsőbb kritériumának: „A mű nem is való a széptan (aesthetika) kezeügyébe — a lényeg nem az, hogy szép-e vagy sem, hanem, hogy valóban műalkotás-e. [...] A műalkotásnál harmadrendű az esztétikai szépség, amit inkább tetszetősségnek mondanék”, vagy máshol: „Látjuk, hogy a műalkotás befelé résztelen egész, kifelé pedig a többi valóság elfödője. Tehát a kiválasztott valóság-rész, amikor a művészség mozzanatába jut, megszűnik a valóság része lenni, mert a valóság egészévé válik. És itt a szépség elmélete újabb aknára fut. Mert eszerint a műalkotás csak kívülről nézve, azaz csak éppen művészi mivoltától megfosztottan szerepelhet valóságok között való valóság gyanánt. Tehát, amikor egyéb valóságok közé gondoljuk el, és szépnak mondjuk, mint a lányokat meg az esti réteket, akkor egyben művészi mivoltát is megtagadtuk. Műalkotás elé jelzőt nem rakhathunk, mint ahogy a világ-egészt sem mondhatjuk sem rút-nak, sem szépnak. Még csak annyit sem állíthatunk következetesen, hogy ez jó vers, az meg rossz regény — értékelésünk pusztán arra szorítkozhat, hogy ez mű, ez nem mű.” (*Irodalomkritikai antológia* III. Bukarest, 1969. 335—336.)

József Attila sem, Lukács György sem az esztétikum és a szép, a szép és a művészet, hanem a világ és a művészi világ azonosságára építenek. NB. nem annyira a hasonlóságukra (ismeretelmélet), mint azonos struktúrájukra (ontika). Tehát mindkettőjüknél ontikai azonosságból, illetve azonosításból fakad az esztétikum és a művészet közössége, amelynek axiológiai meghatározása mint esztétikai categoricus imperativus dichotómiához vezet: a valóság esztétikus (szép) legyen, a művészet tökéletes (művészi) legyen.

Jánosi az esztétikum—szépség, a szépség—művészet viszonyainak vizsgálatában a szép meghatározásából indul ki. „Az esztétikum nem egyéb, mint az emberiesített totalitás legáltalánosabb speciális értéke, különös megnyújtása vagy különös megkettőzése.” (55.) És újból, hogy a szép szinonim az esztétikai értékkel, „a szép úgy jelentkezik, mint a jelentőségteljes konkrétum, azzal a feltétellel, hogy a maximális jelentés össze- és beleolvadjon tökéletesen a maximális konkrétságba (hangsúlyozzuk: implicite, felszívódva, feloldódva). Más szavakkal, a szépség »szikrája« egy túlfeszített kölcsönös kapcsolatot vált ki a jelentős jelentés és a jelentőségteljes érzékiség pólusai között.” (56.) Innen következik, hogy a szép és általában az esztétikum értéke mint fenomenális érték jelenik meg: minden igazi érték igazi megjelenítője, olyan lényegivé tett jelenség, amelyben, ahogy Bacon mondaná, ránk mosolyog az eszme... Jánosi így is disztíngvál: az esztétikai érték egyedül fenomenális, minden más érték szubsztanciális. (57.) Vagyis, kissé sarkítva fogalmazva: a fenomenális esztétikai érték szubsztanciája az, hogy az összes többi érték szubsztanciáit érzéki módon fenomenizálja.

A szép és az igaz, az etikai elv és az esztétikai tett, a szép, a szakrális és a fenséges, a szép és a hasznos értékek összehasonlításai révén szerzőnk szinte észrevétlenül visz át a művészet síkjára: többek között a tudomány—művészet, a művészet—vallás viszonyainak az elemzésére. Következtetései itt is végig a szép jegyében jönnek létre, a művészin kívüli (extraartiszti) és a művészi területek összevetésében. Sajátos az, ahogyan ez az interpolálás Jánosit az esztétikai (a szépség) egységessé egyeditéséhez vezeti el: „Az esztétikai érték feltételezi az egységességben történő implikációt, a konkrétságban és nem a konkrétság révén való jelenlétét; a szép — szemben az igazsággal, a jóval, a szakrálissal és a haszonnal — a fenomenális, az egyedi, a megismételhetetlen, mindig a tartalom formája, a jeletés jele, tartalmának egyetlen lehetséges formája, értelmének egyetlen lehet-

séges jele. Sohasem tehető át vagy alakítható át; ő maga az egyedi azonosság... Az esztétikum nem lehetséges, csak az egyediségben: megszemélyesített, mint egy »személyiség«. Ahhoz, hogy esztétikum létrejöjjön, a dialógus »ez és amaz« között, »ő és én« között, »személyiségek« közötti dialógus kell legyen.“ (70.)

Az összehasonlítás végett: Lukács György az esztétikai különös egyedítése során kizárólag a műalkotásra vonatkoztatott; kategóriája a műalkotás-személyiség; Jánosi általában objektuális személyiségről beszél (69.), és elemzésének szép-centrikusságát továbbra sem oldja fel, nincs szándékában belterjes műalkotásелеmzésre vállalkozni. Analitikája csak az esztétikai elemzések szinkretizmusában válik belterjessé, amikor meghatározásait dichotómiásan megfordítja: „A művészet a kör sajátos négyzögesítése. Az érték: felületi, epidermikus, a felület, az epiderma: értékes: az érték megjelenik számunkra... a szép művészet feltétele a »fizikai metafizika«, amelyben az egyetlen lehetséges transzcendencia az, ami az immanencia sajátja.“ (83.)

A műalkotás egyediségét Jánosi a művészi formában elemzi, amely a művészet és a szépség egyesítő kritériuma, az érzéki, a konkrét, a lényegített jelenség, a valóság-hűség igazságában. (L. IV. *A művészet mint egyediség.*) Ezt követi a művészetek osztályozása, amelynél újra felvetődik az esztétika státusa: a tárgy (szép?, művészet?) és a módszer (értékelés?, érték?) feszültségét az eddigiekhez hasonlóan most is az oldalak összekapcsolásával szünteti meg: az esztétika a szép és a művészet tudománya. Morfológiai, tipológiai, kategorizáló, szociológiai, lélektani elemzései mind ennek a meghatározásnak a fényében jelentkeznek. Pl. a szobrászat—klasszikus szép, illetve a zene—romantikus—fenséges osztályozási modelt is azért tartja kedvező alakot kiindulópontnak, mert a szép (esztétikum) és a művészet viszonyán belül feltett kérdésből következnek, és az egyes—különös—általános, pontosabban a stílus—áramlatok—ábrázolási módok tipológiájához vezetnek.

Jánosi esztétikája tehát jelentőségét már kérdésfelvetésében előlegezi. Érték-elméleti kiindulópontjának legnagyobb eredménye a művészi totalizálás és totalitás rokonítása a filozófia teljes magyarázatával és totális modelljével: a filozofikum művészetű alteregójának bizonyítása. Ez a kérdésfeltevés egyben állásfoglalás is. Állásfoglalás a világ atomizálódásával szemben, azt az igényt elégti ki, amely a decentralizálódó világban a mindent helyére állítás vágyát a művészetben véli előlegezetteren megtalálni. És állásfoglalás azokkal az ars poeiticákkal szemben is, amelyek az atomizálódó világ tényét tűzve lobogójukra, behódolnak a mozaikvilágnak, anélkül és ahelyett, hogy a totalitást kísérő vágyat bár önmaguknak bevallanák. Jánosi kérdésfeltevése is, mint minden átfogó kérdésfeltevés, teljes esztétikaelmélet kiéptítéséhez vezet. Ő az axiológia talajáról indulva járta be az esztétikai kérdések többi régióját, eljutott az ontikus problémákhoz, a műalkotás egyediségét vizsgálta, és az ismeretelméleti kérdésekhez is, mert az értékek párhuzamos elemzésében a tudományos igazsággal és a filozofikummal is összevetette a művészi eszmét. És végül bejárta a szociológiai kérdések körét is az egy-séges esztétikai értékektől a művész és közönség, a művészet társadalmi funkciójának (újra)vizsgálásáig (népi jelleg, nemzeti jelleg, osztályjelleg, ideológia és művészi tudatosság stb.)

Persze a cél (a művészet és a szép axiológiai azonosságának elemzése) és az eszközök (lételméleti, műalkotásközpontú, ismeretelméleti, összehasonlító, társadalmi, szocio-pszichológizáló, filozófiai elemzések) dialektikájában a fő hangsúly Jánosinál is a célra tevődött. És eszközeit, bár szentesítve, nem tért ki (és nem is térhetett ki) ezek bővebb részlemzéseire is. Ezért nem váltak (de nem is válhattak) a műalkotásra vonatkozó elemzései minden esetben implicitte — csak végső fokon, a szépérték szinkretizmusában. A hiányérzet azonban nem jelent egyben hiányosságot is. A „kisesztétika“ olvasása után az esetleges hiányérzet csupán hiányérzet marad. Hiszen a szerző maga ígéri előszavában a folytatást, a további fejeleteket a feltett kérdésekre, és valószínűleg az újabb kérdéseket is. Várjuk. A jelen kötet magyar fordítását is (amely részletekben az *Utunk* hasábjain több folytatásban, Tamás Gáspár Miklós fordításában már megjelent) és a beígért *aesthetica magnát* is.

Kosztolányi, a kritikus

Születésének 90. évfordulóján

A szépirodalom Kosztolányi jelentősége ma már vitán felül áll, az esztéta gondolatának érvénye viszont több ponton kétséges, a kritikusról kialakult kép pedig még bizonytalanabb. Régi meggyőződés, hogy a szépirodalom és az esztéta között nincs olyan szakadék, amilyet az előbbi érdekében a Kosztolányi-irodalom feltételez. Épp ezért az esztétáról, a kritikusról s a szépirodalomról csak az életmű egészének összefüggéseiben lehetne igazán érvényeset mondani. Ha mégis külön beszélünk a kritikusról, csak a keret szűkösége miatt tesszük. Am ha a szépirodalom valamiként elválasztható is a kritikustól, az esztétától aligha. Az utóbbit röviden így jellemezhetném:

Kosztolányi esztétikája ugyan sohasem tisztult rendszerré, lényeges és esetleges szeszélyesen elegyül benne, de jellegzetességei így is megragadhatók. Filozófiai alapja az a meggyőződés, hogy az élet mulandó volta s a semmi ellenében egyetlen igazi vigasz a művészet. Az írás, amely kiemel az időből, s újjáteremtí az életet. A modern társadalom életrendjének emberellenes tendenciáira Kosztolányi nemzedéke eszmélt rá először, s a művészetet e tendenciák elleni fellebbezés eszközeként tekintette. Az elidegenedés, az elszürkülés, az elfásulás ellenében a lélek, a végtelennek hitt lélek eseményeit kifejező mű lett az élet, a csoda, a szervesség esélye. Ez a szomszédosság a szimbolizmus esztétikájában, mely az én és a világ rejtett lényege közötti kapcsolatokat felfedezte, érdekeire talált. Kosztolányiban azonban — élettisztelete és empirizmusa folytán — termékeny egyensúlyra is. Eszménye az életrángú mű. Az alkotásfolyamat ösztönösségét, a spontaneitást is azért hangsúlyozza, hogy a szüzi látást, a titok, az eredetiség érdekeit védje. Ezért tulajdonít nagy szerepet a véletlennek és az árnyalatoknak is. S magát a művet, mely ilyen módon születik, szintén rejtelmesnek tekintette, csodának, mely csak önmagával azonos. Elutasította azt a gyakorlatot, mely a művet alapeszmére, tartalmi kivonatra redukálta. Ezzel szemben ő a mű „külsőjét”, ritmusát, rímeit: nyelvi szervezetét állította lényegesnek. Ebben kereste a mű jelentését, s ezzel tartalom és forma dialektikájának gondolatához állt közel. Esztétikájának magva: a szervességigény, és műelemző szervenvedélye is erre vall.

Am ebben a felfogásban, az esetlegesség és a külső jegyek jelentőségének kihívó hangsúlyozása miatt nem fejeződhetnek ki az alkotás mélyebb és állandóbb indítékai, a személyiség alap-érdekei: ügyei, mondandói — s ezek szívós és huzamos küzdelme a formáért. S azért nem, mert Kosztolányi nem is hitt a valóság intézményes alakíthatásának eszméiben. Később, politikai kudarcai után s a politikai élet baljós jelei láttán a maga szomorú hitelenségét nyilvánvalóan önvédelemmé avatta. Ez Ady elleni támadás 1929-ben s aztán a homo aestheticus modellje e küzdelem dokumentumai. Az előbbi mind politikai, mind esztétikai szempontból elhibázott alkotás. Az Adyról szóló különvélemény természetesen összefügg a homo aestheticus eszméivel, de nem azonos értékű vele. Az utóbbi is téved azonban, amikor a politikát és az erkölcsöt a kor hitvány politikusai alapján ítéli meg, s mint külön szakmát kirekeszti a művészetből. A művészet legnagyobb lehetőségét, a teljesség esélyét szűkíti ezzel. (Az előbbieket részletesen *Kosztolányi, az esztéta* című dolgozatomban fejtettem ki. *ItK*, 1972. 5—6. 601—616.)

Mindezek után sürgetően tolu elő a kérdés, talán a legnehezebb: mi a titka annak, hogy a *homo aestheticus* nemcsak szépirodalom mivoltában, de a teóriáknak szorosabban alávetett műfajban, a *kritikában* is kiváló alkotott? „Szinte egyedülálló fogékonysága minden szép iránt — bárholonnan jön is az, bármilyen elmélet szülte, bármilyen politikai, emberi, írói magatartás is az alapja” — válaszolja Réz Pál, a kritikus Kosztolányi egyik legalaposabb ismerője. (*Írók, festők, tudósok* II. Budapest, 1958. 346.) Komlós Aladár, aki legutóbb nézett szembe e kérdéssel, korántsem találja ennyire korlátlanok Kosztolányi fogékonyságát, de kritikusi gyakorlatát ő is — az Anatole France, Jules Lemaître, Rémy de Gourmont, Oscar Wilde, Alfred Kerr, Ignatus nevével jelölhető vonalba illesztve — az egyéniség-tiszteleten alapuló elfogulatlan műélvező-készségből eredezteti. (*Gyulaitól a marxista kritikáig*. Budapest, 1966. 149—150.) S Kosztolányi idevágó vallomásaiban tételesen is fedezi ezt a magyarázatot: „Annyiban kritikus — írja Karinthyról —, hogy alázatosan

tisztelet és megérti mások munkáit.“ (Irók... I. 295.) Somlyóról szólva így: „A kritikusnak nem lehet más feladata, mint hogy konstatalja a művész egyéniségét, bemutassa a dolgozási rendszerét, latra vesse a mondanivalója súlyát, és ha az egyénisége erős, az írása karakterisztikus, új bátorságra kapassa. Gyomlálni nem merek. Attól félek, hogy a gyommal együtt a ritka virágokat, a másodperc csodarózsáit is kitépem, és az egész kertet elfakítom.“

Hogy az egyéniségnek s a műnek ez az árnyalatok is aggodalmasan tisztelő készsége volt-e a kritikus elhatározó törvénye, később eldönthető, egyelőre azt kell újolag rögzítenünk, hogy a bírálatait, tanulmányait, portréit tartalmazó kötetek: a pályáirodalom körében tájékozódó *Lángelmék*, a magyar irodalom történetét átpásztorzó *Lenni vagy nem lenni*, a szinbírálatait tartalmazó *Színház* s a kortárs művészetéről szóló írások gyűjteménye, az *Irók, festők, tudósok* korok, irányzatok, ízések és egyéniségek *hihetetlenül* széles skáláját fogják át. A „*hihetetlen*“ egyszerre jelezheti a teljesítmény kivételességét s a vele szemben érzett kétséget is.

Kivételes ez a teljesítmény, mert sok részletében eredeti felismeréssel s a művet emberközébe idéző találatokkal lepi meg az olvasót. Látószöge olyan nyitott, hogy a *Kalevala* naiv mitológiája vagy Jules Romains latin világgossága, Shakespeare világnyi gazdagsága és Crommelynck rafinált pszichologizmusa, a kínai költészet és Rilke szinte azonos fénnel és plaszticitással rajzolódhat ki benne. Mikes Kelemtől éppúgy érteni véli, mint Madách *Tragédiáját*. Pázmányt a nyelvújítás előtti nyelv gyökerességének, velősségének példájaként tiszteli, de ha Kazinczyról ír, a nyelvújítást — melynek „selypegő“ finomkodását Pázmány kapcsán leszólta — a megrendítően szép vállalkozásoknak kijáró hódolattal méltatja (*Lenni... 128*). Aranyt mindenkinél nagyobb költőnek tartja, de zavartalanannak érzi a Vajdához fűződő közvetlenebb kapcsolatot is (*I.m. 254*). — Kortársairól szóló műveiben még szembeötlőbb ez a sokirányú fogékonyság. Szomorly lihegő bujaságát, tobzódó zeneiségét meg-megújuló elragadtatással élvezi, de tudja becsülni Nagy Lajos rideg tárgyilagosságát is. Csáth Gézárt, Osvátot, Babitsot, Karinthyt, Tóth Arpádot, Szép Ernőt, Somlyó Zoltánt, Krúdyt a rokon avatottságával igyekszik mások számára is megfajteni, felfedezni — de erős összekötő szálakra talál Móráról szólva is; tudja becsülni a tőle idegen Kassákot és Móriczot — sőt azokat a konzervatívokat (Kozma Andort, Abrányi Emilt, Rákosi Jenőt, Vargha Gyulát) is, akikről a *Nyugat* frontáttörésekor neki is lett volna oka elvadulnia. Az „európai magyar az ideálja — írja Komlós Aladár —, de rajong a nem-magyar Szomorlyért is; Somlyó Zoltánt szereti, mert vérbő, Jászai-Horváth Elemért, mert szaintelen; Szilágyi Gézárt és Gellért Oszkárt kedveli, mert kimond, Kiss Józsefet és Turchányit, mert sejtet; az egyiket azért, mert fehér, a másikat, mert nem fehér. Túláság jóindulatukban kritikái néha már-már a könyvkiadók reklámszövegeire emlékeztetnek.“ (*I.m. 156*.)

Példatárunk, akár a Komlósé, szándékoltan kiélezett, de így szemlélteti hitelen nemcsak a fogékonyság kivételesen magas fokát, hanem a szemlélet relativizmusát is. Ezt a mindent megértést a *homo aestheticus* fennen hirdetett pártatlanságának természetes nyereségeként foghatnók fel, ha az *aestheticus* érdeke következetesen érvényesülne benne. Fontos láncszeme ez Kosztolányi esztétikájának, hiszen elméletében minden emberi érték csak mint a szépség része jöhet számba. A jó és a rossz is, az emberi jelentőség is csak a szépség fokozataként fejeződhet ki. A mérték szilárdsága ezért ebben az esztétikában még fontosabb, mint bármely más esztétikában, mert egyetlen szempontja a minősítésnek. Ha a *homo aestheticus* magát a politikában s erkölcsi dolgokban semlegesnek vallja, a szépség kiválasztásában, fokának rögzítésében annál következetesebbnek kellene lennie. Sajnos, Kosztolányi ebben sem következetes.

Indítékaiban és mértékében sem.

Az indítékokat ma már nehéz felderíteni, de az bizonyos, hogy idesorolható írásainak zömét nem a műélmény spontán kényszere hívta életre, inkább valamely alkalom: évforduló, halál vagy szerkesztői megbízás hatására születtek. „Önzetlenül, lelkesen vállalta egy-egy kezdő felfedezését — írja róla Illyés Gyula —, de sokat írt merő szívességből, sőt újságírói kötelezettségből.“ (*Kortársak* I. 6.) Az irodalomtörténeti jellegű tanulmányok és esszék többsége előszónak készült, vagy rádióelőadasként hangzott el, s történeti horizontjuk inkább háttér vagy adalék az adott témához, mint egy irodalomtörténeti világgép része. Ismerte elmúlt kor-szakok tétjeit, de ritkán tudta azokat regényeinek pontos szigorával belülről ábrázolni. Többnyire a meghatott méltatás lehetőségeire figyelt. Hogy valami egész álljon össze a részletekből, vagy a jelen törekvéseit magyarázó, esetleg igazoló elképzelés, ilyen szándéknak alig van nyoma ezekben a gyűjteményekben. Ha igen, mint a *Lenni vagy nem lenni* című történelmi pillanatképben, annak folyamata is véget ér az adott alkalommal, s ilyen esetleges a tárgyválasztás is, ilyen egyenetlen a témák kimunkálásának színvonala is. Gyöngyösi István és Gvadányi József mu-

zeális műveiből szívós buzgalommal szemeli ki a ma is olvasható részleteket, mert felkérték rá, de Vörösmartyról, Jókairól, Vajdáról nem tud érdemeset mondani, a prédikátorok és Zrinyi, Fazekas, Bercsenyi, Eötvös és Kemény pedig hiányzanak világtképéből. S Arany, aki állócsillaga ennek a világtképnek, csak ügyei nélkül, sőt csak azok kiszűrése árán juthat ilyen kiemelt szerephez.

Önmagukban persze mit sem jelentenének ezek a hiányok, de az már törvénnyé sejtet, hogy az irodalom folyamatának sokszor drámai eseményeit a maga korában is csak a húszas évekig követi Kosztolányi az együttthaladó igazi érdekeltiségeivel. A forradalmak közeledtén még nyitott lélekkel tudta mérni a politikai radikalizmus esztétikai nyereségeit is, például Nagy Lajos, Gábor Andor, Barta Sándor műveiben, s Kassák íránt is ekkor a legmegértőbb. A stílusváltás kényszerének átértésében és véghezvitelében az ellenforradalom sem zavarhatja meg művészi ösztönét, de kritikusi figyelméből többet szentel Herczeg Ferencre, Ábrányi Emilre, Endrődi Sándorra, tehát anakronisztikus jelenségekre, mint az újulás tényeire, képviselőire. Mozgalmak érdekeit, ha az övével egybeestek is, ha irodalmiak voltak is, nem igyekezett vállalni. Együttérzőn, de távolról nézte annak idején *A Holnap* csatáit (ahová különben nem is hívták), kimaradt a Hatvany—Osvát közötti villongásokból, a háború idején Ady és Babits ellen indított hajszja őt megkíméli. A kommun utáni közszereplésének *Az elsodort falut* levágó gúnyirat lehetne egyetlen nyeresége, ha nem terhelnék ezt is a baloldalra mért ütések s a személyes sértettség tünetei. — S ettől kezdve egyre inkább elveszti kapcsolatát az irodalom legjelentősebb áramlataival. Mikor ő érkezett, helye — mint Kafka Margit írta — már készen volt, vártak rá, felfedezték. Benne — aki áramlatok és vállalkozások irodalmon túli érdekeit egyre kevésbé tudta átérteni — egyre inkább lankadt ez a közönségi érdekű figyelem. A *Nyugat* második nemzedékének nagyjairól: József Attiláról, Szabó Lőrincről, Illyésről, Erdélyiről, Déry Tiborról, Tamási Áronról lényegében nem volt szava. Talán Gellérit kivéve nem ment eléje egyetlen nagy tehetségnek sem, mert csak alkalomszerűen lobbant fel benne az a gazda-felelősség, amely Mórícot és Babitsot a fiatalok szerkesztőjévé avatta. Így aztán csak elvéve foglalkozott azokkal, akik a *homo aestheticus* mértéke szerint is elsősorban érdemek lettek volna erre, inkább azokról írt, akik hozzá fordultak, akikhez jó emberi kapcsolat fűzte. Hogy a *Pesti Hírlap Vasárnapja* Illyés-verseket is közölt, ebben bizonyára szerepe volt; tudunk arról, hogy kedvelte és támogatta József Attilát, felismerte Vas István, Weöres Sándor tehetségét — de ezek a tények a magánember-Kosztolányi gesztusai maradtak, az esztéta nem értette jelentőségüket, mert a törvényt sem értette, amely bennük s általuk kifejeződött.

Jóval termékenyebbek voltak a világirodalomhoz fűződő kapcsolatai. Különösen pályája első évtizedében. Műfordító és ismerető, interpretáló munkásságát ekkor sem rendelte alá valamely magasabb szándéknak. Adós maradt például annak a bizonnal nagyon izgalmas és tanulságos fordulatnak az elemzésével, melynek révén ő, a Baudelaire-, Verlaine-, Mallarmé-utáló a modern francia líra buzgó fordítója lett. Egy irodalomtörténeti kulcs helyzet drámai mozzanatai sikkadtak így el. Ekkor azonban még gazdagon kárpótolt e mulasztásért a felfedezett modernnek s kevésbé modernnek sokaságával. Tanulmányokkal, például Leconte de Lisle-ről, Rilkeről, melyek az éppen hódító irányzatokról, a költők természetéről, műveiről a legfrissebb és legfontosabb eredményeket a személyes élmény eredeti rendjében, annak szuggesztíójával tudták közvetíteni. A „dekadensek” iránti szórványos és esetleges figyelmet elsősorban az ő fordításai és cikkei emelték ki a gyanús divatok szférájából, s avatták termékeny kapcsolatává. Hogy a magyar irodalmat új készségekhez juttatja, ennek biztosan tudatában volt — de a honosítás irodalomtörténeti és irodalompolitikai vonatkozásai nem nagyon érdekelték. Nem felmért szükségletek szerint válogatott, Oscar Wilde-nak például több figyelmet szentelt, mint Baudelaire-nek, s amit felfedezett, nem szembesítette a hazai állapottal. A világháború után pedig a kortárs világirodalommal is megglazult a kapcsolata. Thomas Mannhoz ugyan személyes ismeretség fűzi, Gorkijjal interjú is csinál, de életművük nagy tétjeit nem érzi át, nem elemzi. Az avantgarde-ot számára elsősorban Marinetti képviseli, s a szürrealizmus vívmányairól például alig vesz tudomást, Proustot, Joyce-t már nem dolgozza fel, épp csak tud róluk; Gide, Huxley, Eliot, Faulkner, Mauriac, Martin du Gard, Duhamel (noha az utóbbihoz személyes ismeretség is kötötte) s a világháború utáni két évtized többi, irányt diktáló szelleme pedig szinte teljesen kimarad ebből az irodalmi világtképéből. Ifjúsága bálványá, Ibsen utóéletét még követni igyekszik, színikritikusi kötelezettségei jóvoltából s egy-egy előző erejéig a Csehov-, Shaw-, Pirandello-, Maupassant-élményt is fel-felfrissíti, de tanulmányt, esszét, elemzést, mely a teljes szellemi érdekelttség koncentrációjával készül, a *Kalevaláról*, Goethéről, Shakespeare-ről és Lambról ír. A *homo aestheticus* öntanúsító szándékát sem kora rokon szellemei, hanem ezek ürügyén

valósítja meg a legoptimálisabban, mikor nem tagadásai, hanem lehetőségei felől rajzolja ki a természettel rokon tehetség teremtő hatalmát.

Mінде nem a műveltség gazdagsága, hanem az érdekeltség fokának szempontjából esik latba, s ennek gyakori alacsonyága miatt bizony a színvonalat is érinti. Az irodalom és a szépség érdekeit nagy hajlékonysággal tudta alárendelni a kötelese tapintat vagy a személyes rokonszeny kényszereinek. Olykor saját elvei rovására is, mint például Pósa Lajos esetében, akit a gügyögő, selypegő gyermek-költészet ellenpéldájaként méltat. (*Írók... II. 26—32.*) Azt ugyan jelzi, hogy Pósa semmit sem tud a gyermeklélek mélységeiről, de ezt a tudást nem érzi nélkülözhetetlennek, sőt hiányát szerencseként magyarázva, úgy jellemzi Pósat, hogy csak a különösen éles hallású fül veheti észre elismerésében a gáncsol. Nyilatkozott ő nyíltabban és egyértelműbben is Pósaról, de 1914-ben, az előbb említett méltatást viszont 1920-ban írta. Lehangelő példájával annak, hogy a *homo aestheticus* mértéke bizony meg-megsínylette a kor ártalmas intencióit. Ilyen intencióknak enged, mikor Kozma Andort, Rákosi Jenőt, Vargha Gyulát — mindöjüket a húszas évek elején — tüntető elfogulatlansággal méltatja. Nem hallgatja el, sőt külön nyomatékkal beszél arról, hogy ellenfelei voltak a *Nyugat*nak s így neki is, de az irodalom életének természetes konfliktusaként interpretálja az egykor nagyon is ádáz és irodalom-ellenes hadakozást. Rákosiekat a méltó ellenfél, a tisztes konzervatívizmus piederesztáljára emeli akkor, amikor már csak közéleti hatalmukat lehetett komolyan venni. Igaz, hogy ezt is ízléssel teszi, mindig valóságos adottságokat méltat, azok ürügyén tiszteleg. Messze jár az igazságtól akkor is, amikor Heltait és Szini Gyulát az olvasni legérdeemesebb öt magyar író közé sorolja (*Írók... I. 270., Színház, 165.*), s érezni lehet az alkalom mulandó lázait a Pázmány iránti rajongásban s még inkább az Adyt dicsőítő korai cikkek pátoaszában is.

Annál persze mindig igényesebb, hogy a mértéket teljesen feladná. Réz Pál megírta már, hogy rosszallását milyen finoman tudta jelezni, ha erre kényszerült, de talán fontosabb, hogy gyakran diplomáciai műveletté bonyolódnak ezek a rosszallások. „Tehetségét — írja Molnár Ferencről — sok mindenért szeretem. De egyért nagyra becsülöm: tudja határait, és sohase vállalkozik erejét felülmúló feladatok megoldására.“ Am ha az olvasóban, aki tud Molnár gyengeségeiről, itt kétség támadna a tehetség értékét illetően, Kosztolányi nyomban biztosítja magát: „Minden tehetségnek megvannak a határai. Még az olyan nagy tehetségnek is, mint az övé, mely — többek közt — meghódította a világot is.“ (*Írók... II. 282.*) Lehet ezután rossz néven venni a határok emlegetését? A pártfogásért levelekkel hozzá folyamodó Bartalis Jánosról így kezd cikket: „Bartalis János költő.“ Sértés ez vagy elragadtatás? Tudja, hogy erre fel kell figyelni. S ha ezt elérte, nyomban meg is szűkíti, konkrétábbá teszi a minősítés értelmét, de óvatosan, hogy valami jótékony homály azért maradjon benne: „Ezt ily egyszerűen — dicsítő jelző nélkül — vajmi kevés emberről merném elmondani, aki verseket ír.“ (*I. m. 263.*) A céhbeliék külön-hallására bízva a pontosabb jelentés kihámozását.

Az irodalom parttalan szeretete, az alkotók elfogulatlan tisztelete volna e diplomácia forrása? Nem minden esetben. Igen jellemző, hogy a háborúra uszító írókról a nyílt megvetés hangján mert írni, ha a másik tábor érdekeiben uszítottak, de egyetlen magyar költőt se rótt még ugyanezért, s mikor Ignotusról szólva állásfoglalásra kényszerül, mellékmondatban s nagy engedékenységgel jelzi a maga különvéleményét. (*I. m. 45.*) Vannak ugyan bírálatok: egyértelmű ítéletet, határozott állásfoglalást tartalmazók is, de ezeket pályája kezdetén írta. S folytatni csak színbírálataiban merte. Főként, ha külföldi író műve adott erre alkalmat, s olykor magyar szerzővel szemben is, bizonyára azért, mert itt a nyilvánvaló hitványságot sem kerülhette ki. Különben egyre inkább elsorvadt benne a bíráló hajlam. Az epéséget, a vesező szenvedélyt, amely prózáját annyi nyereséghez juttatta, a kritikus csak elvétve engedte érvényesülni, pedig mint a Szabó Dezső-pamflet s az *Abécé*-ben közölt írói torzképek mutatják, ez a vesező éberség jól látta az írók gyengeségeit is.

S maga Kosztolányi nagyon is jól tudta, hogy az irodalomnak létérdeke a lelkiismeretes kritika. Tudta, hogy minden pontatlanság, jó- vagy rosszhiszemű hamisítás sebeket horzsol, csüggeszt, demoralizál. Még el is túlozva a kritika jelentőségét, a korabeli magyar irodalom minden bajának okát abban látta, hogy „politikai aprószentek“ uralják a kritika mezőnyeit. (*Abécé, 52.*)

Másutt: „Vessük el a szokott bírálatok kesztyűségét, mely többnyire orv rosszhiszeműség alakjában közli a kritikát, és úgy beszél a szerzőkről, mintha ingerlékeny kedélybetegekkel lenne dolga.“ (*Színház, 109.*)

Tiszta beszéd ez, csak az a gyengéje, hogy az előbbi a magyar irodalom mostoha helyzetének társadalmi okairól akarja teljesen a kritikára hárítani a felelősséget, s még inkább az, hogy a benne megfogalmazódó programhoz — melyet

nevezetes Arany-cikkében is elsőrendű kötelességként emleget — kritikusai gyakorlatában Kosztolányi sem tartja magát. S ezzel a *homo aestheticus* legbiztosabb terepén adta fel az értékek képviselőjét. S ez akkor is gyengeségnek számítana, ha kizárólag a szeretet okán tette volna, mert a szeretet is az igazság ellen dolgozik, ahol jogosulatlan. A kényszerű tapintat a diplomácia műveleteire vonja hát el a felfedezésre, a jelenség pontos megnevezésére való energiákat. „Mit kezdjek a szeretetemmel — kérdezhetjük Németh Lászlóval —, ha egy művet rossznak tartok? S mit mondhat a gyűlöletem a jó mű előtt? Kritikus az, akinél nem a szeretet csinálja a véleményt, hanem a vélemény a szeretetet. A kritikus szíve az agyában van.“ (*Kiadatlan tanulmányok* I. 101.)

Még inkább rongja a mérleget az a tény, hogy olykor nem is a szeretet, csak a konkvenciáktól való félelem kárhoztatta reklámszerű méltatások írására; máskor az a legyintő kétség, melyről Illés Endre beszél: „miért itt? s miért éppen ennél“, hisz úgyszemintelen (*Színház*, 9.); s olykor csak a megbízás tisztelete, az állandó jelenlét vágya, egy-egy irodalmi barátság épen tartásának szándéka hozta mozgásba kritikusai tollát. Legszerencsésebben az Ady halálakor írt két cikkben érzelhető ez a rutinszerűség (*Írók... I. 78—85.*), de a más írásokban gyakori ismétlések is erre vallanak. Írhatott félszíven is, ítélkezés nélkül is, mert a látvány jobban érdekelte, mint az értékrend, s az impressziókból mindig kitalált annyi ihlet, amennyire szüksége volt.

Ez lenne tehát a kritikus gyengeségeinek leltára s magyarzata, de maradóvá ereje révén lett, s az erények — mint más esetekben — ezúttal is összefüggenek a gyengeségekkel. A kényszer, amely bírálataiban gátolta, szerencsésebb esetekben remeklések forrása lett. Mert ami tapintatra, engedékenységre, sőt gyávaságra kárhoztatta olykor: a sehová nem tartozás, az ügyek hiánya, máskor a társkeresés, a szellemi találkozás felfedezésre képesítő ihletévé válhatott. Mint Szabó Lőrinc, fordításai révén, a magános Kosztolányi bírálatai révén szötte be magát egy eleven szellemi közösségbe. Így maradhott sértetlen is, bélyegesen is üzenetképes. A beleérző, megértő bírálatot a jobbák láthatatlan szövetségének jelrendszereként művelte. *Lenni vagy nem lenni* című vallomásában manifesztummá sűrűsödve ölt alakot ez a közösségtudat, de valamiként minden fontosabb írásában jelen van. Legbeszédesebb jele ennek az a meghittség, amelyről a *Kortársak* bevezetőjében Illyés Gyula is ír. Ebből ered, hogy a szkepszisre hajló, éles, sőt kíméletlen emberszemlélet az írókról szóló művekben — ahol csak lehet — a lírikus áhítatának és ünnepélyességének engedi át a teret. Erős belső szükség dolgozik ebben az eszményítő hajlamban. Ezért hatnak sokszor hitelesen még indokolatlan tisztelegései is. Az elfogulatlanság, a szépirói érdeklődés, a lényegkereső szomjúság számára ez a ráutaltság, ez a szövetséglétesítő szomjúság teremti meg a belső szabadság dinamikus állapotát.

Hogy Kosztolányi kritikusai mivoltában is szépiró, ez közhely, de hogy mennyire az, s hogy ennek révén milyen nyereségekhez jut a kritikus, azt érdemes újra áttekintünk.

Az a szépiró, aki metsző pontossággal, olykor lefokozó kíméletlenséggel figyelte és ábrázolta az embert — láttuk —, a költőkről szóló írásokban nem jut szóhoz. De a szépiró fő törekvése s az esztéta kulcskategóriája, a *szervesség* a kritikus gyakorlatában is uralkodó szerepet tölt be. Sokirányú fogékonysága legérzékenyebben és legsűrűbben a mű létezésére látván fényelt fel. Ha mértékében van valamelyes szilárdság, az elsősorban ennek az érzékenységnek köszönhető. „Olyan, mint a természet“ — írja Csehovról. (*Lángelmék*, 304.) Ez nyugózi le Shakespeareben is (*I. m.* 25.), és a világirodalom ormaként emlegetett *Iván Iljics halálában* az emberi mélységet az életlüköztes társtulajdonságaként csodálja. (*I. m.* 318.)

A *csodát*, amelyre szomjazott, amelyet a művekben is nyomozott, elsősorban az létezésű vonásokban találta fel. Ezek közül is azokban, amelyek a titok hordozói, a meglepetés forrásai lehetnek, tehát az *eredeti*, a *sajátos* vonásokban. S mert ösztönösen és tudatosan e vonások felismerésére és felidézésére törekedett, a csodára ajzott figyelem s a különös élmény közvetítésének szándéka közelítésmódjait, fogásait, előadását, egész módszerét meghatározza. „Bizony minden műfaj jogosult, kivéve az unalmast“ — írja (*Abécé*, 140.), s e meggyőződéséhez az elemzett összefüggések alapján kritikusai gyakorlatában is tartani tudja magát.

„Annyiban vagyok, amennyiben különbözöm: — ez minden költő jelszava...“ — írta, s azon volt, hogy ezeket a jellegzetes s ugyanakkor figyelmet felkeltő vonásokat meg is találja. „Milyen könnyű feladat — írja Goethéról szólva — bármily más embert, költőt leírni. Majdnem mindegyikben találhatunk egy-egy szembeszökő tulajdonságot, mely a többiek rovására elhatalmasodott, a természet egy túlságát, a sors egy aránytalanságát, az élet egy szabálytalanságát, melyet csak hangsúlyozunk kell, hogy az olvasó, aki sohase hallott rólok, fogalmat alkothasson testi

és szellemi mivoltukról.“ (*Lángelmék*, 203.) Lehet, hogy a népszerűsítés feladatának kényszerei is közrejátszottak, lehet, hogy e kényszerek jól összefértek az érdeklődés természetével, de tény, hogy a Kosztolányi-esszék írói többnyire így, tehát „testi és szellemi“ mivoltukban kelnek életre. Horatiusról elmondja, hogy „alacsony volt és köpcös, talán egy kissé elhízott is“ (*I.m.* 10.); Shakespeare-ről, hogy milyen robotos munkával hozta össze a kurtanemesi nyugalomhoz szükséges pénzt (*I.m.* 17.); Poe-ról, hogy egy rokonának köszöntése egyszer hetekig tartó önkívületbe zavarta (*I.m.* 69.); Andersen-ről, hogy nem tudott helyesen írni (*I.m.* 97.).

Ezek az életrajzi elemek azonban sohasem teszimpla információk, mindig meszebbre törekvő szándék hordozói. A Horatius testi mivoltát rögzítő adatokat magától a költőtől tudja, s ennek kitüntetésével egyúttal a bensőséges és őszinteség adottságait is példázhatja. A hétköznapi élet Shakespeare-jét az „apostol“, a „vátesz“ ellenpéldájává avathatja. A Poe életéből idézett eset a költő álomittas fantáziájára vet világot. Az pedig, hogy Andersen nem tudta a helyesírást, szinte önkéntelenül hívhatja elő a lényegre villantó ötletet: „De tudta a másik helyesírást, mely megragadja mindazt, ami él s az életből remekművet teremt.“ Balassi jellemzésében az életrajzból következett az élet és a mű titkát megfejítő magyarázatra (*Lenni... 40.*), Petőfit viszont a legendából való kifejtés révén reméli megközelíthetni (*I.m.* 223.). „Ki volt ő tulajdonképpen? — kérdezi, s nyomban válaszol is: — ő volt a kedves lángész.“ Régi ismeretség, lepartolt tudás talál tömör formát ebben a válaszban, de jelző és jelzett szó szokatlan kapcsolata szinte kényszerít e találat részletes magyarázatára, s ezzel létre is jön író és tárgy kapcsolatában a titokfejtés feszültsége s az olvasóban az a benyomás, hogy itt egy élő ember beszél egy másik élő emberről. Még hozzá egy rendkívüli jelenségről.

S a kapcsolatnak ezeket az intim s mégis a jelenséghez felérő, „áhitatos, de nem bálványozó“ (*Lángelmék*, 37.), spontánul adódó s mégis a lényeg közelébe segítő alkalmait, intencióit Kosztolányi kivételes leleményességgel találja meg. „Nem akarok én itt bölcsekedni a jellemükről — írja az *Othellót* elemezve —, csak azt a helyzetet szeretném kissé felidézni, hogy olvasóim is részesei legyenek és velem együtt ámulva érezzék, hogy gyakran kicsoda apróságokban nyilatkozik meg egy költő ember alkotóereje, micsoda semmisnek tetsző mozzanatokban...“ (*I.m.* 41.) S mikor felidézi az *Othellónak* ezt a beszédes mozzanatát — mint egy intuício lobbanás-láncolatában —, máris egy még jellemzőbbre hívja fel az olvasó figyelmét: „Alig ocsúdom fel az egyik meglepetésből, másik fogad.“ (*I.m.* 43.) S hogy ez az ámulásról szóló vallomás ne híguljon lelkendezéssé, két lobbanás közé informatív jellegű tárgyas jellemzések, epikus-leíró részletek halmozzák fel az elragadtatást igazoló s ugyanakkor az előadást is változtatássá tagoló szakaszokat. A mű szépsége ilyenkor — akár a *Hajnali részegség* látomássora — a vele való találkozás élményének folyamatában táruul fel. A hasonlatot érdemes megismétel-nünk, mert a műélmény *eseményé avatása* s ezzel a jellemzés eseményessé elevénítése fontos hatóeszköze a Kosztolányi-esszének. Életrajz és történeti háttér nála azért hat mindig elevenen, mert a jellemzés érdeke szerinti struktúrát a drámai hatás különigénye csak izgalmasabbá teszi. A kép, amelyet Balassi elvadult koráról ad, nemcsak a költő jellemének titkához visz közelebb, de önmagában is megáll, mint egy kifejező díszlet, s ahogy a bécsi órszobában Voltaire-t olvasó Bessenyei s a bakortúrák után könyvére hajló Petőfi között összefüggést létesít (*Lenni... 100.*), abban ugyancsak a legendásító beállítás a hatás titka.

Zavarba azonban akkor sem jön, ha az anyag sugalma elégtelen az érdekeltő interpretáláshoz. A szépirói szabadság, mellyel tárgyat szemléli, s az ihlet, mely a művel való találkozás folytán támad, mindig megtermi, kitalálja az eredeti, az érdekes megoldást. Racine drámaiságához például egy közönséges utcai baleset drámaisága felől közelít (*Lángelmék*, 151.). Horatius, megterhelve a műfajt, egy hozzá írott levél formájában jellemzi (*I.m.* 9—13.); az *Othellót* elképzelni mai átirás-ban. (*I.m.* 20—21.) Ha anyaga szegényesebb — mint például Gyöngyösinél —, frissen ható részletek kiemelésével tartja ébren a figyelmet, ha gazdag — magát fegyvel-mezve több irányból, tempóban haladva szeldeli átfogható parcellákra. Az anyag-kezelésnek ebben a változatos technikájában az anyag súlya sokszor jobban érzékelhető, mint az értékelés direkt mozzanataiban.

Ötleteit és szellemességét is ez emeli magasan a nyegle szellemeskedések fölé. Nem járulékos frissítők egy különben szürke folyamatban, hanem a szülemelő gondolat fénylik fel bennük. Elég az ámulatot és távolságot egybeszövő humort a *Zerkovitz-interjú* (*Írók... II.* 96.) rejtettebb humorába oltott megvetéssel összevetni, hogy ötlet és humor sokféleségét s az adott változatnak az anyag és mon-dandó intencióit kifejező szervességét érzékelní lehessen.

Van aztán ennek az érdekeltő szenvedélynek egy külön tárháza is: a mester-ségben rejlő csodák. Ezekkel éppúgy nem tudott betelni, mint az emberi titkok

fürkészésével. „Csoda ez így együtt — írja a *Barbárok*ról —, mert szándék és beteljesülés, betű és lélek, természet és művészet eggyé válik, s a költő embereket formál, életet varázsol a semmiből, ennél pedig nincs nagyobb csoda.“ (*Írók... I. 179.*) Szeretett elidőzni e csoda részleteinél, egy mozzanatban, mint az *Othellónál* láthattuk, egy-két mondatban éri tetten a titkot, amiben a tehetség ereje rejlik. „Úgy szoltunk — írja az imént idézett Móricz-bírálatban —, mint mesterember a mesteremberhez. Láttunk egyszer egy asztalost, aki kezébe vette társának rózsafából remekelt rezeses dobozát. Mustrálgatta, simogatta, még meg is szagolta. El volt tőle ragadtatva. Tárgyilagos lelkesedése kizárólag abban nyilvánult meg, hogy dúcokról, csapágyakról, csavarolásról meg a kötés fecskéfarkjairól beszélt. Aztán még egyszer tenyerére ültette a drágalatos dobozt, s kacintott egyet hamiskásan.“ (*I.m. 179.*) Okkal szokás idézni ezt a szemléletes hasonlatot (a *Kortársak* bevezetőjében Illyés Gyula, az *Írók... utószavában* Réz Pál idézi), mert valóban jellemző Kosztolányira. A műbírálat „pszichofizikai“-nak mondott változatára, a nyelvi elemzésre is bizonyára ez a hajlam kapatta. Különös, hogy noha az ilyen elemzés teljes biztonsággal csak az anyanyelven szóló művekben hatolhat a titkok: az asszociációk s a hangzás megfoghatatlan jelentésárnyalataihoz, Kosztolányi mégis inkább idegen művek boncolgatásában bizonyult termékenyebb mesternek. Az *Über allen Gipfeln* fordításáról kezdeményezett vitában alulmaradt ugyan, de Babits Dante-fordításairól, Poe *Hollója* magyarra ültetésének problémáiról s a *Téli rege* általa adott új szövegének igazolása során (*Írók... I. 235—246.; Abécé, 149—161.*) a szövevtani vizsgálatok egzaktságával fejtí fel a részletek értelmét, s ezek felől igazolja a szóban forgó megoldást. Filológia, lélektan, nyelv- és műismeret, kritikus szövegelemzés és költői ihlet olyan összefogása valósult meg egy-egy ilyen vitáikkben, amilyenre Kosztolányi előtt nem volt példa a magyar irodalom történetében.

A műelemzés igazi terepén, a magyar versekről szólva korántsem tudott ennyi eredetit és fontosat mondani. A *Nyugat*-nemzedék esztétái általában vonakodtak a módszeres elemzőmunkától. Jellemzőnek lehet mondanunk, hogy amikor 1966-ban Benedek Marcell és Füst Milán is részt vett egy ilyen vállalkozásban (*Miért szép?* Budapest, 1966. 25., 47.), művük kirívóan hevenyészetté, ötletszerűvé sikeredett. De ha vitába keveredtek, ha meggyőződésük igazolására koncentráltak — mint Földessy vagy Hatvány egy-egy Ady-vers körül támadt vitában —, akkor szinte verhetetlenül tudtak érvelni. Így volt ezzel Kosztolányi is, mikor műfordításainak hitelességét védte, ilyenkor magától állt kezéhez az átültetés hatalmas és tüzetes műhelytanulása. De mikor csak a szépség megfejtése miatt vesz szemügyre egy-egy verset, kevesebbre jut. Kudarc ugyan ekkor sem éri. Petőfi *Szeptember végén* című remekét elemezve az „Elhull a virág, eliramlik az élet“ sort például úgy szedi izzeire, hogy grammatikájában, ritmusában, hangjainak alkímiájában atomjaira bontva tűnik elénk a vers lényege. S ily módon e sor elemzése az előbbieket már elemzett értelmét is világosabbá teszi, s az utóbbiakhoz is kulcsot ad. De ezzel mintha meg is elégtül volna a fürkésző szenvedély, a temető-romantikával regényessé avatott záróstrófa problémái felett könnyed mozdulatokkal suhan át, s így, ha Horváth János elemzésének eredményeit is levonjuk (*Petőfi*. Budapest, 1926. 303—308.), erősen megcsappan Kosztolányi felismeréseinek értéke. Így is megmarad a „dallam“ érzékeny és túlságosan is kitüntetető jellemzése, a tájkép szimbólumjellegének felismerése s az első szakasz grammatikájának funkcionális elemzése. S megmarad az előadás lírai sodrása, a „vegyelemzés“ közben is eleven élményszerűség.

Nem válik műelemzéseinek javára az az untalanul ismételt elméleti terhelés, amely révén azt bizonygatja, hogy nem az alapeszme, nem a benne foglalt igazságok, nem az őszinteség a hatás forrása, titka; s hogy kulcsot az életrajz vonatkozó tényei sem adhatnak. Az iskolás gyakorlattal szemben talán volna értelmük, de különben aránytalanul nagy teret vesznek el a valódi elemzőmunkától, s emeltt hitelű is kétséges, hiszen maga Kosztolányi is felismer bizonyos gondolatokat az elemzett versekben, s a részleteket jelentésük végett választja; miért kellene tagadni, hogy ami benne van, az ne lenne részes a hatásban? Persze, hogy valamely igazság, őszinteség vagy érzés önmagában nem költészet, de egy tökéletes ritmusképlet sem az önmagában. A vers azért „érezki csoda“, mert benne minden érzés, sejtés és gondolat eleven nyelvi alakká lényegül, s az előbbieket létét nem semmisíti meg az a tény, hogy fogalmi nyelvre a vers veszteség nélkül le nem fordítható.

Kosztolányi műértő tudományának elsőrendű nyereségeit nem is e műelemzésekben találjuk fel, hanem a hagyományos jellemzésekben, ahol a kor néhány markáns vonással felvázolt háttére előtt, annak közegében, az életrajz izgalmas és jellemző mozzanataival egybeszöve, azokból eredeztetve vagy azokkal motiválva,

az emberi arculat jegyeivel szembesítve nevezi néven a mű legjellegzetesebb vonásait. Ahol az elemzés a szépirói ábrázolás szerves részévé válik, beszédesebb, mint mikor magában operál. Alig is van példa, hogy a ládikót vizsgáló asztalos elmerültségével csak a szakmai fogásokra figyelne Kosztolányi. Nagyon jól tudta, hogy a vers nem ládika, hanem az emberi lélek teljességének legkézenfekvőbb műfaja, s így is beszélt róla. Mint a világról. Meghatottan s fennköltén is olykor. Nem áll, hogy „iszonyodott a nagy szavaktól“ (Illyés írja ezt a *Kortársak* előszavában). Ervelése lépten-nyomon szónoklattá hevül, s ha felért egy lendület ormára, mint zászlót tűzi ki a hatásos szavakat. „A szenvedő és daloló aggastyán előtt teszem le az új magyar írói nemzedék alázatos és forró hódolatát.“ Így fejezi be Aranyról szóló egyik méltatását (*Lenni... 158.*), s költőkről szólva, ez a felmagasztosító, tisztelgő ünnepélyesség lépten-nyomon érvényesülni igyekszik. Igaz, hogy nagy szavai és látványos gesztusai sohasem üresek s ritkán hamisak, pátozát mindig igazolja. S a műhely-avatottság voltaképpen ebben az igazoló, egyensúlyozó, ritmust és arányt létesítő szerepében valósítja meg legjobb lehetőségeit.

Emellett vall az a tény is, hogy a kritikus műfajai közül, melyeket Réz Pál vett számba a legtüzesebben (az *Írók... utószavában*), *portréi* a legszebbek. S ezek közül is azok, amelyekben egy-egy emberi élet tragikus kifejlése áll előtérben, mint a Csáth Géza és Osvát Ernő öngyilkosságának drámáját felfejtő műveiben. Kirajzolódik ezekben a szépiró és a szerkesztő jelleme is, de csak melléktermékeként a végzetes lépés felé mutató motívumok felfejtésének. Osvát esetében például a bekövetkező öngyilkosság megrendítő tényét s annak baljós előjeleit szinte ugyanazzal a titokfejtő szenvedéllyel tárja fel, mint Édes Anna történetét. S az eseményesség, a titokzatosság és a nyomozó izgalom is éppúgy megsúlyosodik, megneimesedik. A tudományos vagy művészi értéket működésben, hatásában szeretne érzékeltetni. A *Lenni vagy nem lenni* című nagy felszólalásában az irodalom korabeli kritikus helyzetét s a helytállás parancsát egész kis dráma közbeiktatásával fokozza eszméltető erejűvé. Ezért szerette az interjúformát is, az életszerűség s az emberközelség okán.

De az előbb már számba vett készségei révén minden műfajban éreztetni tudta, hogy az irodalom nem különcök kedvtelése, hanem természetes életjelenség. Ünnepi eledel talán, de normális emberi éhség, szomjúság elégülhet meg általa.

Benczédi Ilona: A győztes

A szó művészete, avagy: kétségek tudománya

A szerfölkött érzékeny, tudatos, elméletileg is képzett szuperolvasó modelljét a XX. századi irodalomtudomány teremtette a maga gyönyörűségére és hasznára. Gyönyörűségére, hisz minden teoretikusnak élvezet az időhöz és térhez, szemlélethez és ízéshez kötöttségétől mentes, elméletileg tiszta fogalommal dolgozni; és hasznára, mert ezzel megoldani véli, és sok tekintetben meg is oldja az irodalmiság mibenlétének és hatásának bonyolult kérdéseit. Mint az írásművészet összes lehető hatásképzetével betáplált mesterséges agy, amely a mű áramkörébe kapcsolva minden kis impulzust jelez — olyan lenne ez a modell, ha testet öltene. Ám ebből csak a tudomány nyerhet valamit. Egy adott társadalom eszményi olvasójának modelljét megalkotni irodalomszociológiai feladat, és azzal a többletkötelezettséggel jár, hogy ez az eszmény viszonylag reális, azaz a művelődéspolitikai, az ízésnevelés eszközeivel valószínűleg elérhető legyen. Annak, aki — nem szociológusként, hanem az irodalomtudomány művelőjeként — egy adott korszak igényes olvasójának ideálját akarja a róla feltételezhető vagy tőle elvárt irodalmi és irodalomelméleti ismeretek készletének leírásával megragadni, valamiképpen össze kell egyeztetnie a szuperolvasó tudását az átlagolvasóéval. Nehéz eldöntenie, hogy mit és mennyit szűrhet át az elmélet szférájából a konkrét társadalom információs ellátottságának, intellektuális életszínvonalának jegyeit hordozó közönség ismeretkészletébe, tudatosabbá téve számára az esztétikai befogadás műveletét anélkül, hogy annak élményét csorbítaná. Ugyanakkor — és ez minden igazi népszerűsítés titka — a vérré váltottság benyomását keltő meggyőződéssel kell hinnie az átadott ismeretek helyességében, s mindezek mellett — különösen, ha irodalomról van szó, mint jelen esetben — élményszerű előadónak is kell lennie. A művelt olvasásra nevelés küldetését vállalni éppen ezért kockázatos és tiszteletre méltó.

J. Nagy Mária a modern stilisztika ismeretkészletét kísérte meg a tudatos olvasás, a „műről való gondolkodás“ elmélyítésének szolgálatába állítani, azokhoz szólni, akiket a stílus kérdései érdekelnek. S épp ez a tárgy, a stílus az, amelyben talán csak a művészek, a kivételes intuíciónak adatik meg a vérré váltott, a „villámtűzes“ bizonyosság! Mert: ha egy fogalom megfoghatatlanságának mértéke lehet, hogy hány definíciója ismeretes, akkor a stílus az egyik legvitathatóbb kategória. Noha a szerző csupán utal erre, de sokoldalú meghatározására nem vállalkozik, könyvének egésze bennünket mégis elsősorban nem az irodalmi műről való gondolkodásra, hanem e központi kategória újabb ostromának, meghódításának kockázatára serkent. Annál is inkább, mert a százötven lapon összefoglalt stilisztikai ismeretek rendszerét áttekinteni, létjogosultságukat és hasznosságukat mérlegre tenni nem tudjuk anélkül, hogy ne viszonyítanók a stílusra vonatkozó leglényegesebb tudnivalók egy általunk elképzelt, viszonylag egységes koncepciójú alapkészletéhez.

A meghódítandó bizonyosság

Mindenekelőtt arra van szükség, hogy e fogalom használati körének legfontosabb cikkelyeit elhatároljuk egymástól. Az esztétikum szolgálatába állított nyelv, vagyis az egynemű közeg (Lukács), amely az irodalom sajátja, az általánosítás legmagasabb fokán a művészi nyelvhasználat tipikus szabályszerűségeinek készlete. Ezt, noha eredeti megvalósulási területe az egyedi műalkotás, éppúgy, mint az esztétikai minőségeket, elméletileg függetleníteni lehet az egyes művektől, alkotóktól és korszakoktól. Az ily módon elvonatotatott szabálykészletet művészi stílusnak szokták nevezni, ám ez a megnevezés nem helytálló, mert itt nem stílusról, hanem csupán a nyelv esztétikailag értékesíthető sajátosságainak statikus halmazáról van szó, amelynek tökéletes ismeretében sem tudhatunk meg semmit a stílus igazi lényegéről. Mégis, az ókori retorikáktól a mai leíró stilisztikáig a legtöbb szakmunka ennek a technikai kelléktárnak a foglalata: irodalmi szövegrészletekkel példázott stílusesszközök gyűjteménye. Könnyen kínáló analógiája ennek az úgynevezett „langue-nyelvészet“, amely ugyancsak a használat módjától, az összes, nyelven

külvüli tényezöktöl függetlenített nyelvi szabályszerúségek rendszerének leírására szakosodott, és csak az utóbbi évtizedben adta fel egyeduralmát a beszéd nyelvészetiével szemben.

A stílus titka, lényege ennek a technikai kelléktárnak, a művészi kompetencia részét alkotó nyelvi szabálykészletnek a kezelésében, felhasználási módjában rejlik. És mert ez sokféle lehet, a stílus fogalma a sokféleséget implikálja, a művészi teljesítmény különféle típusait, amelyeknek — koroktól, műfajoktól, szerzőktől, művektől függően — hierarchikus szinteken általánosítható jellegzetességei vannak. A korstílus, műfaji stílus, szerzői stílus stb. közös jellemzője, hogy mind-egyik a nyelv, az irodalmi közeg „egyidejűleg egyedi és általánosított alkalmazási módja” (Lukács), vagyis a különösség kategóriáját testesíti meg. A korstílusoknak a művészi nyelvhasználat tipikus szabályszerúségeihez viszonyított különösségét a történelmileg-társadalmilag meghatározott stílusalkotó eszmerendszerek, kollektív életérzések határozzák meg. Az egyéni stílus különösségét a szubjektív, alkati tényezőkből eredő egyedi vonások és az egyéntől független általános törvényszerűségek egyidejű, inherens megvalósulása eredményezi. Konkrét érvényesülési területe az egyéni műalkotás: ennek stílusán kívül az összes többi stílusfogalom az absztrakció különböző fokozatait kifejező kategória, s ezek között a variáns—invariáns viszony tételvezhető. A műalkotás stílusa variáns az egyéni stílushoz, az egyéni a korstílushoz, a korstílus pedig a nyelvben mindezek fölött absztrahálható művészi állandóhoz képest. S e változatokat a legelvontabb invariánstól végső soron az különbözteti meg, hogy azok — történelmileg, társadalmilag, lélektanilag stb. meghatározott — dinamikus struktúrák, míg ez csupán statikus halmaz.

Ha a stílus ennek az állandónak valamely megvalósulási módja, akkor lényegét nem az általános, hanem a különös megragadásával lehet kitapintani. És itt kezdődnek a stílus tulajdonképpeni tana, kimutatván azt, ami benne a művészi állandóhoz képest *változó*: például, hogy a *Szarvasének* paralelizmusai és ellentétei a mintául vett egyszerű népköltészeti sémákhoz képest polifon struktúrát alkotnak. De ez csak a stílus lényegének egyik oldala. Mert ki lehet — és ki kell — fejezni azzal az *állandóval* is, amely az adott változatot más változatoktól megkülönbözteti. Hogy ennél a példánál maradjunk: Juhász Ferenc Bartók-verse polifon zenei szerkezetével, tárgyiasítva idézi a zeneszerző szellemét, az Illyés Gyuláé viszont közvetlen, személyes hangnemben, viszonylag hagyományos ódai retorikával teszi ugyanezt. *A stílus* legalapvetőbb — fogalmának dialektikus voltát meghatározó — jegye ugyanis az, hogy *valamiféle állandónak a megjelenési módja, változata, s mint ilyen, bizonyos állandónak a hordozója egyszersmind*. Ez a stílusbeli állandó tulajdonképpen megfelel annak az irányítottságnak, amelyet Lukács György az olvasóra tett esztétikai hatás fő feltételének tekint. Semmilyen kép vagy más stílusfogás nem tölti be szerepét, ha nincs alárendelve egy irányító vezérelvnek, a kompozíciónak. És ez a stílus absztrakt szintjein is jelen van, csak természet-szerűen elvontabban: ami a konkrét műalkotásban a kompozíció, annak az egyéni stílusban a nyelvezet — személyes alkathoz, világszemlélethez, esztétikai elvrend-szerhez viszonyított — motiváltsága felel meg; a korstílusban kifejeződő állandó ugyancsak a jellegzetes stílusformák valamely korszellemről, életérzéstől függő motívaltságának, irányítottságának megfelelője. S mivel az esztétikai és ezen belül a stilisztikai hatás sine qua nonja az irányítottság, ennél magasabb szinten stílusról már nem lehet beszélni. A stílus leírásának elengedhetetlen fokozata tehát annak feltárása, ami a kifejezésmodot egységessé teszi; másfelől, ha számolunk azzal, hogy e genetikusan motivációkon kívül a tárgy- és célszerűség is meghatározza, akkor szükséges az adekvátság feltételeinek, szabályainak tanulmányozása is. És végül el kell dönteni azt, hogy a motiváltság és az adekvátság közül melyik a perdöntő a stílus megítélésében. Jóllehet az utóbbiak ismeretében sem taníthatna meg senkit írni, mégis: a stílus tudományának igazi értelme ez lenne. S ennek hiányában egyre meddőbbnek tűnik számunkra a nyelvközpontú stílus kutatás. Mert egyelőre a kétségek tudománya, sőt kétséges, hogy egyáltalán tudomány.

Korlátok — lehetőségek

Nyilvánvaló, hogy bár a fentiekből következően a stílus tulajdonképpeni leírása egy bizonyos állandó változatainak, megvalósulási módjainak szabályokba foglalásával kezdődik, szükség van arra, hogy előbb összegezzék a nyelv esztétikailag értékesíthető lehetőségeit, a művészi kompetencia stilisztikai rétegét. Ezt pedig csak úgy lehet világosan feltárni, ha a nyelvi kompetencia más, nem művészi területeivel egybevetve, azoktól elhatárolva s nem önmagában próbáljuk meghatározni a művészi nyelvhasználat szabályszerűségeit. Sajnos, az úgynevezett beszéd-nyelvészeti tulajdonképpen csak most van születőben, s a különböző közléstípusok

(társalgási, tudományos, hivatalos, szónoki stb.) leírására még nem alakultak ki megnyugtatóan egységes tipológiai kategóriák. (A most virágzó szövegelméletek legnagyobb teljesítménye ez lenne.) Ha tehát ma valaki arra vállalkozik, hogy az olvasók számára a tudománynépszerűsítés eszközeivel érzelhetőbbé tegye a stílus tényeit, és irodalmi stíluselemző készüléket hasznos módszertani fogásokkal tudatos képességgé fejlessze, legelső sorban a stílustudomány korlátaiba ütközik.

Minden eddigi stilisztikánk, a J. Nagy Máriáé is, tulajdonképpen a művészi stílus tipológiáját kísérte meg, többek között olyan áthidaló stíluskoncepciók segítségével, mint például a stílus „mint expresszivitás” vagy a stílus mint „a forma többlettartalma”. Holott — az utóbbi, hírelméleti felfogásnál maradván — az, hogy „a stílus: többlettartalom”, csak a nem művészi stílushoz viszonyítva fogadható el esetleg; mert ami a köznapi kifejezőmóddhoz képest többlettartalmú nyelvi struktúra, az a mű stílusában egyszerűen a tárgynak, a mondanivalónak, a művészi célnak megfelelő, vagyis adekvát. Az említett meghatározás egyoldalúságára és következtetlenségére jellemző, hogy a stílus mint valamiféle többlettartalom hordozóját csupán a „művészi stílus” specifikumának tartják, holott más közléstípusoknak is van stílusuk. Nincs terünk arra, hogy a különféle meghatározásokat sorra vegyük, de megállapítható, hogy a leghagyományosabb, „a stílus mint kifejezőmód” bizonyult mindeztáig a legelcravezetőbbnek. J. Nagy Mária könyvében is ez a legtermékenyebb; nem véletlen, hogy a felvetett többi változatot sorra elejti. Nem is lehetne végigvinni például a nyelv poétikai funkciójának tételét ott, ahol az esztétikai stílus kategóriák leírásához egy tágabb, a nem művészi közléstípusok jegyeit is tartalmazó rendszert vesz alapul.

Ezt a rendszert František Miko *Estetika výrazu* (A kifejezés esztétikája) című könyve nyújtja, amely 1969-ben jelent meg szlovák nyelven Pozsonyban. (Mielőtt egy részletét magyarra fordították volna, Zsilka Tibor ismertette a *Kritika* 1970. 7. számában. Sajnos, csak ennek — a későbbi kötetben is megjelent — recenzióinak és egy 1972-es, 7 lapos részletfordításnak* a révén lehet róla tájékozódni magyarul. Ezt azért tartom szükségesnek elmondani, hogy mentsem esetleges óvatosságot, amivel kénytelen vagyok a szóban forgó műre vonatkozó információkat közölni.)

A magyarul megjelent részlet az ún. kifejezési kategóriák szótárának röviden bevezetett fordítása. E szótár tulajdonképpen mindenféle közléstípus (beszéltnyelvi, tudományos, művészi stb.) lehetséges jegyeit tartalmazza a nekik megfelelő stílus-eszközökkel. A jegyek rendszerre arról tanúskodik, hogy mögötte a szerző viszonylag modern, kommunikációelméleti megalapozottságú stílusfelfogása áll, amely a nyelv használatának minden külső meghatározó tényezőjét igyekszik figyelembe venni, s amely sok rokonságot mutat a nyelvészeti fogantatású szövegelméletekkel. Az eddigi leíró stilisztikákhoz képest legnagyobb érdeme, hogy a stilisztikumot nem a nyelvből, hanem a nyelv használati módjából, céljából eredezteti, vagyis felfogása nagyjából „a stílus mint kifejezőmód” tételéhez áll legközelebb. A kifejezés módját szerinte a beszéd célja, témája, pragmatikai (pszicho-szociokulturális) kerete határozza meg. Nagyon sok hagyományos és újabb stilisztikai kategóriát egyesít rendszerré e felfogás jegyében, és segítségükkel valóban leírhatóknak látszanak a különböző közléstípusok. E magas szinten általánosított stilisztikai állandók megfogalmazásával a stílusok tulajdonképpen vizsgálatának egyik feltételét teremtette meg: az invariáns szabálykészlet felhasználásának különböző szinteken tipikus variánsait lehetne majd kimutatni általuk. Rendszere valószínűleg természetnek bizonyul akár a különböző közléstípusok elhatárolására, akár az egyéni stílusok vagy egy-egy beszédmű, esetleg műalkotás sajátosságainak leírására. Mint Zsilka Tibortól értesülünk, részben annak is bizonyult: „Miko *A kifejezés esztétikája* című könyvében a kifejezésrendszert nemcsak ismertette, hanem életerejét és létjogosultságát is próbára tette. A szerző ugyanis egy-egy jelentős szlovák irodalmi alkotáson bemutatta, hogy lehet egyéni stíluskoncepciójának, illetve kifejezésrendszerének segítségével műveket interpretálni.” (*A stílus hírtéke*. Madách Könyvkiadó, 1973. 173.) A magyar fordításból is kitűnik, hogy Miko elvégezte bizonyos stílusjegyek (operativitás, szubjektivitás, szociativitás, ikonitás stb.) részarányának vizsgálatát a különböző közléstípusokban.

A kísérlet mérlege

Felismerve Miko művének elméleti és gyakorlati hasznosságát, e kifejezésrendszerből válogat J. Nagy Mária — céljának, a művészi stílus jellemzésének, azaz bizonyos esztétikailag értékesíthető nyelvi sajátosságok megfogalmazásának meg-

* Irodalmi Szemle, 1972. 6.

felelően, túllépve az eddigi magyar leíró stilsztikák szűk nyelvészeti szempontjain. Két síkon kell most mérlegre tennünk az átvett stílus kategóriák rendszerét: egyrészt a könyv közvetlen tárgya (a művészi stílus), másrészt a munka célja, az olvasói befogadás tudatosabbá tételének szerzői igénye szempontjából.

A kifejezési kategóriáknak szentelt terjedelmes fejezet sok jó példával, elemzéssel illusztrált alkalmazása az említett Miko-féle tipológiának. Az átvett stílusjegyeket J. Nagy Mária helyenként bátran tágítja ki, körükbe vonva az odaillo hagyományos és újabb alkategóriákat, például a „topic-comment“ kérdése így kerül „a kifejezés egymásutánisága“ osztályába. Egészében véve — ha vázlatosan is — ez a fejezet tulajdonképpen az első olyan újabbkori stilsztikánk, amely nem a nyelv belső rendszere, hanem a nyelv használati módja és — jelen esetben művészi — célja felől közelíti meg a kifejezési sajátosságokat.

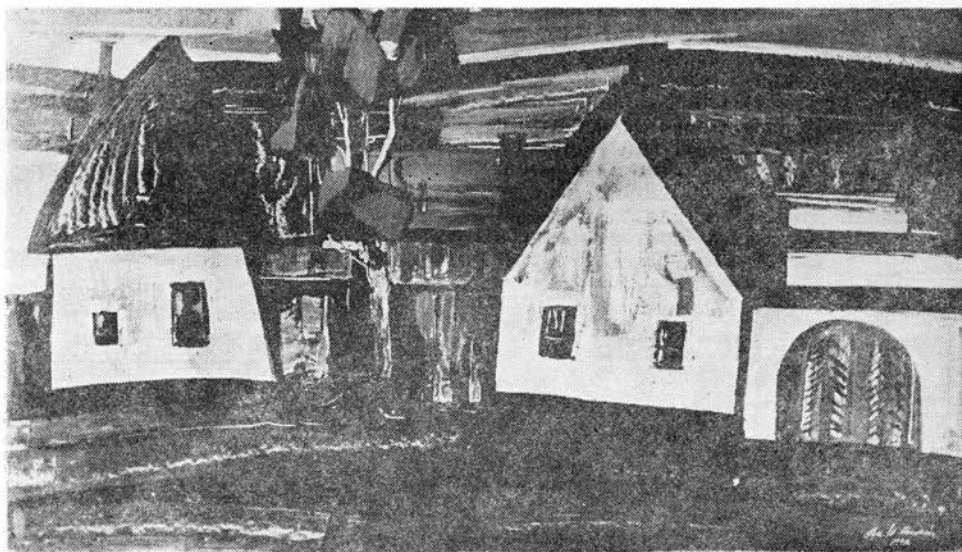
Lévn, hogy stilsztikája csak a művészségre összpontosít, nagyobb célratóréssel kezelhette volna Miko — ennél sokkal tágabb, az összes stílusokat átfogó — rendszerét. Ez utóbbi fő tengelyét két kifejezési kategória, az *operativitás* és az *ikonitás* szembenállása alkotja. Ez a két pólus a meghatározója a gyakorlati és nem gyakorlati célt szolgáló nyelvhasználati módok szembenállásának, és ezért további tipológiájának kiindulópontja ez az ellentétpár. Az ikonitás Miko rendszerében „a valóság dolgainak nyelvi eszközökkel történő megjelenítése, ábrázolása“ (Zsilka Tibor: 171.), és megvalósulása kétirányú — fogalmi és élményszerű — lehet. Nem nehéz fölmernünk ezekben a tudományos és a művészi visszatükrözés nyelvi megfelelőjét, analógiáját. Az élményszerű ikonitás minden műalkotás nyelvi megformáltságának alapvető jellemvonása, amely áthatja a stílus eredetileg nem ikonikus rétegeit is: azok a nyelvi sajátosságok ugyanis, melyek a mindennapi gyakorlati nyelvhasználatot jellemzik, a mű rendezőelvének alávetve ugyancsak ikonikus, ábrázoló funkciót kaphatnak (például a dráma dialógusai); ugyanígy az egyébként tudományra jellemző fogalmiság, elvontság jegyeit is művészivé minősítheti át az élményszerűség (lásd a művészi aforizmat). Am e jegyek időnkénti egybeesése ellenére is nyilvánvaló, hogy az operativitás, azaz a beszéd gyakorlati célzatossága, és a fogalmiság nem tartozik a művészi stílus vezérjegyei közé. Ez kitűnik abból a Miko-féle táblázatból is, amely a kifejezési kategóriák részarányát tükrözi a különböző stílusokban: a művészi stílus mellett sem az operativitás, sem a fogalmiság kategóriája nincs feltüntetve. Valószínűleg Miko tipológiájának félreértését jelenti tehát a szerző összegező megállapítása, miszerint a művészi stílusnak három alapvető kategóriája van: az operativitás, az ikonitás és a kifejezés mértéke (99.). Az operativitásnak alárendelt szubjektivitásról és néhány alkategóriájáról valóban megjegyzi Miko, hogy azok „a művészi stílusban az ikonitás tömbjébe hajlanak át“ (*Irodalmi Szemle*, 502.), de ez a tény nem változtathatja meg a művészi stílust jellemző jegyek hierarchiáját (ikonitás, élményszerűség, kontraszt, mérték). Maga J. Nagy Mária is érzi, hogy a gyakorlatiasság nem tartozik a művészi stílus elsőrendű jegyei közé, hiszen erre a kifejezési sajátosságra mezőgazdasági tárgyú újságcikket említ példaként (35.). Miko — rendszerének felépítésében — a gyakorlati, tudományos és művészi kifejezés mód sorrendjét követi, és J. Nagy Mária a művészi stílus jellemzésére ugyanezt veszi át, holott bátran átrendezhette volna e nyelvhasználat sajátosságaira összpontosítva a tipológiai jegyek általános rendszerét. Másrészt egy kategóriát, melyre pontosan a művészi stílus jellemzőek oly nagy szüksége lenne, nem az őt megillető hangsúllyal tárgyal: a Mikónál határozott jelentőséggel kidomborított *mértéket* J. Nagy Mária hét sorban, példázás nélkül határozza meg, holott maga is elismeri, hogy „végső soron ez magyarázza az irodalmi szöveg esztétikai hatékonyságát“ (99.). Ez az — a Lukács-féle irányítottságnak megfelelő — kategória, amely nélkül a művészi állandóknak a szövegben előforduló összes megvalósulása ellenére sem beszélhetünk művészségről és stílusról. Ez az, ami megszabja az összes többi kategória arányát és hatásuk irányát, vagyis a stílust magát, lévén, hogy „a történelem, a társadalmi pszichózis és az irodalomtörténet által determinált“ (*Irodalmi Szemle*, 508.).

A mérték kidomborításának elmulasztása nem csupán a stílus sine qua non-jának háttérbe szorítását eredményezte a többi kategóriával szemben, hanem egy nagyszerű elméleti összefüggésteremtés lehetőségétől fosztotta meg a szerzőt. A mérték ugyanis valójában nem más, mint strukturális rendezőelv, az esztétikai irányítottság megfelelője, és ha ezt felismeri és kimutatja, nem lett volna szükség az előbbi fejezettől teljesen függetlennek látszó, a könyv befogadását megnehezítő új elméleti adalékokra és terminológiára sem, s a szerzőnek sokkal egységesebb tárgyalásmódra nyílt volna alkalma. Mindenekelőtt azonban így töltötte volna be igazán a stílus lényegi megvilágításának funkcióját: azt ugyanis, hogy ami az absztrahált művészi állandók megvalósulását stílussá teszi, az mindig egy rendező-elvtől függő és irányított felhasználási mód, mely ugyanakkor irányító szerepet is

betölt: az olvasói élményt vezérli. Több helyen utal is erre, de nem pontosan a maga helyén teszi. Például kitűnő keretnek kínálkozott „A stílus adekvátsága” című fejezet is, amely néhány telibe találó megállapításon kívül, sajnos, a fogalom egyértelműségét zavaró utalásszerű meghatározásokat is tartalmaz: például azt, hogy „a szabatosság, pontosság, érzékletesség stb. nem más, mint adekvátság”, jöllehet J. Nagy Mária nagyon jól tudja, hogy az utóbbi nem más, mint a stílus-elemeknek egy föléjük rendelt elvtől meghatározott funkcionálitása.

Az irodalmi stíuselemzés műveletsorozatának szentelt fejezethez a Miko-féle kategóriarendszer a maga alkalmazási módját kínálta, de annak ellenére, hogy bevezetőjében előre jelezte „a Mikónál csupán leltárszerűen feltüntetett” kategóriák kipróbálását, J. Nagy Mária nem azt veszi át. Ez nem is lenne baj, mert a stilisztikai elemzés munkahipotézisét egy-egy nagyon szép, módszeres mintaelemzésben (vers és novella) valósítja meg. A Miko-féle kategóriákat csupán esetenként alkalmazza, és elsősorban Széles Klára műelemzés-modelljét hasznosítja itt. Hangsúlyozza, hogy „Természetesen nem feltétlenül ez az egyedüli üdvözítő megoldás, amelynek érdekében minden más megfigyelési lehetőségről le kell mondanunk. Csupán arra gondolunk, hogy minden elemzésnek szükségképpen egy vezérelvre kell épülnie.” (118.). A függeléként következő újabb elemzés — Szegedy-Maszák Mihály Arany-elemzése — azonban ismét más vezérelvet nyújt, vagy legalábbis sokkal komplexebbet; megértéséhez az olvasó a könyv előző fejezeteiben csak részben kapott elméleti ismereteket.

Egy korszerű magyar leíró stilisztika megalapozása és „a műről való gondolkodás elmélyítése” érdekében sem ártott volna a szilárdabb elméleti és módszertani egyneműség. Egyetlen vezérelv végigvitele nem kevés, ha az teljesen világos, egységes és rugalmas eszköz lehet az olvasó számára a mű stílusának megközelítésében. A könyv szakmai jellegű információgazdagságának, változatosságának igényével szemben bizonyos fajta koncentráltság és türelmesebb kifejtés nem az igénytelenség, hanem a laikus olvasó szempontjához való eredményesebb igazodás jele lett volna. Tehát a szuperolvasó ismeretkészletének egységesebb átszűrése és ugyanakkor közérthetőbb és meggyőzőbb átadása növelhette volna e stilisztikai mű gyakorlati hasznosságát. E szerzői szándék azonban egy szinte feloldhatatlan műfaji ellentmondásba is ütközött: népszerű formába önteni egy tudományból elsősorban azt lehet, ami már nem kísérlet, hanem kiérlelt bizonyosság.

Gaál András: Öreg házak

RITOÓK JÁNOS

ANTIBÁBEL

„megbízhatok bennem, jó barátom“
„te rog să-mi dai o piine caldă“
„und als ich sah die Liebe kommen“
„I see You are a clever pupil“
„tu es une merveilleuse chanteuse“
„ja ponyimaju, eto jazsno“
„lasciate ogni disperanza“...

Aztán szabadságotuk
a tolmácsokat
a borúlátó farizeusokat
a falledöntő istent —

Hogy álljon Antibábel

Először a csákány. Aztán jöhet az ásó. Bokáig, térdig, combközépig. Derékig. Még egyszer körülnézek a föld felszínén. Már csak az ég maradványai fölöttem. Oldalt, a rétegekben: éles kavics, földgiliszta, sápadt cseresznyegyökér, ősi fakorhadék, málló csont — állat? emberé? — s az egyre sűrülő sötét. Egyedül — kettesben az ásóval. A megkettőzött magányom. Összenyom a fölémben elkedő föld Tudata. Az alattam mélyülő cellacső magába szív. Csak ketten vagyunk ilyen egyedül: a költő meg én. Ő fenn, valahol, messzire látszó tüzeket akar gyűjtani. Én itt lenn árok, árok. Nincs pihenés. A nyirkos remegés, a tejsavas izomgörcs, a levegőtlen kábulat nem győzhet. Tovább. Amíg majd megjelenik a következő lábnyomban az első csepp tiszta víz

A KÜT MÉLYÉN

AUREL CIUPE: 1. Tanulmány a „Sárga kalap“-hoz (1938)
2. Kék csupor (1965)

A Hold

Amint kisuhantunk a falum markából, elhagytuk a villanyfényeket, s visszaneéztem, a haragosan piros Holdat pillantottam meg, amely a mélyen hallgató Bükkerdő fölött, utánunk rohant.

Megdöbbsentem, mert nyilvánvalóan láttam, hogy üldöz. Nemegyszer tréfált meg, amíg a mezők fiaként tartott számon. De akkor játékosan. Ilyennek sohase láttam.

Azok játékok voltak, amikor a patak szélén úgy csillantotta a vizet, hogy én a közepének néztem, és ugrás közben, a túlsó part helyett a mélyvizbe szöktem, a virágzó bodzafát fehér kísértetté varázsolta, farkassá a nappal jól ismert kökénybokrot. És ezt mind mosolyogva csinálta, s kacagtak a csillagok is.

Hányszor elnéztem, amint bújócskázott a fellegek között, vagy az éjszakai viharral rohant szembe, s gyermekként féltettem, hogy szétszelik tüzes kardjukkal a csattogó villámlások. Hány vihar után láttam, amint diadalmasan mosolyog az ég temérdek sziporkája közt, rajta a pakulár, aki a bokron szárazsztja megázott kapcáját.

Az üldöző Holdra pillantva, valami riadt önvád és szorongás fogott el, a morogva rohanó gépkocsiban. A faluban a villanyfények alatt nem vettem tudomást róla. A csillagos égről sem.

Azokból az apró, emberkéz alkotta égőkből sugárzó világítás magába fogott, kizárta látásom elől a hold- és csillagragyogással felém kiáltó végtelent.

Most, ha hátrapillantottam, döbbsenten néztem a kocsink után rohanó Holdra. A tájon, a kocsiból tekintve, ólmos, fémes súllyal élettelen holdvilág hevert. Előttünk, az úton harsogó erővel vágta szét a két reflektorsugár ezt a halottinak tűnő holdvilágot, s bezáródtunk, hozzákötöttünk kocsistul ahhoz a mesterséges fényhez.

Szép volt ez az agresszív, támadó sugárzás, amely leleplezte a lapuló kotymányokat, leszkódó köveket, traktornyomokat. De bennem nem oldódott a szorongás, sőt fokozódott. A minden porcikájában emberalkotta kocsí bezártságában, az egyetlen sajtóságos szag vattájában, a kimért reflektorfényben rabnak éreztem magam.

A Hold futása a lapály kitérülésében lelassult. Feloldódott haragos pirossága is. Hanem az üldözés, az nemhogy csökkent volna — belülről tevődve lelkemben nyugtalanított.

Tudtam, hogy nem halott, nem is fémes az a kocsiból annak látszó holdvilág, hanem nagyon is élő, és mesés szép gazdagsággal telidestele. Tudtam, ha kiszállnék, s úgy nézném a hegyek, dombok vonalait, azok lágy mozdulatokkal intgetnének, a leszállott harmat sejtelmes csillogással nézne rám a fű hegyén, bársonyos árnyékom körül erősebb volna a megtorló holdsugár, és a patak vizén játékos csodák fürdetnék egymást. Állnék a holdvilágos, csillagos égre nézve, illatok hullámverésében, s nem hatnának rám a nehézkedési erő törvényei sem, mert ez a lebegés nem tartozik a hatáskörükbe.

De én a gépkocsiban vagyok. Csodálatos a gép. Az úrhajó az emberi tudás dicsőségének fénylő égiteste. A kabin ablakán kinéz az Úrhajós. Számára új világra tekint. De csak annyit lát, amennyit az ablakkerete megszab neki, amennyit az őt *magába záró világ* engedélyez a számára. A *teljes világ* megoszlik két

világra. Egyik a végtelen, magábanvaló, másik a mesterséges, amelybe bezárkózza a teljességből zárja ki magát az ember. Ezt a ki- és bezártságot éreztem a rohanó gépkocsiban.

— Ó, te Hold! — néztem a koci ablakán át a fényes korongot. — Te, emberláb-nyomtól pecsétés égitest, be messze vagy attól, a kapcáját szarító, pásztoros, régi, méla Holdtól.

Ebben az utóbbi, felgyorsult tíz évben, hangtalan tájadról tekintett szét az ember a döbbenetesen fenséges mindenség meztelen arcába. Onnan szemlélte az abszolút-fekete, némaságos égbolt merev, mosolytalan, komoly csillagait; földünket, amelynek gyönyörű kék fénye, rejtve önmagába zárja annyi minden dicsőségünk mellett sok-sok fájdalomunkat, balgaságainkat s lesújtó szegyenünk csúf penészfoltjait.

— Ó, te, továbbra is csak a változatlan Hold vagy, aki voltál, semmit nem módosult pályád, lényeged sem, amiért emberláb taposta szikláid. De közben az emberiség számára a világ és a világ számára az ember jaj, hogy megváltozott!

Mosolygysz, hideg Hold, hogy — ez mit érdeklí a befoghatatlan világ-mindenséget? Hát ezért kísérsz te? Vitatkozni akarsz? Én az égiekkel rég nem vitatkozom. Vagy talán már nem is számítasz éginek, mióta emberek lábnyoma rajtad?

Már a belső-világ-mindenségből hallak. Belső világomból, melynek naprendszerét üstökösök, rémes szorongások járják.

— Na na! — hallom gúnyos figyelmeztetésed. Hát legyen igazad. Ezt a mostani szorongást hírből sem ismertem, amikor a bokrot s a rajta kapcáját szarító pásztorlátam egykor telekorongodon.

— De azt ne feledd el, hogy akkor is voltak szorongásaid, csak nem ilyen jelleggel. Azoknak nem volt még ilyennyire az okuk, miként ma, az ember. Akkor nagyrészen a természet volt társad. Ezeknek a mai szorongásaidnak főképpen magad, az ember az oka. Az ember — fajtád —, mert, ugye, az állat is óvakodik, figyel, állati ösztöne parancsai szerint. Szorong az is, de nem tudja, hogy szorong. Csak az ember tudja, s hogy szabadulhasson szorongásaitól, a legparányibbtól a végtelenségig kutat, tapogat, és mind mélyebbre hatol a kiszemelt ponton, lázas, nyughatatlan, éber értelmével. Valamitől folyton menekülőben van.

— Tehát szerinted a magasabb rendű értelem és vele a teljesebb tudás felfokozottabb szorongásokkal jár?

— Na, azért ne vágj fel. Költő vagy, költőként felérzel egyet-mást. Azokhoz mérten is, amit hajdan tudtál, tudogatsz valamit, de ez csak viszonylag, csak így „fokozottabb”.

— Jó, jó, de a kérdés, amit felvettem?

— Hát idehallgass, én láttam az ösödöt, láttam a küszöbön. Küszöbén annak az ősi állapotnak, mikor az állati létből ugrott át az emberré válásba. Magas és széles volt, százezer évvel mérhető a küszöb. Büszke vagy erre a huszadik századra. De akkorát soha nem ugrott a fajtád, mint az a hajdani küszöbgrás volt. Most pedig újólág küszöb elé jutott.

— Ezt hogy s miként érted? És a kérdésemre még nem kaptam választ.

— Azt mondtam „az emberré válásba ugrott”. Mert, látod, millió év se volt elég, hogy kivesse végleg az állatit magából. Már rég az ég felé emelte fejét, de testében ott van, ha változottan is, az állati forma. Gyönyörű értelme az, mely kiemelte a nagy vadcsaládból.

— Én a kérdésemre igénylem a választ.

— De hát éppen ezt teszem most. Én láthattam egykor fajtád a legelső, megdöbönt emberi, vad szorongásban. Egy másik, akkori magához hasonló toppant elébe a kevésbokrú, ritkás őserdő tisztásán. S nagyon meglepődött. Nagyon, mind a ketten. Sok volt a vadállat, de szokásaikat eléggé ismerte. Azokhoz könnyű volt alkalmazkodnia. De ehhez, ehhez a hozzá hasonlóhoz? Ez éppen azáltal váltott félelmet, hogy ő nem csupán csak ösztöneiben, de már tudatosan is alkalmazkodott az előállt helyzethez. És ezáltal, mindig kiszámíthatatlan viszonyulásában, örökké meglepő s egyben félelmes volt. Mindketten megtorpantak. De hogy, de hogy megijedtek! Hanem, ravaszul, az ijedségüket már akkor is rejtteni igyekeztek, és a legjobb védekezés a támadás elve alapján, szikrázó szemmel méregették, ijesztgették egymást. Még agyarszerű, nagy szemfogaikat is kivicsorították, izmuk

fitogatva, szőrös mellükre is rá-rádöndítettek. Míg közülük aztán az egyik, talán a gyengébb vagy talán a félnkebb, meghátrált, s eltűnt a ciheres lombjai közt. A terepen maradt győztesben azután oly mértékben oldódott fel a szorongás, mint ahogy a vesztes félben fokozódott. És azon az éjen a győző annyival aludt nyugodtabban a fa ágai közt, mint amily mértékben a másik meghátrált előle.

— Megdöbbenesz, ha azt akarod mondani, hogy százezer évek vonulatain át az a magatartás kísért el korunkig.

— Alapjában az hat, csak százezer évek annyi áttétele rejti, színezi át, s éppen ezért, hogyha azt állítanám, hogy az fokozódott a jelenlegi fok-ra s győtrő szorongássá, lemosolyognának.

— S a százezernyi fényévek határát fürkésző emberagy hogy nem figyelt fel rá, s ha igen, miért nem figyelt fel eléggé e mélyében rejlő vészes maradványra?

— Mondtam már, azért, hogy az áttételeknek nagy végtelensége elfedi, de rejtve ma is még jelen van. Példákat hozhatnék a hatalmi erők fitogtatásából. Ember vagy. Figyeld meg. Magad is láthatod.

— Megdöbbenesz, te Hold — riadtam meg. — Igen. Agyam rejtett mélyén, szorongásaimnak hullámverésében nemegyszer felsejlett, bár még csak testetlen sejtésként, hogy szinte apokaliptikus válság előtt áll a mai emberiség. Te egy újabb küszöb elé juttatásunkat látod mindezekben?

— S legalább olyan nagy jelentőségűnek, mint az az első volt.

— És úgy gondolod, hogy alkalmas az ember ennek a küszöbnek átalugrására?

Az embernek a nagy természethez való legelső tudatos alkalmazkodása volt az a pillanat, amelyben az első öröm megszületett, s akkor jelentkezett az első kiállás a félelem ellen. Az ember azóta betelhetetlen az örömmel, és harcol a félelem ellen. Ez az erő hajtja a természet minden rejtett törvényének felkutatására. És feltárásukkal újabb s folyton újabb, nemegyszer csodáknak tűnő titkos erők birtokába jutott. Közel jutott, addig, hogy az emberiség s nem a másik ember végül önmaga is. Társadalom nélkül vagy kívül azon ma, mindinkább, ugyanúgy nem élhet az ember, mint ahogy a Holdon nyomot hagyó fajtád elpusztul, hogyha az indulás percétől magára hagyja a földi emberiség. De a Kozmoszban is az emberiség volt végig velük, s kezét a szívverésükön tartotta éberben. Elszomorítóan idejét múlta hát, hogy az ember ma is még az embertársától tart leginkább. A mai emberi tudományhoz méltó és a társadalmi valóság szintjéhez való új, másszerű gondolkodási mód szükséges ahhoz, hogy a megbolydult ember felülkerelkedjék gyötrelmes válságán, mind félelmetesebb sok-sok szorongásán. S mert a válságnak egyik, mélyben rejlő, legerőteljesebb gyökérzete éppen a másiktól való állati félelem, ezt kell a küszöbön efelől hagynia, s túlnan rajta már csak Emberként haladni tovább az okosan szervezett fejlődés félelmetlen útján.

— És ha nem lesz képes erre az ugrásra az emberiség? — szakadt fel belőlem ismét a kételkedő kérdés.

— Képes kell hogy legyen. Más kiútja nincsen. Magáért szükséges, hogy képes legyen rá! — jött a biztató és fenyegető válasz.

— De hát értelmünk se lát előre mindent. Gépeket teremtvé már addig jutottunk, hogy ők, a gépeink, ma holnap elkezdene a teremtményükként kezelni bennünket.

— Ha a föld magán is viseli kezetek ember-nyomat (bár nem mindig szerencsésen), a világmindenség azért ugyanaz a változtathatatlan. Az, melyben az emberiség teremtődött.

Csodálatos emberagyatokban már a legelső tudatos felismerés, hajdan, valami elemi alapvető törvény felismerése volt. Ez a törvény pedig már akkor, eleve visszahatott, vissza az emberi agyra, újabb s újabb felismerés irányába. Hát ez az értelmes, csodálatos agy az önmaga teremtette veszedelmeket is képes lesz még talán jókor felismerni.

— Igen. De azért még hány magasabb rendű agy is, tán a legtöbbször, magáért, magában gondolkozik, külön.

— Rejtett vicsszítás, szemszíkraztatás ez, hiú melldöngetés. Egyéni fölényre szánt és éppen ezért sorvadásra ítélt.

— A tudomány, amely a tudományoktól elszakad, magába, különálló részként nem, nem segítője, de már veszedelmes ellensége lehet az emberiségnek. S mivel tudod, hogy még van ilyen, hát azért riadozol attól, amint

mondottad, hogy „Gépeket teremtve már addig jutottunk, hogy ők, a gépeink ma holnap elkezdének a teremtményükként kezelni bennünket“.

— Nem túlzol-e, mikor mindent az emberre hárítasz át, s végül már önmagáért is egyedül őt teszed csupán felelőssé?

— Az ember tettéért nem a természet csak önmaga felelős. De ha a tettével megbontja a természet szép egyensúlyát, bosszúlatlan ez a tette sose marad.

— Na, látod, vitázó felem, én erre felfigyeltem már rég: *természeti ember*, földműves koromban. Mert ő, hogy szerettem én a természetet. Mélyen láttam, hogy a természettel, melynek maga is része, az ember nem állhat háborús viszonyban. Örökké éreztem, hogy a mindenség, a természeti világ ősi törvényei mindig azonosak örök-önmagukkal. És a mindenkori ember *tudásában*, ott sem más, ezeken kívül álló törvény, de csak mindig ezek nyilvánulhatnak meg. És nem tudtam soha azt a fogalmazást magamévá tenni, hogy ezzel, itt és itt legyőztük, mi, az emberek, a természet erejét. Mondd csak, itt, ebben a megfogalmazásban, nem az a hajdani agyarcvicssorítás és mellődöngetés nyilvánul meg, melyről az elébb már szó volt?

Gyökkenve hallgattam el. A Hold hátraugrott, én meg, durva lökődéssel, előrezökkentem a gépkocsiban. A vejem oly egyből fékezett, hogy kocsink velem együtt nyögött. Leányom ijedten ébredt szunyókálásából, s elől, a reflektorfényben egy halálosan megrejtett nyúl tehetetlenkedett. Mintha szörnyű ketrec zárta volna magába, néhány hisztériás ugrás után, a réműlettől megbénult a fénynyalóban.

Halálra tiporhatta volna a gép. De vezetője idejében kikapcsolta a fényszórókat.

A Holdat, most vettem észre, újra, igazán, mert az, amelyikkel útközben vitatkoztam, az belső világomban, nem a csillagok között jött velem, Régóta hordozott, gyöttrő kérdéseim meg nem oldódtak, de mert nagyon terheltek, ha másként nem tudtam, magamban vitázva ki kellett mondanom. Az egyszerű s elég gyakori, közúti eset, a belső vitám következtében, drámaian elnagyult előttem. A dübörögve rohanó gépkocsi óriás szörnyeteggé nőtt, s az elvakító, mesterséges fényben, tehetetlenné bővülve magamat láttam a rohanó szörnyeteg előtt.

Kinyitottam a kocsiját, s kiléptem az életet lélegző, neszező tájba, amelyen az igazi holdvilág simitotta arcom. Távolabb mentem a gépkocsitól, de a gépi büztől bénított szagló érzékeim csak percek múlva fogták fel a holdvilágos mező illatait, a föld leheletét, és hallani kezdtem a lőtücsök üvegcsengettyű-hangjait. A hegyvonulat lágy lebegését láttam a selyemszövetű holdfény alatt, és a felhőtlen, csillagos égbolt semmivel össze nem mérhető, feloldó fenségét.

Milyen balga is az ember, aki mesterségesen teremtett világában szorong, mint a nyúl a reflektorfényben — visszhangzott vissza, előbbi, belső vitám. — A megkettőzött *Egy*, a természeti és társadalmi világ szembeállítása szkizofrén nyugtalanságot termel azokban, akik nem egységében élnek a kettőt. És feltettem magamnak a kérdést: próbálta-e felmérni valaki már, hogy egy új égitest felfedezésének értéke miképpen viszonylik a kárhoz, amely az élő szentgyörgybogárfény elvesztésével éri az embert?

Nagyot lélegeztem a mező élő illatából. Végigsimitottam a hideg fémen, amely a gépkocsi volt. Belezártam magam, hogy lefussa velem Kolozsvárig a hátralevő hetven kilométert.

A vitától is fáradtan, útközben elszunyókáltam, s csak a Feleki tetőn nyitottam fel a szemem. Legelőbb az villant az eszembe, hogy gyalog még csak a Magyarózd és Ludas közötti, kövecses úton ballagnék. Az erős villanyfény alól nézve halványnak, távolinak tetszett a Hold. Az ég fekete volt, a csillagai mintha mind a kitarúit völgyben gyűltek volna meg, elbűvölő fénytengerként sziporkázott felém városom.

Előterben a gazdasági hatékonyság növelése

Konzultáció

A sokoldalúan fejlett szocialista társadalom felépítése, a korszerű gazdasági élet, a haladás igényeihez igazodó műszaki-anyagi alap létrehozása a termelőerők gyors ütemű fejlődését, szerkezeti összetételük lényeges módosulását követeli meg.

A modern gazdasági élet kiépítésének egyik alapvető kérdése a fejlődés extenzív és intenzív tényezői közti viszony. Egyetlen társadalomnak sem lehet közömbös, hogy a társadalmi termelés, a nemzeti jövedelem növekedése a mennyiségi tényezők (termelőeszközök, munkaerő) bővítésének következménye, avagy a meglévő termelőeszközök és -erők jobb kihasználása, a műszaki fejlődés, a dolgozók szakmai ismereteinek gyarapodása, egyszerűen az intenzív tényezők, a gazdasági hatékonyság fokozása révén valósul-e meg. Szocialista társadalmunk építésének jelenlegi szakaszában iparpolitikánk ez utóbbira helyez egyre nagyobb hangsúlyt. Ezt teszi szükségessé elsősorban az anyagi készletek, a munkaerőforrások és a beruházási eszközök iránt szüntelenül növekedő kereslet, valamint azok korlátozott volta. Amilyen mértékben a társadalomnak sikerül csökkentenie a nemzeti jövedelem meghatározott gyarapodását célzó beruházási erőfeszítéseket, kiadásokat, olyan mértékben növekszik a gazdasági fejlődés felgyorsításának lehetősége.

Nemzetgazdaságunk mai helyzete, fejlődésének jelenlegi és jövőbeli üteme és méretei egyre hangsúlyozottabban állítják érdeklődésünk előterébe a gazdasági hatékonyság kérdését minden tevékenységi területen. A jelentős beruházások, az új műszaki eljárások alkalmazása az összes gazdasági ágazatokban, az állandó szakemberképzés, a nemzetgazdaság struktúrájának korszerűsítése megteremtette az intenzív tényezők szerepének növeléséhez szükséges feltételeket a bővített szocialista újratermelés egész folyamatában. Sem a társadalom, sem az egyén számára nem közömbös a létező műszaki erőforrások felhasználási módja, az, hogy iparunk mennyit s milyen anyagi és elevenmunkaerő-ráfordítással termel. A gazdasági hatékonyságnak minden tevékenységi területen való állandó fokozása, a termelés folyamatában az intenzív tényezők megnövekedett szerepe biztosítja öt éves tervünk határidő előtti megvalósítását, nemzetgazdaságunk dinamikus fejlődését.

Ismert dolog, hogy a jelenben — de a jövőben még inkább — a gazdasági növekedés üteme és mérete egyre nagyobb mértékben függ nemcsak az anyagi erőforrásoktól, a termelőtevékenységben alkalmazott munkaerőtől, a befektetésektől, hanem hatékony felhasználásuktól is. Éppen ebből az objektív meghatározottságból kiindulva, a következő öt éves terv — amint a XI. kongresszus dokumentumai is hangsúlyozzák — *a hatékonyság, a tudományos-műszaki forradalom érvényesülése, a minőség öt éves terve kell hogy legyen.* Azok az iparágak kerülnek előtérbe, amelyek biztosítják a ráfordított társadalmi munka gazdaságosságának növelését.

A gazdasági hatékonyság fokozásának, a kiadások maximális megtérülésének követelménye nem egyéni óhajból vagy konjunktúrából ered, hanem a korszerű, intenzív, a tudományos-műszaki haladás uralta gazdasági élet törvényeiből.

A hatékonyság magasabb fokra emelése olyan program, amely egységes egészbe öleli mindazokat a tényezőket és feltételeket, amelyek megvalósulását célozzák gazdasági tevékenységünk minden területén. Ezt szolgálja — többek között — a munka termelékenységének fokozása, a termelőkapacitások jobb kihasználása, a termelési költségek, különösen az anyagi ráfordítások csökkentése, a nyersanyagforrások magasabb fokú értékesítése, a befektetések gazdaságosságának növelése, az új műszaki eljárások bevezetése, a külkereskedelem fejlesztése.

Nemzetgazdaságunk ágazatok szerinti fölépítésének tökéletesítése a legfőbb tényező és objektív keret, amely biztosítja az ország anyagi és emberi tartalékainak magasabb rendű értékesítését. A strukturális változások, amelyek a korszerű, új technikát alkalmazó ágazatok bővülését eredményezik, egyben a nyersanyag-tartalékok magasabb rendű felhasználását, a nemzetgazdaság megnövekedett igé-

nyeinek változatos használati értékekkel való kielégítését segítik elő, s biztosítják a nemzetgazdaság hatékonyságának emelését, növelik versenyképességét. Az összes erőforrások maximális értékesítése, valamint a gazdasági hatékonyság fokozása végső fokon a nemzeti jövedelem gyarapodásában tükröződik, feltételeket teremt a korszerűsítés továbbviteléhez.

Azok a szerkezeti változások, amelyek a nagy hatékonyságú ágazatok arányának növelését eredményezik, csak akkor érhetők el, ha biztosítjuk ezen ágazatok gyorsabb fejlődési ütemét. A XI. kongresszus irányelveinek megfelelően, az ipari össztermelés évi 9—10%-os növekedéséhez képest a következő öt éves tervben a gépgyártóipar 11,5—12,5%-os ütemben fejlődik; részaránya az összipari termelésben eléri majd a 34%-ot. Az iparosító iparágak nevezett gépgyártás és vegyipar 1980-ban az 1970-es 35 és az 1938-as 13%-kal szemben az összipari termelés 50%-át, 1990-ben 55—60%-át adja. Ezeknek az iparágaknak, a keretein belül az elektronika és elektrotechnika az az alágazat, amely 1980-ban 2,2—2,5-szer termel majd többet, mint 1975-ben; a műszeripar és az optika termelése 2,5—3-szor lesz nagyobb, a petrokémia és ezen belül a műszálakat és műanyagokat gyártó ipar termelése megkétszereződik, a műgumitermelés 2,5—2,7-szer nő 1975-höz képest.

Az ipar alágazatai s ezeken belül az alágazatok fejlesztése, a termékek szerkezeti javítását is jelenti. Vitathatatlan, hogy iparunk struktúrája az előállított termékek változatosságát tekintve nem hasonlít majd a részletekig elmenően más országok iparának fölépítéséhez; minden ország a maga sajátos és egyedi gazdasági feltételeinek megfelelő, nyersanyagforrásait hatékonyan értékesítő ipari ágazatokat igyekszik fejleszteni.

A tudomány és a technika gyors fejlődése az áruválaszték bővülését eredményezte, megsokszorozódott az ipari termékek száma. Becslések szerint az iparilag fejlettebb országok, mint Csehszlovákia vagy a Német Demokratikus Köztársaság, az ipari gépek, felszerelések és berendezések létező választékának 70—95%-át gyártja. Románia a gépipari termékek nemzetközi árujegyzékének kb. 40%-át állítja elő.

A korszerű gazdasági élet feltételezi ugyan az árugazdagságot, de ez csak akkor valósulhat meg, ha biztosított minden előállított termék gazdasági hatékonysága. Noha ismeretes, ha termékek változatosságának fontossága, a jövőben sem törekedhetünk arra, hogy minden termékből gyártsunk. Az ipari termékek változatosságának meghatározása, a lehetőségek és határok megvonása nem könnyű feladat. De a hatékonyság feltételein kívül figyelembe kell venni a más országokkal való együttműködés lehetőségeit is.

A gazdasági élet korszerűsítése egyben a nyersanyagforrások felhasználási hatékonyságának növekedését is jelenti. Az ipari ágazatok és alágazatok modernizálása, a feldolgozó ipar elsődleges fejlesztése és magas termelékenységre berendezésekkel való felszerelése, a korszerű technológiai eljárások széles körű alkalmazása lehetőséget biztosít a nyersanyagterhelékek egyszerű felhasználásához, a befektetett eleven és tárgyasult munka hatékonyságának növeléséhez. A fogyasztási normák lényeges csökkentése, az olcsó helyettesítő anyagok alkalmazása kedvezően hat a gazdasági élet egészének fejlődésére.

A korszerű ipari termelés struktúrájának és hatékonyságának, valamint a nyersanyagok ésszerűbb hasznosításának fontosságát néhány példával is bizonyíthatjuk: ha a vasúti teherkocsi gyártásához felhasznált egy tonna fém értéke egyenlő 1-gyel, akkor ez mozdonynál 5,8-szor, programvezérlésű Carussel esztergapadnál 9-szer, Felix—256 számítógép esetében pedig 233-szor lesz nagyobb; egy köbméter földgáz értéke 14-szer nagyobb, ha műtrágya gyártásához használjuk fel, egy tonna olaj értéke 85,5-szeresére emelkedik, ha feldolgozott műanyag készül belőle.

A korszerűsítés—hatékonyság viszonyból kiindulva egyre kötelezőbbé válik a tudományos kutató- és tervezőmunka fejlesztése minden termelő ágazatban. „A következő öt éves terv időszakában a pártprogram előírásainak sikeres valóra váltása végett igyekeznünk kell egész tevékenységünket mielőbb új alapokra helyezni — hangoztatta Nicolae Ceausescu elvtárs a tudományos kutatás és tervezés országos konferenciáján elhangzott beszédében. — Hassunk oda, hogy a következő öt éves terv a minden tevékenységi szektorban erőteljesen kibontakozó tudományos-műszaki forradalom öt éves terve legyen.“

A következő öt éves terv időszakában a társadalom műszaki-anyagi alapjában bekövetkezendő változások, a termelési folyamatok állandó korszerűsítése, a tudomány vívmányainak széles körű alkalmazása, a nagykapacitású gépek és berendezések gyártása és üzemeltetése a termelés minden ágazatában a munka termelékenységének — mint a gazdasági hatékonyságot meghatározó tényezőnek — emelkedését idézi majd elő.

A termelés volumenének növekedése, az egy termékegységre felhasznált eleven és tárgyiasult munka ráfordításának csökkentése, a termelékenység gyors ütemű növekedése nemzetgazdaságunk fejlődésének biztos útja, s egyben garancia arra, hogy történelmileg rövid idő alatt megközelítsük a világ iparilag fejlett országait. „Minél nagyobb a munka termelékenysége — mondotta pártunk főtitkára —, annál magasabb szinten értékesíthetők a nemzet kincsei, annál nagyobb lehetőségek nyílnak az egész nép életkörülményeinek megjavítására, a bővített újratermelés ütemének meggyorsítására.”

Az állóeszközök korszerűsítése, gépesített, automatizált vállalatok beindítása, ezeknek elektronikus számítógépekkel való irányítása, a tudományos-műszaki haladás vívmányainak széles körű alkalmazása hazánkban is a munka termelékenységének lényeges emelkedését idézte elő. 1953—1973 között az egy ipari dolgozóra számított munkatermelékenység-növekedés 5,8-szoros; az évi emelkedés átlaga 7,9%. A növekedés üteme egy egész sor iparágban az átlagosnál lényegesen nagyobb volt. A hő- és villamosenergiát előállító iparban a munka termelékenysége 1973-ban 14-szer, a gépgyártó- és fémfeldolgozó iparban 12-szer, a vegyiparban 11-szer, a fémkohászatban 6,45-szor volt magasabb, mint 1950-ben. A jelenlegi öt-éves tervben a munka termelékenységének abszolút növekedése csaknem kétszerese az 1961—1965-ös ötéves tervben elért színvonalnak.

A műszaki alap tökéletesítése, a gépesítés fokának növelése, a munka és a termelés jobb megszervezése lehetővé tette nemzetgazdaságunk számára, hogy a fokozott ipari termelésnövekedés jelentős hányadát éppen a termelékenység emelése révén érjük el. 1960-hoz viszonyítva 1965-ben az ipari termelésnövekedés 64%-át a munka megnövekedett termelékenységének köszönhetjük; 1970-ben, 1965-höz viszonyítva, ez a hozzájárulás 65%-os, a jelenlegi és a következő ötéves tervben az ipari termelésnövelés 70%-át a munka termelékenységének fokozása révén valósítjuk meg. De a munka termelékenységének meghatározó szerepét további példákkal is bizonyíthatjuk: 1959-ben az ipari munka termelékenységének egyszázalékos növekedése 650 millió lej értékű terméket jelentett. 1965-ben az egyszázalékos növekedés 1,5, 1970-ben 2,9, 1975-ben 5 milliárd lej volt. 1974-ben az ipari munka termelékenységének csupán egyszázalékos növekedése 4,5 milliárd lej értékű termékek felett meg, ami 69 200 darab U—651 M típusú traktor, vagy 720 darab 2100 lóerős Diesel-mozdony, vagy 30 000 Universal vetőgép, vagy 64 200 darab 1300-as Dacia gépkocsi értékével egyenlő.

A termelékenység növelésének nemzetgazdasági jelentősége az alábbi összehasonlításokból is kiderül: ha 1950—1975 között a munka termelékenysége az 1950-es szinten maradt volna, akkor az 1975-re tervezett ipari termelés eléréséhez 11 millió dolgozóval többre lett volna szükség.

A következő ötéves tervben — az 1975-ös év színvonalához képest — a munka termelékenysége 38—42%-kal növekszik az iparban, 50—56%-kal az építő-szerelő-ágazatban, 20—26%-kal a vasúti szállításban. Az ipari össztermelés növekedésének 70%-át a munkatermelékenység emelése biztosítja.

A munka hatékonyságának gyors ütemű fejlődése, az egy időegység alatt előállított termékek számának növelése a termelési költségek csökkenéséhez és ezáltal a gazdasági hatékonyság emeléséhez vezet. Hazánkban a termelési költségek — különösen az anyagi ráfordítások — nagyobbak, mint a gazdaságilag fejlett országokban. Az anyagi költségek, a nyersanyagfogyasztás, a fűtőanyag-és energiafogyasztás csökkentése nagyban hozzájárul a használati értékek, termelőeszközök, fogyasztási javak termelésének bővítéséhez, anélkül hogy újabb befektetések, pótkiadások válnának szükségessé. Az ipari termelés anyagi költségeinek egy százalékkal való csökkentése 350 000 lakrész felépítéséhez elegendő megtakarítást jelent; 12,2 milliárd lejt jelenlegi ötéves tervünkben, 21 milliárdot a következő ötéves terv időszakában.

De nemcsak akkor beszélhetünk a munka termelékenységének növeléséről, ha a termelés anyagi költségeinek csökkentése mellett növekszik az előállított használati értékek volumene, hanem akkor is, ha az adott költségek mellett jobb minőségű termékeket állítunk elő. Hangsúlyozni kell, hogy a munka termelékenységének növelését nem választhatjuk el a termékek minőségi jellemzőitől, hiszen a minőség javítása a termelés hatékonyságának alkotórésze.

Az irányelvek előírásainak megfelelően 1980-ban az ipari termelés értékének közel 45%-át az új és tökéletesített termékek szolgáltatják, nem tévesztve szem elől az összes termékek minőségének javítását sem.

A termékek minősége és a gazdasági hatékonyság közti viszony éppen a minőség komplex és dinamikus jellegéből fakad, s a társadalom szükségleteinek magasabb fokon való kielégítését, az anyagi erőforrások hatékonyabb felhasználását, magas technicitású termékek gyártását feltételezi.

A termékek minőségi színvonalának a gazdasági hatékonyságra gyakorolt hatása a külkereskedelemben is meghatározó jellegű. A kivitelre szánt termékek minőségi színvonalától függ a hazai termékek jelenléte a különféle külföldi piacokon, a meglévő piacok szélesítése és megtartása, újak meghódítása, hiszen a világpiacon a versengés törvénye uralkodik, különböző minőségek kerülnek egymás mellé és egymással szembe: a vásárlók érdeklődésére csak a kiváló minőségű termékek számíthatnak.

A külkereskedelem kedvező hatással van a termelési hatékonyság növelésére. Különösen azok a vállalatok kerülnek előtérbe, amelyek a világpiacon is keresett termékeket állítanak elő. A feldolgozó ipar fejlődése feltételezi, többek között, a termelés korszerű vállalatokba való tömörítését, a termékek nagy sorozatban való előállítását.

A külkereskedelem mennyiségi növekedése (a jövő öt éves tervben 11,5—12,5%) mellett a behozatal és a kivitel struktúrájában bekövetkező minőségi változások külkereskedelmünk hatékonyságának növekedését idézik elő.

Külkereskedelmünk hatékonyságának fokozásában még jelentős fel nem használt tartalékaink vannak. Annak ellenére, hogy értünk el eredményeket az exportra szánt termékek szerkezetének javításában — 1973-ban a gépek és felszerelések részaránya 57%-ra növekedett az 1970-es 48%-hoz képest —, mégis, a magas technicitású termékek (a bonyolult berendezések és felszerelések, szerszámgépek, elektrotechnikai berendezések, mérő- és ellenőrző készülékek) részaránya még igen alacsony. Hasonló a helyzet a vegyipari termékek esetében is.

A kivitel gazdasági hatékonyságának elemzésekor szem előtt kell tartani az energiafogyasztás kritériumát is. Szükségessé vált felülvizsgálni az alacsony feldolgozási szinten álló, nagy energiárfordítással előállított, importált anyagokból gyártott termékek exportjának hatékonyságát. Ide sorolhatunk néhány kohóipari, vegyipari, építőipari terméket. Ezzel egyidőben fejleszteni kell a kivitelre termelő ipari egységek kapacitását, a nagy technicitású, munkaignevés, magas fokú műszaki ismereteket követelő termékek részarányának növekedését.

Nézzük néhány termék külkereskedelmi átlagárának százalékos alakulását a feldolgozási szint függvényében:

<i>Kohászat és gépgyártás</i>		<i>Vegyipar</i>		<i>Élelmiszeripar</i>	
hengerelt áru	100	PVC	100	kukorica	100
elektromotorok	394	feldolgozott PVC	181	hús	1591
szerszámgépek	537	textilszálak	574	sonkakonzerv	2023

A magas feldolgozási fokú áruk exportjának gazdasági hatékonyságát az alábbi példák is igazolják. Az egy tonna termék dollárárát a nyugat-európai piacokon így jegyezték 1971-ben:

kereskedelmi tengeri hajók	470
tehervagonok	533
tehergépkocsik	1 620
személygépkocsik	1 620
Diesel-mozdonyok	2 500
tv- és rádiókészülékek	7 550
távközlési berendezések	13 020
mérő- és ellenőrző készülékek	28 780 dollár

A fenti példák is bizonyítják a gazdasági hatékonyság növelésének fontosságát nemcsak a termelés, hanem a nemzetközi piacokon való értékesítés folyamatában is. Ezek azok a lényeges tényezők, amelyek hozzájárulnak a nemzeti jövedelem gyarapodásához, a nemzetgazdaság gyors ütemű fejlődéséhez, az egész nép életszínvonalának emeléséhez.

Gyümölcsstermesztésünk a változás jegyében

A Düsseldorfban megjelenő *Fruchthandel* idei 8. számában közzétett tájékoztató szerint a Közös Piac állami szervei 1974 végéig 79 404,8 tonna őszibarackot, 191 839 tonna körtét és kereken 32 000 tonna más gyümölcsöt vásároltak fel, hogy az árzuhanást megakadályozzák. Szovjet források szerint a Közös Piac tagországai 1974-ben 21 millió font értékben vásároltak fel gyümölcsöt és zöldséget, hogy megsemmisítsék, s ezzel elejét vegyék a nagyarányú árcsökkenésnek. Az összegből 7,4 millió font jutott az olasz körte, 6,9 millió a francia alma megvételére.

E számok nagyságrendjét csak akkor tudjuk valósan értékelni, ha elmondjuk, hogy Románia az 1971—1973-as évek átlagában 68 500 t körtét termelt. (Statistikai évkönyveink az őszibarack termését nem tüntetik fel, kajszibarackból az 1971—1973-as évek átlagában 39 600 t termelt az országban, tehát kb. feleannyi, mint amennyit a Közös Piac országaiban őszibarackból megsemmisítettek.)

Ebből a két adatból következtetni lehet azokra a bonyolult összefüggésekre, amelyekre egy ország gyümölcsstermesztési politikájának kialakításakor figyelemmel kell lenni, különösen, ha olyan természeti adottságokkal rendelkező országról van szó, ahol bizonyos gyümölcsfajok termesztésére a természeti viszonyok kedvezőek ahhoz, hogy exportra is lehessen termelni. Erre utal a Pártprogram is:

„Fejlődik a zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermesztés. A zöldségstermesztésnek már az 1976—1980-as ötéves tervben teljesen fedeznie kell a fogyasztás és a nemzetgazdaság szükségleteit, főképpen a hektárhozam gyors növelése útján. A szőlő- és gyümölcsstermesztésben nagy termelékenységű fajtákat vezetünk be, intézkedéseket teszünk a belterjes termelés megvalósításáért.”

Ma egy hektár gyümölcsös telepítési költségei elérik, sőt (nehezebb, lejtősebb, rosszabb vizgazdálkodású terepen) meg is haladják a 40 000 lejt. Tehát a telepítésknél fontos szempont a jövedelmezőség, jól meg kell gondolni, hogy hol, mennyit, milyen fajtákat ültetünk.

Igaz, a hatvanas években sok olyan gyümölcsöszt is telepítettünk, amelyeknek beruházási költségei nem haladták meg a hektáronkénti 4000—5000 lejt, de ezekben hiányoztak mindazok a járulékos beruházási tételek, amelyek a mai, korszerű telepítéseknel elengedhetetlenek: az iparszerű üzemeltetés követelményeinek megfelelő úthálózat, a csatornázás, a vízgyűjtő és -tároló medencék, dombvidéken a gépi művelést lehetővé tevő teraszolás, a vadkár ellen teljes biztonságot nyújtó, hézagmentes kerítés, a tárolásra, osztályozásra szolgáló színek stb. Ha meggondoljuk, hogy minőségi, piacképes gyümölcs termeléséhez évente 9-11 permetezésre van szükség, akkor nyilvánvaló, csak a permetléhez szükséges víz biztosítása és szállítása milyen követelményeket állít a gyümölcsöszt telepítő egység elé.

A gyümölcsstermesztésben is forradalmi átalakulások korszakát éljük, akár csak az állattenyésztésben, ahol az iparszerű nagyüzemi, szakosított termelés váltja fel a hagyományos — évszázadok óta alig változott — eljárásokat. De még inkább áll ez a szőlőgazdaságra; a szinte kizárólag kézi művelésre alapozott módszereket, telepítési rendszert, fajtákat kell a gépi művelésre alkalmas telepítési, művelési rendszerekkel és fajtákkal felcserélni. Ma már a mezőgazdasági munkaerő szempontjából legkedvezőbb helyzetben levő vidékeken sem lehet hektáronként 170—300 munkanapot végző munkaerőt biztosítani, amennyit a hagyományosan telepített, hagyományos művelésű szőlőkben kellett felhasználni.

Mindkét üzemág fejlesztésében fontos szerepet játszik a fogyasztók ízlésének változása. Ez olyan divat, amit többnyire a világ nagy nemesítő cégei irányítanak, s nem a fogyasztók. Ez a körülmény pedig rendkívüli mértékben megnehezíti a termelő egységek, faiskolák, szőlőoltvány-telepek tervezési és telepítési munkáit, mert legalább 1—1,5 évtizedre előre tudni kellene, hogy a fogyasztói igények hogyan fognak alakulni. Az ilyen prognózisoknak pedig annyiféle szempontot kellene szem előtt tartaniuk, hogy a biztonsági együtttható — a prognózis helyességét illetően — nagyon csekély lehetne. Természetesen a kérdést le lehet egyszerűsíteni, s ezzel a tervezést is, a termelést is biztonságosabbá lehet tenni a pólusok áthelyezésével: ha a termelő szabhatja meg, hogy a gyökasztó mit kapjon. Mert egészen bizonyos, hogy ha a fogyasztó Batul almára vágyik, de a kereske-

delemben csak Starkinget vagy Golden delicioust kap, ez utóbbiakat is megveszi. A belső piacra termelni tehát egyszerűbb, mint exportra, ahol a világ — a legkülönbözőbb minőségű árut és áron kínáló — termelőivel kell versenyezni.

A világ gyümölcs- és szőlőtermesztésének, gyümölcs- és szőlőkereskedelmének a helyzetét vizsgálva kiderül, hogy a telepítéspolitikában még további tényezőket is figyelembe kell venni. Gondoljuk meg a következő — egyelőre a futrológia körébe utalható — hipotetikus helyzetet: ha az iszlám országok lakosait feloldanák a bor fogyasztásának vallási előírásai alól, például Törökország — amely csemegező-termelésével a világ ranglista első helyén, szőlőterületével annak 5. helyén áll, de a világ főbb bortermelő országainak rangsorában nem is szerepel — abba a helyzetbe kerülne, hogy ha minden lakosa annyi bort fogyasztana, mint a franciák (1972-ben fejenként 110 liter), akkor a belső fogyasztásra kerekén 40 millió hektoliter bort kellene termelnie, vagyis egész szőlőterületének termését borként, otthon fogyasztaná el. Algéria kerekén 28 000 hektáron termel szőlőt, s abból sok bort készít, de a fejenkénti borfogyasztás ott sem éri el az évi 1 liter, majdnem egész bortermése exportra kerül. Ha pedig ők is elkezdenék a hegy levélvel öblögetni a torkukat, kilépnének a nemzetközi borkereskedelemből.

A FAO megállapítása szerint elégtelennek kell tekinteni a gyümölcsfogyasztást, ha az fejenként és évente nem éri el a 39 kg-ot. És sok országban nem éri el. Ezért — nagy általánosságban — fokozódik a termelés. A világ gyümölcstermelése 1971-től 1973-ig 228 930 000 t-ről 234 410 000 t-ra emelkedett, ezen belül a legnagyobb arányban citrusfélékből és szőlőből nőtt az össztérms (2,69, illetve 2,38 millió t-val), míg almából a világtermelés nem változott. Egyébként nincsen egyetlen gyümölcsfaj sem — a datolya és grape fruit kivételével —, amelynek világtérmselése 1934—1938 és 1964 között legalább meg ne kétszereződött volna.

A gyümölcsös és a szőlő egyaránt értékeesebb kategóriát képvisel a művelési ágak sorában, mint a terméketlen terület, a legelő és a kaszáló, ezért a magasabb érték kategóriákba tartozó földek kiterjedésének növelési szándéka is közrejátszótt abban, hogy hazánkban a felszabadulás után, de különösen a mezőgazdaság szövetkezetesítésének befejezése (1962) után erőteljesen szorgalmazták a gyümölcsfa- és szőlőtelepítést. Ennek következtében az ország gyümölcsösterülete az 1938. évi 247 000 ha-ról 1973-ig 432 900 ha-ra nőtt, a szőlőterület — a szaporítóanyagot előállító telepekével együtt — ezalatt 249 200 ha-ról 334 600 ha-ra gyarapodott. A gyümölcsösök területe a jelzett időszakban 75%-kal, a szőlők 34%-kal nőtt.

Hazánkban a *gyümölcskultúrának* nagy múltja van. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy Lippai János 1664-ben megjelent kertészeti művét: a *Posoni kertek már 1669-ben követi Benedeki Enyedi Sámuel Kolozsváron megjelent Kertek dolgok leírása* című munkája. Sőt, ugyanebben az évben (1669) ugyancsak Kolozsváron Mizald Antal négykötetes latin nyelvű kertészeti munkája jelenik meg. Nadányi János magyar fordításában. Ez pedig nagy szó, mert akkor még mezőgazdasági szakkönyv alig kerül hazai olvasó kezébe, s hogy érdemes volt vidéken is ilyen tárgyú könyvet nyomtatni, az arra vall, hogy a kertészkedés fontos helyet foglalt el, s az ilyen tárgyú szakkönyv keresett volt.

A híres gyümölcstermesztő vidékek kialakulása is több évszázados folyamat eredménye, s — annak ellenére, hogy ma új fajtákkal dolgozunk, és sok minden megváltozott a művelés módjában — most is a gyümölcstermesztésnek a már bevált tájegységeken való továbbfejlesztése indokolt. A legújabb beosztás hazánkban 13 gyümölcstermesztési körzetet (övezetet) tüntet fel, s ezek nagyjából — a magasabb hegyvidéki kivételével — magukban foglalják az egész ország területét, olyan vidékeket is, ahol a gyümölcstermesztés csak most van meghonosodóban (például a Duna árterülete, a Bărăgan, a Moldvai-fennsík stb.).

Gyümölcstermesztésünk azonban mennyiség és fajösszetétel szempontjából nagy változatosságot mutat megyénként is, termelői kategóriánként is. Mennyiségi vonatkozásban ezt a hivatalos statisztikai adatok a következőképpen világítják meg: ha alapévnnek vesszük 1938-at, ahhoz viszonyítva az ország gyümölcs-termése 1948-ban 20%-ra esik vissza (nyilván nemcsak a háború, hanem az 1946. és 1947. évi aszályok miatt is); 1972-ben az össztérms az 1938. évnek 92%-ára nő, de 1973-ban ismét visszaesik annak 70%-ára, noha a gyümölcsfával beültetett terület a két időpont között — mint láttuk — jelentősen megnőtt.

A fajok egymáshoz viszonyított arányában is jelentős eltolódás állott be: 1938-ban az ország gyümölcs-össztérmsének legnagyobb része — kerekén 41%-a — alma volt, 1973-ban a legtöbb — kerekén 40% — szilvából termett. Márpedig a szilva friss gyümölcsként, nyersen való fogyasztásra kevésbé értékesíthető, és értéktelenebb gyümölcs, mint akár az alma, akár — és főként — a kajszli- és őszibarack, a körte, a meggy vagy a cseresznye.

A gyümölcsstermelés megoszlása 1973-ban a következő volt (1000 tonnában):

	<i>Össze- sen</i>	<i>Szilva</i>	<i>Alma</i>	<i>Körte</i>	<i>Cseresz- nye és meggy</i>	<i>Barack</i>	<i>Egyéb</i>
Összes termelők	971,7	384,1	288,4	81,8	53,9	52,6	110,9
Áll. mezőg. egységek	201,4	34,1	106,0	22,2	3,9	6,7	28,5
Mtsz-ek	146,0	65,9	42,8	7,8	4,7	12,5	12,3
Mezőg. társulások	14,0	8,0	4,5	1,3	0,1	—	0,1
Mtsz.-tagok							
háztáji gazdaságai	394,5	178,2	68,6	32,8	33,0	29,7	52,2
Egyéni gazdaságok	215,8	97,9	66,5	17,7	12,2	3,7	17,8

Az adatokból kiviláglik, hogy: a) a szilva a domináns faj; b) az állami egységekben több alma terem, mint más gyümölcs összesen; c) a háztáji és egyéni gazdaságokban terem az ország szilvatermésének közel 72⁰/₀-a, de e gazdaságok részesedése meggyből, cseresznyéből, barackból és egyéb gyümölcsből is meghaladja a 60⁰/₀-ot; d) habár a mezőgazdasági termelőszövetkezetek kevés szilvást telepítettek, mégis szilvából termeltek legtöbbet, ami azt bizonyítja, hogy gyümölcsfa-állományuknak egy jelentős, szilvasaiknak nagyobb része a tagok korábbi egyéni tulajdonú kiskertjeiből került a közönsbe.

Az 1973. évi gyümölcsstermés alapján az ország legnagyobb gyümölcsstermesztő megyéi sorrendben: Argeş (69 261 tonna), Vilcea (60 321 t), Beszterce-Naszód (50 968 t), Maramaros (43 164 t) és Olt (39 410 t). Argeşben, Vilceában és Oltban az uralkodó faj a szilva, Beszterce-Naszódban és Maramarosban az alma. A terméshozamokra vonatkozó adatok után magyarázatra szorul a paradox jelenség, miért csökkent 1938-hoz viszonyítva az ország gyümölcsstermése, és az összstermelésnél is jobban a hektárhozam (ez utóbbi kb. 56 mázsáról kb. 22 mázsára).

Az okok sorában először is arra kell rámutatnunk, amit a legfelsőbb vezetés szintjén is többször hangsúlyoztak: sok (állami és termelőszövetkezeti) egységben kellő körültekintés nélkül telepítettek gyümölcsöst, főleg az ötvenes évek végén, a hatvanas évek elején. Miben állott a körültekintés hiánya? Elsősorban a terület kiválasztásakor hagytak figyelmen kívül olyan alapvető tényezőket, mint: a talaj minősége, a gépesített művelés lehetőségét biztosító hajlásszög, a vízgazdálkodás helyzete stb. De nem elemezték más tényezők — a munkaerő biztosításának, a gyümölcsstermesztési hagyomány nélküli vidékeken a szakmai ismeretek hiányának — várható hatását sem. E mulasztások következményeként sok új gyümölcsös elszárvult, egyáltalán nem vagy csak nagyon későn fordult termőre, nem alakították ki a fajnak, fajtának, telepítési rendszernek megfelelő fakoronát, s ezért mennyiségileg és minőségileg egyaránt gyenge a termés. A községek határában — a volt egyéni gyümölcsösökben, hegyközségekben — szétszórtan találhatók fákát a termelőszövetkezetek a nagyüzemi keretek között nem tudják megfelelően gondozni, termésüket idejében és maradéktalanul leszedni, s így a fák százezeinek a termése marad ki — a statisztikából. És nyilvánvaló, hogy ha papíron 432,9 ezer hektár gyümölcsös szerepel, de csak — mondjuk — 200 ezer hektárnak a termése kerül a termelő egységek raktáraiba, akkor az átlagtermés felénél kevesebbre csökken.

Végeredményben ez a helyzet olyan fáziseltolódás eredménye, amely nem egyedülálló a nagyüzemi mezőgazdaságra való áttérés korzában, ugyanis a gyors ütemű tömbtelepítéssel egyidejűleg falun megfogyatkozott a munkaskéz, de sem a telepítési rendszer, sem a gépesítés üteme, a géppark bővítése nem tartott lépést a felfokozódott követelményekkel. Ma már csak azt a gyümölcsöst lehet (a nagyüzemben) jó termőerőben tartani, amelyben a fák gondozása, koronaalakítása, a gyümölcs szedése kevés kézi munkaerőt igényel, ahol elég növényvédőszer és -gép áll rendelkezésre, öntözési lehetőség van stb.

A helyzet gyökeres javítására két mód kínálkozik: a) a már gazdaságos termelésre alkalmatlan gyümölcsösök felszámolása és területüknek alkalmasabb célokra való felhasználása, és b) csak olyan (általában csak belterjes) gyümölcsösök létesítése, ahol mennyiségi és minőségi szempontból maximális termést lehet elérni.

A szőlőstermesztésben a helyzet kedvezőbben alakult, mivel az 1971—1973-as évek átlagában az összstermés kerekén 20⁰/₀-kal meghaladta az 1934—1938-as éveket. Igaz, közben a termőszőlő területe is jelentősen nőtt (206 400 ha-ról 299 100 ha-ra), sőt ezen belül javult a nemes fajták aránya, ugyanis az 1934—1938-as években még a direkttermő fajták adták az ország szőlőstermésének 43,9⁰/₀-át, 1971—1973-ban ez az arány 32,5⁰/₀-ra csökkent. Természetesen ez is sok, hiszen az e csoportba

tartozó fajták termése sem csemegeszőlőként, sem minőségi borként nem kerülhet exportra, márpedig a bor hazánk egyik fontos exportcikke. (1965-ben 43 300 tonna, az 1970—1973-as évek átlagában 75 700 t bort exportáltunk; ezenkívül évente 7,5—11,9 millió lej értékben borpárlatokat és 30 200—60 300 t csemegeszőlőt; a borexportban nincsen benne a kivitt pezsgő és a vermut; az exportra kerülő bor, borpárlat és csemegeszőlő együttes értéke 1973-ban meghaladta a 347 millió lejt.)

A márkás borokat a legtrikább esetben ismerjük a termelő megye nevééről; borvidékek, hegyközségek, helységek neve fémjelzi minőségüket. Így sokak számára meglepő, hogy míg a boroskrakkói, sárdi, csombordi, kükküllömenti, murfatlari, cotnari-i, Valea Călugăreasca-i, ménesi, aradhegyaljai, odobești-i, szilágysomlyói stb. boraink a nemzetközi borversenyeken is ismeretesek, soha nem beszélünk Vrancea, Galac, Dolj, Vaslui vagy Buzău megyei borokról. Pedig a szőlővel beültetett terület nagysága alapján a megyék sorrendje ez: 1. Vrancea (29 860 ha); 2. Galac (21 891 ha); 3. Dolj (20 817 ha); 4. Vaslui (17 303 ha); 5. Konstanca (16 346 ha). Az össztermés alapján is szinte ugyanez a sorrend, azzal a különbséggel, hogy a 3. helyen Konstanca, a 4.-en Buzău megye áll, Vaslui pedig az 5. helyet foglalja el. Ez az öt megye termeli meg az ország egész szőlőtermésének kerekén 49⁰/₀-át, tehát majdnem a felét. Kovászna megye egyáltalán nem, Brassó, Hargita és Suceava megye gyakorlatilag elhanyagolható mennyiségben termel szőlőt.

A szőlőgazdaságban és a borászatban ma már — talán még inkább, mint a gyümölcsstermesztésben — csak nagy tételben előállított egyöntetű, állandó minőségű áruval lehet versenyre kelni. Ezért a termelést egyre jobban koncentrálják és szakosítják ezen a területen is. A borvidékeken nagy borászati komplexumok létesülnek, amelyek ipari üzemekben dolgozzák fel a szőlőt, állítják elő a szokványos végtermékeket (bor, pezsgő, borpárlat, seprő- és törkölypálinka, borkő stb.).

A termőszőlő területből (1973-ban) 16 700 ha-t, a gyümölcsösökből 7000 ha-t öntöztek. Ez együttesen az ország öntözött területének 2,1⁰/₀-a. Az öntözés — különösen a szőlő — jelentősen fokozza a hozamot, de nem kedvez a minőségnek.

A szőlő- és borgazdaság esetében is bebizonyosodik az, amiről a gyümölcsstermesztéssel kapcsolatosan beszéltünk: hogy a kisüzemi, szinte kizárólag kézi munkára alapozott termelési eljárások nem tarthatják magukat, mert a hagyományos művelési eljárások elvégzéséhez nincsen munkaerő, a régi telepítések pedig a gépi talajművelésre és szedésre nem alkalmasak. Ennek a fejlődési aránytalanságnak az eredménye, hogy sok olyan termelőszövetkezeti szőlő megy szemünk láttára tönkre, amelyet alig 10—12 évvel ezelőtt létesítettek, tehát most kellene a legnagyobb hozamokkal visszafizetnie a viszonylag magas beruházási költségeket.

Kétségtelen, hogy legtöbb termelőszövetkezetben az újonnan létesített gyümölcsösöket eleinte inkább elhanyagolták, mint a szőlőt, mert a szőlő az ültetéstől számított 3. évben már teremni kezd, tehát — borral vagy pénzzel — fizet, míg az új, de külterjes telepítésű gyümölcsösök — főként a szűkmarkú gondoskodás következtében — csak 6—8 éves korban kezdtek (vagy akkor sem) termőre fordulni, és emiatt alakult ki sok mtsz vezetőségében (s még inkább tagságában) az a téves nézet, hogy kár a gyümölcsösre munkát, pénzt, műtrágyát áldozni: ki tudja, mikor térül meg. De ahogy az évek teltek, s a munkaerő egyre jobban fogyatkozott (miközben a szőlőtelepítések gyarapodtak!), az új szőlők is kezdtek a fiatal gyümölcsösök sorsára jutni, egyre hiányosabban gondozták őket, s ma olyan falvakban, ahol a filoxéra pusztítása óta csak a hatvanas években jelent meg újra a szőlő, immár — egy jó évtized után — ismét eltűnőben van.

Ez, a termelőszövetkezetek pénzügyi helyzetét és a nemzetgazdaságot egyaránt károsító helyzet is példázta, hogy ma a mezőgazdaságban nem lehet a nagyüzemi termelést úgy értelmezni, hogy az megszorozott kisüzemi termelés, hanem egészen új, más szintű, korszerű termelészervezést és technikát igénylő, iparszerű, szigorú rendszerben végrehajtandó eljárások összessége, amelyben a termelési műveletek láncolatából egy sem maradhat ki, és nem végezhető el késedelmesen anélkül, hogy az egész termelési folyamat eredményességét ne veszélyeztetné.

Mezőgazdaságunkban az iparszerű termelésre való átállás most van folyamatban. Mint minden gyökeres változás, ez is lemorzsolódásokkal, pillanatnyi veszteségekkel jár. De vállalni kell az áldozatokat, egyre gyorsabbá kell tenni az átállítást, az új helyzethez való igazodást, mert minél hosszabbra nyúlik ki a folyamat, annál nehezebb lesz versenyezni a világpiacon. Bele kell törődnünk, hogy a szüretelők énekétől hangos szőlőhegyek romantikája a múlté, s egyre ritkábban halljuk a „csebre-e-es!” kiáltást. Ehelyett szőlőszedő kombájnok zúgása remegtetni dobhártyánkat, tudatosítva, hogy e század utolsó negyedében élünk.

Évfordulók és adósság

1975 különösen gazdag volt olyan évfordulókban, amelyek a többé-kevésbé kerek számok törvénye alapján és a megemlékezések iratlan etikettjének szellemében példás életek és művek aktualizálására kínálnak alkalmat. Ezen messze túlmenően, nem kevés évforduló valóban el is gondolkoztathatta az érdeklődőket. E sorok íróját például lelkiismeret-vizsgálatra, mérlegek felállítására, sőt újabb munkavállalásokra is buzdították. Egyéni naptáramban ugyanis az 1975-ös év jubileumi dátumai között Dobrogeanu-Gherea születésének 150. évfordulója, a Luna-csarszki-centenárium és nem utolsósorban Engels halálának 80. évfordulója szerepel.

De a kerek évfordulók alkalmából nemcsak az immár halhatatlannak bizonyult holtakról, hanem olyan élőkről is megemlékezünk, akiknek kiemelkedő teljesítményei máris tartós utókor ígérését hordozzák magukban. Ezért nyugodtan kiegészíthetem a fenti névsort a 90. évét betöltött Ernst Bloch és a 70 éves Jean-Paul Sartre említésével.

Bárki könnyen felfedezheti, hát jól előre bevallom névsorom egyoldalúságát. Csak marxista gondolkodókat vettem fel naptáramba, élükön magával Friedrich Engelsszel, aki — barátjával, Marxszal ellentétben — nem mondhatta és nem is mondta: „Ami engem illet, nem vagyok marxista...” Mindnyájan szerepet játszottak szellemi életrajzomban, nem kevés időt töltöttem műveik társaságában. Többé-kevésbé elmélyülten foglalkoztam velük, írtam is róluk. De éppen ezek az évfordulók győztek meg arról, hogy amit elvégeztem, fájdalmasan kevés, és ha maradnak még éveim, időm és munkaerőm, vissza-vissza kell térnem hozzájuk.

Egyetlen név jelenlétéről kell előzetes magyarázattal szolgálnom. Sartre a német eredetű egzisztencializmus francia tolmácsolójaként és korszerűsítőjeként indult mint filozófus és mint szépíró egyaránt. Anélkül, hogy megtagadta volna ezt a szellemi származását, az ellenállás éveiben és a második világháború utáni feszültségek idején fáradhatatlanul kereste annak az útját, hogy bölcséleti és világnézeti meggyőződéseinek parancsát követve hatékonyan részt vegyen a francia és az európai baloldali harcaiban. Ebben a példás törekvésében Sartre nemcsak győzelmeket aratott, de megtalálta az elkötelezett értelmiségi hasznos társadalmi szolgálatának a módját, és tapasztalatainak hatására filozófiája is mély átalakulásokon ment keresztül. Éppen ez igazolja jelenlétét az én évfordulós névsoromban. Mert ennek a fejlődésnek a szellemében Sartre, ha nem is fenntartás nélküli marxistának, mindenesetre a történelmi materializmus hívének nyilvánította magát. És ebben a szellemben folytatja néhány évtizede kutatásait.

A névsort a kalendárium véletlenei állították össze.

Érdeklődésem ezt a véletlent valamelyes rendbe foglalja. Éppen ezek az összefüggések készítetnek az itt következő megjegyzésekre. Időrendi sorrendben teszem meg őket.

Ghereával kapcsolatban, úgy érzem, nincsenek adósságaim... Nem szólva a háború előtt és után írott nem kevés cikkről, neki szenteltem doktori értekezésemet, és testes kötetben adtam ki magyarul kritikai tanulmányai legfontosabb darabjait, terjedelmes életrajzi kommentárok kíséretében. Ily módon immár jó negyven éve nem hiányzom Gherea hagyatékának ismertetői és értékelői közül. Amikor szükséges volt, nem maradtam távol e hagyaték ébrentartásának és védelmezésének nem mindig könnyű és akadálytalan munkájától sem. Születésének másfél századik évfordulóján elsősorban mégis az önbírálat hangját kell megszólaltatnom. Az esztéta és az irodalomkritikus Gherea művének teljes ismeretében — ha szabad így kifejeznem magam — két mulasztása „ingerelt”. Az egyik az, hogy nem foglalkozott, pontosabban: alig foglalkozott a marxista kritika elvi-filozófiai kérdéseivel, olyannyira, hogy erről csak egyetlen cikket írt, és az is ott szakadt

félbe, ahol lehetőség nyílt volna a történelmi materializmus módszerének az irodalmi kutatásban való alkalmazása elemzésére. Egyébként a marxista kritika elvi alapjai iránti viszonylagos közömbösségében Ghereaának olyan kiemelkedően termékeny és tekintélyes társa is akadt, mint maga Franz Mehring. Ghereaának a másik vélt mulasztása, legalábbis az én szememben, hogy nem „határolta el” magát eléggé élesen a pozitívista esztétikától, amelynek tanítványaként indult, és ebből (amit különben erkölcsi okokból mindig helyeseltem) nem is csinált titkot. Mai szemmel, és a magunk mögött hagyott rengeteg pozitív, de nem kevesebb negatív tapasztalat birtokában kevésbé találok Ghereát személyében „vétkesnek” e mulasztásos bűnökben. Most már én is világosan látom, hogy csak arra vállalkozott, ami már az ő idejében megoldható volt. A pozitívista esztétika és kritika determinizmusából indult ki (akkor más determinista és szociológiai irányú kritika és művészettörténet nem létezett), és igyekezett ezt a determinizmust a maga marxista meggyőződése, a maga történelmi materialista módszere fényében továbbfejleszteni, elmélyíteni, világirodalmi és román irodalmi példákon kipróbálni. Akkor ez volt a bátor, termékeny úttörés egyetlen lehetséges módja. Gherea nemcsak saját erőinek józan felmérésével, hanem a lehetőségekkel is számolva ezt az utat választotta, és megtett mindent, amit megtehetett. Amit elmulasztott, azt nem tőle, hanem magunktól kell számon kérnünk. Nem Gherea adósunk, hanem mi vagyunk adóssai művének.

Ezt az önkritikát még indokoltabbnak mutatja az az alaposabb ismeretség, amelybe az utóbbi évek folyamán Lunacsarszkij esztétikai és kritikai hagyatékával kerültem. Részben azért, mert több évtizedes, szinte teljes megszakítás után újra megjelennek művei, beleértve esztétikai és kritikai munkáinak eddig legteljesebb, nyolckötetes gyűjteményét, és könyvek, tanulmányok mind hosszabb sora foglalkozik életművével. De azért is, mivel éppen születésének centenáriuma készülve egy kis Téka-kötetbe válogattam s fordítottam néhányat jellegzetesebb művészetszociológiai írásai közül. Akárcsak Gherea, Lunacsarszkij is a pozitívista esztétika iskoláját járta, és annak eredményeiből kiindulva törekedett — nem csekély sikerrel — gyakorlatilag alkalmazni a marxista esztétika elveit az irodalmi, zenei, színházi kritikában, a munkásmozgalom irodalompolitikájában, majd az októberi forradalom után államhatalmi megbízatással, mint a szovjetállam első közoktatási népbiztosa, a művelődési élet irányításában, nemzetközi kapcsolatok kiépítésében. S mindezt példátlan nehézségek közepette.

Gherea és Lunacsarszkij példája mindmáig érvényesen mutatja, hogy lehetséges a marxista elvi szilárdságot magas fokon összeegyeztetni a megértés és a tudományos tárgyilagosság szellemével, és hogy a józan helyzetismeret, beleértve a tudomány mindenkori lehetőségeinek felmérését, előfeltétele annak, hogy az elméleti igény ne tűzzön ki maga elé mást, mint megvalósítható feladatokat, de ne is mondjon le egyetlen megvalósítható feladat megoldásáról sem.

A *Korunk* októberi számában részlet jelent meg egy kiadásra kész könyvből, amely *Hogyan nem szabad Marxot olvasni* címmel Marx és Engels esztétikai természetű szövegeinek figyelmesebb tanulmányozását kívánja szorgalmazni annak érdekében, hogy a félreolvasások kiküszöbölése is elősegítse valóban korszerű esztétikai és kritikai tájékozódásunkat. Magának a könyvnek a terve már jóval korábban kialakult bennem, de úgy látom, hogy ha eredményében nem is, szándékában talán most sem méltatlan tisztelgés lehet Engels halálának 80. évfordulóján.

A fenti sorok azt a benyomást kelthetik, hogy túlbecsülöm munkám eredményeit, és kevésbé látom mulasztásaimat. Az, ami ebben a krónikában alább következik, alkalmas lehet az efféle látszat eloszlatására.

Ernst Blochhal és Sartre-ral kapcsolatosan személyesen csak eddig meg nem valósított szándékokról, csirázó tervekről, nem pedig írásokról, teljesítményekről szólhatok. Félő, hogy e két szerző esetében nem csupán az én személyes mulasztásaimról van szó. Pedig a *Geist der Utopie*, és főként a *Prinzip Hoffnung* szerzője, aki 90 éves korában is bámulatos termékenységgel és szellemi frissességgel építi tovább nagy életművét, és aki, mély meggyőződésem szerint, mint Lukács György méltó társa és dialektikus ellenlábasa a XX. század filozófiai és esztétikai gondolkodásának egyik kulcsalkaja, megérdemelné az elmélyültebb tanulmányozásban megnyilvánuló figyelmet. Ez pedig rendkívül hatékonyan egészíthetné ki a marxista gondolkodás (egyes esetekben kellőképpen ki nem aknázott) lehetőségeinek feltárását, és — amennyiben valóban mulasztásokról van szó — azok felszámolását.

Hetvenedik születésnapja alkalmából a *Le Nouvel Observateur* három, egymást követő számában közölt interjút Jean-Paul Sartre-ral. Sartre nemes és példás sztoicizmussal viseli, hogy szinte teljesen megvakult; a beszélgetést nem személyes panaszok, hanem az új élethelyzethez alkalmazkodó alkotói tervek és a szétágazó

gazdag életmű ideiglenes mérlege tölti ki. Van valami mélyen megható a hetvenéves filozófusnak ebben a könyvnyi vallomásában, abban, ahogyan Sartre megállapítja, hogy alkotói életformájának: az írásnak véglegesen véget vetett az, hogy elvesztette szeme világát, s a diktafon számára legalábbis nem pótolhatja a gondolkodásnak azt a folyamatát, amelyet csak a kézírás indukálhat és rögzíthet. Lehet ez általános érvényű, de lehet Sartre egyéni gondolkodás- és alkotásmódjának a sajátossága. Figyelemre méltó, hogy nem engedi át magát tehetetlenségérzésének, és abba sem törődik bele, hogy az írás-alkotás lehetőségének elvesztése egyet jelentsen a cselekvés lehetőségének elvesztésével. A sztoikus szembenézés azzal, ami továbbra is kérlelhetetlen sors, Sartre-nál a munka, a helytállás kultúrával egészül ki. És ezt az ortodox vagy kevésbé ortodox marxista is követendően példásnak tekintheti. Az interjúban Sartre elmondja, hogy a méreteiben és szándékaiban egyaránt hatalmas vállalkozása, az eddig megjelent részekben máris több ezer oldalra terjedő Flaubert-életrajz, az *Idiot de la famille*, immár véglegesen torzó marad, folytatására, befejezésére többé nem gondolhat. De azt is megállapítja, hogy ezt nem tekinti túlságosan nagy veszteségnek, hiszen mondanivalója lényegét már kifejtette a megjelent kötetekben.

Sartre ebben a művében a történelmi materializmus módszertani elveit a modern lélektan és mélylélektan, a szociológia és etnográfia, s általában a társadalomtudományok minden ágának ismeretében alkalmazza egy írói pálya és életmű példátlanul sokoldalú feltárására. Hogyan lett volna képes Gherea vagy akár Lunacsarszkij erre a teljesítményre (feltéve, hogy egyáltalán rendelkeztek volna az ilyen vállalkozáshoz szükséges fizikai idővel) a modern társadalomtudományok megszületése előtt, amikor az ő idejükben a művészeti és irodalmi jelenségek determinizmusát csak a Taine-féle milieu-elmélet képviselte a maga három, számunkra ijesztően kezdetlegesnek és hozzávetőlegesnek tűnő elemével (*race, milieu, moment*), és az ennek korrigálására szánt személyes tényezővel (*qualité maîtresse*). És hogyan képzelhető el olyan marxista irodalomelmélet és irodalomtörténet, amely ne nézne szembe nagy érdeklődéssel, és ha kell, a szükséges kritikai szellemben azzal a teljesítménnyel, amelyet Sartre-nak ez a csonka — és mégis teljes — műve jelent?

Erre, tehát elsősorban feladatainkra emlékeztetnek az idei évfordulók is, amelyek véletlenül és külön-külön, de még inkább együttesen a múltból a jelenen át a jövőbe vezető erővonalakat rajzolják ki előttünk.

Csehi Gyula

Az otthonosság poézise

*Egy kis független nyugalmat,
Melyben a dal megfoghatnak...*

Amit Arany János hiába kért a sorsától, s ami oly kevés művészeknek adatik meg, azt Aurel Ciupének nemcsak megteremténie sikerült, de az utóbbi évek alkotásai bizonyítják, hogy jól is kamatoztatja.

Széles látókör és kiegyensúlyozott lélek kellett hozzá, hogy józan bölcsességgel vállalja életkorának korlátait, s három városban folytatott öt évtizednyi közéleti munka után újlag körülhatárolja tevékenységét. Noha ma is figyelemmel kíséri a Képzőművészek Szövetségének, sőt a múzeumoknak és főiskoláknak az életét is, lényegesen többet foglalkoztatja a természet nagysága s a lélek rezdülései, amelyeket a természet csodái váltanak ki.

Aurel Ciupe 1970 táján új alkotói periódusába lépett, s legutóbbi kolozsvári kiállításra óta kiforrott stílusa összezegezi valamennyi régebbi időszakának erőnyeit. Jubileumi gyűjteményes kiállítása — életének hetvenötödik évében — jó alkalmat nyújt erre az összehasonlításra. A művész biztos érzékkel válogatott gazdag életművében, minden alkotási szakasz legjellegzetesebb darabjainak együttesét hozta. Bravúros rendezéssel kerültek egymás mellé akár félévszázadnyi korkülönbséggel festett képek, a tárlat egységes benyomását csak erősítik — ugyanakkor felhívják a figyelmet a művész egyéniségének olyan alapvető vonásaira, amelyek kezdettől mindmáig végigkísérik műveit. Ilyen sajátágok például a rend, nyugalom, urbanus izlés és műveltség. Tanárai nem sok befolyást gyakoroltak reá, noha irányításukat fegyelemmel és szorgalmas munkával fogadta, de a tőlük kapott mesterségbeli tudás alkalmazásában Cézanne volt az útmutatója. Bizonyítja ezt számos képe,

mint például az 1926-ban készült *Két alak* című kompozíció, nemkülönben a hetvenes évek *Ösvények a gyümölcsöskertben* című szép tája, az 1930-beli *A Temes Lugosnál* vagy az 1965-ben festett *Rózsaszín asztal*.

Természetesen a korai művekben másképpen jelentkeznek ugyanazok a sajátosságok, mint később. Fiatal éveiben gyakori a romantikus kontraszt, erőteljes sötét—világos ellentét, de a zománcos csillogású, erősen fűtött, mindig nemes színakkordokat többnyire síkokra rendezi, olykor fekete körvonalak közé, hangsúlyozván a tér szerkezetét. A tűző napsütésben néha felfokozza a meleg színeket és a súlyos árnyékokat (*A kertben*, 1928), máskor áttetsző vibrálással ragyogtatja az alföld végtelenjére boruló tiszta eget (*Temes-part*, *A Temes Lugosnál*). Idővel, anélkül, hogy ellentétbe kerülne önmagával, kolorista énje feloldja a szerkesztett vonaljátékát. Feleségéről 1932-ben festett arcképének (*Mária*) szerkesztése és ecsetjárása még *A Temes Lugosnál* című tájjal tart rokonságot, de az 1938-beli *Sárga kalap* és a hozzá készült tanulmány már világítóan élénk színfoltok játékból alakul ki, oldott árnyékokkal és kevés körvonalal. Néhány év múltán minden képén lágyan egymásba oldódó színek képezik a felületet. Lassan megváltozik témáinak aránya is. Kevesebb arcképet fest, egyre jobban vonzza a táj, és folytatja a meghitt hangulatu csendéletek sorozatát. Témái megválasztásában egyébként nagy szerepe van az otthonnak. Még arcképei java része is a család köréből adódik, legsikerültebb tájképeinek témáját a megszokott, sokszor látott részletek kínálják éppen a gyakori látás beidegződése által. Csendéletei sem a spontán megpillantás eredményeként jönnek létre, nem is a ház prózai eszközeiből adódnak, hanem kedvenc dísz tárgyait rendezti keresett keretelenséggel elegáns együttesbe. Gyékényfonatos karcsú üvegek, kecses formájú kancsók, tálak, szeszélyes vonalú kagylók izgalmas festői látványt nyújtanak, de ebből a látványból egy nyugodt és derűs otthon visszfénye sugárzik. Az ötvenes évek végéig festett csendéletek, szobabelsők dúsak, zárt teret ábrázolnak, lágy átmenetekkel megoldott erős fény—árnyék teszi mozgalmassá őket. Súlyos, selymes tapintású drapériák egészítik ki és diktálják a domináns színakkordokat.

Ezeknek a háttérben, zárójelben meg kell jegyeznünk egy életrajzi vonatkozást. Aurel Ciupe huszonöt éves korától kezdve játszott közéleti szerepet mint főiskolai tanár, múzeumigazgató, szervező, de soha úgy össze nem torlódott az ilyen természetű munkája, mint az ötvenes évek elején, amikor a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskolát igazgatja (1950—1956), és ugyanakkor a Képzőművészek Szövetségének Kolozsvári Fiókját is vezeti (1951—1954, 1959—1963, 1968—1970). 1956-ban vissza is vonul az Intézet éléről, mert úgy érzi, túlságosan elvonta az alkotástól. Ezekben az években műtermi munkára kellett szorítkoznia, tájképezésre sehogyan sem maradt ideje, a nyüzsgő belvárosi utca pedig sohasem keltett benne visszhangot.

1959-ben kezd újra rendszeresen tájképezni, és ez megújulást hoz művészetébe. A város környéki dombvidék karaktere, a nyílt, széles völgyek, szelíd dombok színessége és megnyugtató hangulata alkalmas témául kínálkozott a festő kiegyensúlyozott belső világának kivetítésére. Ebbe a világba a szocialista realizmus korszaka új elemet is hozott: az ipari tájat (*A bologai kőtörő*, *Zalatnai üzem*). Bologa határában készül életművének egyik legmaradandóbb darabja, az *Égerfák*. A mező vízszintes síkjának nagy nyugalmát szeliden keretezik a távoli kék hegyek, és közepéből monumentálisan emelkedik ki a hatalmas facsoport. A barbizoniak tudták így megfogni a természet végtelen lélegzetét, egyszerűségében megnyugtató nagyságát. A legnagyobb élményt mégis a sztánai tájak tükrözik. A sztánai villa Szentimrei Jenő alapítványaként került a főiskola birtokába, és alkotási ház szerepét tölti be. Változatos, színes vidéke pregnáns, rendkívül erőteljes sorozatra ihlette Ciupe palettáját (*Sztánai ház*, *Sztánai naplemente* stb.). Ecsetjárása lazább, színakkordjai vibrálóbbak, merészebbek lettek.

Az 1965-ös év új fordulópontot, új kereséseket hoz. A Dalles-teremben rendezett gyűjteményes kiállítás eseményén kívül, ennek az évnek a terméséből érdemes kiemelni és összehasonlítani három művet. Az *Öreg diófák* a sztánai tájak romantikáját maximumra emeli. Pasztózan felhordott, lendületes vonalakkal ível az öreg törzsek egymást keresztező vonala a zöld lombsátrak alatt. Ezzel ellentétben a *Rózsaszín asztal* csendélete a cézanne-i szerkesztés legfegyelmézettebb példája. Festőietlen téma a négy függőleges, egyenes, barna asztalláb, amire rádupláz a padló deszkáinak felémfutó, kihangsúlyozott egyenese, az asztallap, a szobasarok és ajtófélfája szigorú, éles vonala, s ráadásul az asztalon szimmetrikusan elhelyezett, egymástól elhatárolt motívumok, mint egy dominó öt pontja. Rózsaszín, sárga-barna, háttér a csupasz fal késszerűkéje, élénk szín csak a gyümölcsöstálak almáinak és körtéinek sárga és piros foltja. Ez céltudatos lemondás, mesteri erőpróba, amellyel megindít egy sorozatot. Még előbb készült el a harmadik, *A kék kancsó*,

BENCZÉDI ILONA FIGURÁI

Első lépéseinket a világ meghódítása felé akkor tesszük, amikor — még lépni sem tudunk. A bölcsőben fekvő gyermek, anélkül, hogy szólni tudna, szemével felleltározza, birtokba veszi a láthatárán belüli világot. Aztán felül, majd feláll és elindul, környezete egyszerre mérhetetlenül kitérően — így nő a leltár, a gyermek tudatos, sőt öntudatos lényé lesz.

A nagyon fiatal szobrász vagy festő talán rossz néven veszi ezt a párhuzamot, pedig törekvéseinek hitelességét bizonyítjuk a művészi megismerés törvényszerűségeinek újraidézésével. Aki mindent készen kap, aki csak átvesz, illetve úgy vesz kölcsön, hogy elfelejti vagy nem tudja a kölcsönt visszaadni, arról szólni sem érdemes. Benczédi Ilona, noha mindössze két éve végezte a főiskolát, s élete első pillanatától jelentős kincs közelében él, nem tartozik a kölcsönből élők közé. Apjától, Benczédi Sándortól nemcsak formázó tehetséget örökölt, művészi látására is nyilvánvalóan hatással voltak a híres, népszerű Benczédi-kisplasztikák. Anyagban, mérethben egyelőre hű is marad az apai örökséghez, a különbségek azonban a két művész munkái között máris szembetűnőek. És nem abban, hogy Benczédi Ilona színesre festi az agyagszobrocskákat. Nem is a témaválasztás árnyalati eltérései a döntők, vagy az, hogy az apa szögletesebbnek látja az embereket, lánya pedig a lekerekítettebb formákat kedveli. Világlátásuk látszólagos rokonsága alapvető különbséget takar: Benczédi Sándor emberi helyzeteket, viszonylatokat „leski”, arcokat fürkészt — és jókat nevet a hétköznapi furcsaságokon, magával ragadva minket is a nevetésben. Ilona nem tud ilyen felszabadultul kacagni; az ő figurái inkább lélektani és szociológiai tanulmányok, nőkről és férfiakról, öregekről és fiatalokról, a gyermeket nyakába vevő anyáról s a gondtalan kávézókról. Nem karikatúrák — modellek.

Egy kegyetlenebb igazságokat kereső művészet alapelemei.

KÁNTOR LAJOS

amelyen a címadó csendéleti elem szinte mellékes, a képnek találóbbr címe lenne „levegő és fény enteriőrben“. Évekig tartó sorozat következik a két csendélet után, közös problémájuk a levegő, fény, könnyűség, csend, domináns színük a rózsaszín s az oldott, szürkés reflexek. Ugyanebben a szellemben készülnek a halk, formákat oldó reflexekkel telt alaktanulmányok. A tájat ezekben az években a házat körülvevő kert szolgáltatja, sztánai képekkel váltogatva.

A halkszavú, szót világitású képek közül egy *Gyümölcsös csendélet* kivételt képez piros szőttés terítőjének erőteljes színfoltjával; ugyanazok az egyszerű motívumok, ugyanazzal a jól kiegyensúlyozott aszimmetriával, változatos reflexekkel — mégis dúsabb és határozottabb a többinél. Ennek hangját folytatja a művész, amikor teljesen visszavonulva, minden energiáját a festésnek szenteli. Így az utóbbi öt év sok képének ritmusában újra érezzük az 1930 körüli művek hangsúlyos konstrukcióját, a hatvanas évek elején készült tájainak nagy levegőjét, fényvel átítatott hangulatát, de az utóbbi visszafogott csendélet- és enteriőr-sorozat oldottságát is, egyszóval a régiék erejét és a későbbiek érettségét.

Fényben fürdő kertekre tekint a műterem ablaka, gyümölcsösök és madárhangverseny veszik körül a házat. Ez a szépség ismétlődik a festő tajképein, ezer arcával, sokféle hangulatával. A déli teraszról tiszta időben Gyaluig látni be a völgyet, de a hegy lábánál a folyót nem, olyan meredek az oldal. Nehéz feladat a tőlem lefelé siető domboldalt úgy ábrázolni, hogy ne bravúros távlattani feladat legyen, hanem piktúra, azért mégis felismerhető, illetve közérthető legyen. Aurel Ciupe képein nemcsak ennyi van, hanem ezen túl az otthonosságának a poézise. Mindig aszimmetrikusan komponált tájai első pillantásra laza és könnyed felületükkel váltják ki a néző vonzódását. A fény mintha véletlenül terelné figyelmünket egyes elemekre, legyen az fatörzs, bokor, hóbucka vagy nyíló virág; csak ha megpróbálunk beleilleszkedni a tájba, beleképzelni magunkat, akkor értjük meg, hogy a véletlen látszat csupán szerkezeten nyugszik, összefüggő, az adott valóságos elemekből összerakott kis világ. Ez viszont, mint egy karakteres arckép, félreérthetetlenül erdélyi, sőt kolozsvári világ. A művész négy várost mondhat otthonának: szülőhelyét, Lugost és szomszédságában Temesvárt, majd Marosvásárhelyt, amelynek közel egy évtizeden át igazgatta a képtárát, de legfőképpen Kolozsvárt, nemcsak lakhelye szerint, hanem mint legfontosabb tevékenységének színterét. Hozzá nőtt, hozzá tartozik, le sem tagadhatná már, mert vallomást tett róla képein.

E. Szabó Ilona

Madridi küldetés

Mielőtt ez az év véget ér, és összeszámoljuk a halottakat és az élőket, az elvégzett és az elhalasztott feladatokat, s rendet próbálunk teremteni kötelesség és gyalázat és dicsőség és megalkuvás tanulságai között, mert gyakran összekeverednek bennünk és körülöttünk, egymás képét öltik fel, hiszen nyugalmat szeretnénk mindannyian, akik ezen a bolygón élünk, nyugalmat és tiszta lelkiismeretet, mind a kettőt lehetőleg, de ha nem lehet sehogyan sem, bár az egyiket — de melyiket —, nos, választani kell, minden év végén és minden év elején, és minden reggel és minden este, minden évszakban, minden világrészben. Egy ilyen döntés történetét mondanám el, azoknak, akik nem megnyugodni akarnak mindenáron, hanem a tiszta lelkiismeret árát, az örök nyugtalanságot hajlandók vállalni, mindennap.

Hét híres ember hét órát töltött Madridban 1975. szeptember 22-én. Hét órát mindössze, aztán kiutasították őket, és rendőrökcsin szállították a repülőtérre. Erről a „nagy utazásról“ meglehetősen sokat irtak annak idején a világsajtóban. Azért, mert azt a hét embert így hívják: Yves Montand, Michel Foucault, Claude Mauriac, Costa-Gavras, Régis Debray, R. P. Laudouze és Jean Lacouture. S mert azt az ötöt, akiknek üzenetét vitték Párizsból Madridba, nagyon közelről nagyon messzire, a legnagyobbak között tiszteli nemzetük és a világ: André Malraux, Pierre Mendès-France, Louis Aragon, Jean-Paul Sartre, François Jacob. De legfőképp, mert akikért ez az öt félretett minden személyes és elvi ellentétet, hogy személyiségük súlyát és életük — közös — alapvető világgá üzenje, nem először és nem utoljára, nem mindig eredményesen, de sohasem feleslegesen, és akikért

az a hét üzenethordozó útnak indult — nos, a tizenegy halálraitélt spanyol-országi hazafi közül ötöt azóta kivégeztek.

Siker? Kudarcc? Hat élet megmentése — siker. Öt élet megmenthetetlensége — kudarc. De lehet-e összeadni és kivonni, és felmutatni az eredményt — ha innen nézem, kudarc, ha meg onnan, siker —, amikor elvek értéke és emberéletek értéke nem mérhető, tehát össze sem vethető tételek?

Az elv érvényesült. Öt ember meghalt. Hat ember megmenekült, egyelőre. Eredményes volt-e Sartre-ék kiáltványa? Eredménytelen volt Yves Montand-ék útja? Ha mind a tizenegyet — asszonyt, férfit — kivégzik, ha mind a tizenegyét életben hagyják — könnyebb lenne válaszolni. Ne szaporítsuk tehát a világ amúgy is csüszgészően sok megválaszolhatatlan kérdését. Próbáljunk úgy kérdezni, hogy felelni lehessen. Vagyis próbáljunk úgy élni, hogy a lehetséges kérdésekre mindig legyen egyetlen lehetséges válaszunk. Tehát:

Fontos-e tudni, hogy nincs eredménytelen cselekvés, hogy a cselekvés maga — eredmény? — Igen.

— Elvárjuk-e a világtól, az emberektől, másoktól, hogy törődjenek velünk, foglalkoztassa őket a mi sorsunk? — Igen.

— Vannak-e olyan pillanatok, amikor úgy érezzük, hogy nem tartozik ránk X élete, Y becsülete, nem érünk rá, nem vagyunk kötelesek foglalkozni vele? — Igen.

— Erdemes-e hinni, hogy mindig érdemes cselekedni? — Igen.

Ha van tanulsága a madridi küldetésnek, ha van értelme, hát ez az: hogy KÉRDEZZÜNK és VÁLASZOLJUNK, és DÖNTSÜNK és CSELEKEDJÜNK. Mások halálán túl is, a magunk utolsó órájáig.

Szilágyi Júlia

Mátyás József: Zene

Ami van – és ami lehetne...

Amióta a *Varázslataink*, a fiatal romániai magyar költők legutóbbi antológiája megjelent, az *Ifjúmunkás*ban, az *Utunk*ban, az *Igaz Szóban*, a *Korunk*ban, a napilapokban számtalan méltatás, bírálat látott napvilágot. Elődjéhez, az 1967-ben megjelent *Vitorla-ének*hez hasonlították a kritikusok, s azt a következtetést vonták le, hogy gyengébb annál. Két vonatkozásban is elmarad a *Vitorla-ének* mögött. Elsősorban azért, mert hiányos, több fiatal költő kimaradt belőle, akiknek pedig ott lett volna a jól megérdemelt helyük (ám így is: a *Vitorla-ének* 28 induló lírikust mutatott be, Jancsik Pál pedig 30-at). Az antológia feladata volt kitekintést nyújtani, mi várható irodalmunkban, költészetünkben a következő években. Ezért is vettük volna szívesen a további bővítést, különösen, hogy a versek nagy része a szülőföldről íródott, s már ez is kötelez: minden fiatalnak vallania kell felelősségéről, állást kell foglalnia — a fiatal költőnek nem utolsósorban.

A második szempont, amelynek alapján az 1967-es antológia mögé sorolják az 1974-est: a művészi színvonal. A kritikákban szinte megegyezésszerűen egyező megállapítás igaz. A *Vitorla-ének* költői valóban sajátos költészetet teremtettek. A felgyűlt tapasztalatokat összegezték, s kialakították azt a szintet, melyet a *Varázslataink* költői még nem léptek túl, sőt nem értek el.

Aki a második Forrás-nemzedék költőit ismeri, a *Vitorla-ének*ben található verseikbe beelátja a későbbi évek fejlődését is, vagy éppen a mesterjegyeket, azokhoz méri tehát az újabb nemzedék termését — vagyis kiforrott költőkhöz hasonló útkereső fiatalokat. Ilyen próbát nehéz állni. Ezért a fiatalok számára üdvözítőbb és hasznosabb, ha eredményeikből következtetnek lehetőségeikre. Arra, ami lesz, abból, *ami van*.

A kötet, első oldaltól az utolsóig, a vállalás eszméjét bizonyítja. Így is meghatározhatnánk: a vállalás árnyalatai. Alkotónként erőteljesebb, enyhébb, merészebb, halványabb árnyalatok váltják egymást. Többen próbálkoznak a formailag kötött, hagyományos formával; legszívesebben a ritmusra alapozva, több-kevesebb sikerrel. Kónya Sándor versei például (noha a ritmus soron belül nemegyszer megtörik), így a *Hiányzó kapuk*, a *Conditio lyrica* és a *Garcia Lorca*, költőt ígérnek irodalmunknak. Tartalmilag a *Hiányzó kapuk* Gagyi Józsefnek az *Ifjúmunkás*ban megjelent *Hozzászólásával* rokon; az elsöben megjelenő vándor kapukat keres, ahova beléphet, s szólhat az emberekhez, különben elfelejti a beszédet, ezért kér:

*állítsatok házatok
s magatok elé kaput*

Ugyanez Gagyinál, nyíltabb fogalmazásban:

*szólítsátok meg a fiatal költőket
az utcáson és kérdezzétek, hogy
válaszoljanak*

(Ami a két idézetben közös — és erre érdemes figyelni! —, az őszinte felszólító mód.)

Gagyi Józsefnél maradván el kell mondanunk róla: biztos kézzel nyúl anyagához, nyugodtan építi fel tartalmi és formai tekintetben is verseit. A *Jutka-versek* és *A varjak berepültek a képbe* belső monológok; talán nem tévedés azt állítani, hogy a sejtetett gondolatok, gondolatfolyamok átpoetizálásában szabadul fel Gagyi József igazi egyénisége. Határozott, egyszerű mondatszerkezetei a lényegre, az alapgondolatra összpontosítják a figyelmet.

Gagyi költészetével bizonyos fokig rokon a Szőcs Gézáé. A „meseszövés”, a vers áradása nyugodt, egyenletes, a tiszta képek állandoan egymásra utalnak, egy-

másba oldódnak, a formai megoldások nem kihívóak, kirívóak. S mégis, az újdonság élményét hozzák ezek a versek: a szabad vers a kötött formával teljes harmóniában váltakozik, sehol egy törés vagy félreérthető kép. Meglepő könnyedséggel kezeli anyagát; mintha a szabad — és „szabályos” — ezeket belső tagolódása, lüktetése a költő érvelésének tükré lenne, annyira természetes.

A gondolati lírában Pethő László ígér újat. A Bolyai-vers belső vívódása állandóan újul, költészet és filozófia nagy kérdéseire keresve a választ. Egyén és közösség viszonya, a zseni magárahagyatottságának problémája, a Prométheusz-monda, tudás és hit kérdése merülnek fel a versben, ezeket ötvözi egységbe Pethő László. Mélyen átéli a Tudós problémáit, nem megjátszott, szerepszerű vívódást ír le, hanem a lelki válságot. Az érzelmi-értelmi csúcslól viszont olykor-olykor a közhelyhez közel álló megoldásokig jut. Egyénisége leginkább a problémafelvetésben érvényesül; abban, hogy milyen szemszögből láttatja — éles megvilágításban — a kérdést, amelyre a feleletet keresi (*A küszöbön, Szerelem, Nekünk örülnek*). A belső izzás nem hagyja nyugodni, végig kell járnia az utat a végső következtetésig (vagy megállapodásig):

*A rácsok mögötti eget
a kéményekre tűzte
a hold — s mint sötét
gondolat kaputól kapuig
gomolygók...*

Aki a leginkább magára talált, aki a legérettebb költőként jelentkezik az antológiában, az Markó Béla. Sajátos vonás nála két szemléletmód állandó váltakoztatása a versben, a gondolatok párhuzama (egyetemes és egyéni vonatkozásban). Művészeté változatos — olykor meghökkenítő — finálé-megoldásaiban is megmutakozik (*A kő, Anyám*). A virág-motívumot, képei egyik fő alkotóelemét jelképpé teszi, már-már virágmítoszt alakít ki (*Idegenben*), s olykor ez magyarázza a verseit. A *Tavasz* utolsó két sora:

*nyílik az öklöm
testszínű rózsá*

(az antológiából, sajnos, kimaradt) Kapui Ágota versével, az *Érintésekkel* rímeli:

*Úgy nyílik ki a tenyered
mint egy ötszirmú virág.*

A népballadákon nevelkedett Bágyoni Szabó István hű maradt a hagyományhoz. A *Leánykő* újraköltött ballada, a *Feltámadás verse* saját jelképrendszerrel jelentkező balladai történet. A négy soros szakaszokra osztott (vagy nem szakaszolt) versek mind magukon hordják a népballadák jegyeit: az ismétlést, a benne rejlő ellentétézzel, a hiányos szerkezetet, a szaggatottságot, a gondolatok közbeékelését a történetek menetében, a tömörséget. S mindezt úgy, hogy az ősi hangulat mellett egy erőteljes képvilágnak és sajátos versszerkezetnek köszönhetően mégis egyéniek:

*... Jöhetsz, ősz! — fakó ló — hám van
Fehér kezében a télnek
Tavaszban fakasztott: s nyárra
Öriz magának az élet.*

És folytathatnánk a sort a kötet többi költőjével, költőjelöltjével, de álljunk meg itt, és nézzük meg, mi az, *ami lehetne*.

Előszőr: többen már kötetre kész versekkel várják, hogy valamelyik kiadó gondoljon rájuk is, nem szólva az irodalmi sajtóról. A harminc fiatal közül alig egypárnak a nevével találkoztunk a lapokban. Pedig az *Utunk* jó néhány évvel ezelőtt gyakran közölte ifjú tollforgatók írásait a „Fiatalok” rovatban. Sajnos, e rovat egyre ritkábban jelentkezik. Az *Ifjúmunkás* megteszi, amit tud, s elég sokat közöl a fiatalok versterméséből, de terjedelmi kötöttségek korlátozzák. Vagyis azt szeretnénk, ha többet olvashatnánk a fiataloktól.

Másodszor: azok, akiknek Forrás-kötete áll megjelenés előtt, igazán megérttek már egy részletes, alapos kritikára, amit nemcsak ők, de az olvasók is elvárnak.

Harmadszor: az lenne a legjobb, ha első és második álunk megvalósulhatna.

Lengyel Ferenc

Sepsikálnok társadalmáról

A falusi életforma átminősülését, az alakulás történelmi-társadalmi feltételeit — a tulajdonforma-változást, a társadalmi és területi mobilitást, a foglalkozás-átrétegződést — nagyjából ismerjük. Jelen tanulmányban szeretnék mélyebbre hatolni: hogyan hatnak egy falu társadalmára ezek a tényezők, és a falu népe miként éli meg mindezt napról napra. Az életmód vizsgálatakor nélkülözhetetlen a közvetlen tapasztalat és a történelmi-társadalmi múlt ismerete. Éppen ezért önkéntes megfigyelővé neveztem ki magam: három éven át töltöttem a hétvégét Kálnokon. A falut így szerzett tapasztalataim alapján igyekszem bemutatni.

Kálnok társadalmi rétegződésének kialakulása

A Baróti-hegység déli csücskénél, a Vadas-tető erdős alján alakult ki a település. A mai falu legrégebbi része valószínűleg a Patak-szer és Bedó-szer volt. Feltételezésem arra alapozom, hogy a telkek itt a legapróbbak, és a patak felé vezető utak körülölelnek öt olyan, nagyobb, téglalap alakú telket, amelyek a letelepülő nemzetségeké lehettek. A házak egymáshoz való viszonya nemzetségi alapon alakult ki, a szomszédok egyben rokonok is voltak, egész „szereket“ és „szegeket“ népesítettek be (a társadalmi rangozódással párhuzamosan, hiszen egyik szer, illetve szeg társadalmilag nagyobb tekintélynek örvendett, mint a másik). A nemzetségen alapuló településrend meglehetősen zárt lehetett, annyira, hogy napjainkig is jól megőrződtek a határai.

Kálnokról első ízben az 1332. évi pápai regesztrumból hallunk hírt. Két évszázad múlva, az 1567-es nyilvántartásban Kálnok 11 kapuszámmal szerepel. Ekkor már a Kálnoky család félszke volt. A grófi jelenlét olyan társadalmi-gazdasági körülményeket teremtett, amelyeknek következményeit ma is érzi a falu:

— A nagybirtok megszabta a falu növekedési lehetőségeit, helyesebben lehetetlenségét. Az uradalom fokozatosan terjeszkedett a lakóházak határáig, beszorítva a falut a hegy aljába. Amerre növekedhetett volna a grófi birtoktól, ott már másik falu határa kezdődött. Emiatt a századok során a falu lassan gyarapodott házátszámaiban, mert a belsőségekért a mezőgazdasági területről kellett volna lemondani. Ez a terület is kicsi volt, 3300-3600 kat. hold.

— A grófi jelenlét fél évezredre meghatározta a falu társadalmi rétegződését, fokozatosan jobbágsorba süllyesztve a szabad székelyeket. Az igazságnak tartozunk megjegyezni, hogy a jobbággyá válás ezen a vidéken, némelykor — természetesen szorongató történelmi-gazdasági körülmények folytán — önkéntes is volt. Erre vall a szájhagyomány („két utat átérő telkeket az önkéntes jobbágyok kaptak a gróftól“ — B.G. adatközlő) és némely okirat. Így például a székely jobbágságot és zsellérséget tárgyaló okmány 1622-ből, Bethlen Gábor előterjesztésében: „... a zászlók alól nagy része jobbágságra kötötte a székelységnek magát, látván azt, hogy csak szegény Bocskai fejedelem idejétől fogva is közel hat ezer székely lett jobbággyá“ (*Erdélyi történelmi adatok* III. Kolozsvár, 1858. 261.).

Hanem a gróf nemcsak hogy jobbágsorba „hitegeti“ a szabad székelyeket, de a falu primorjait is kifosztja. 1632-ben Béli Kelemen jelentést tesz a fejedelemnek egy kálnoki Bedó Istvánról, felróván, hogy több jobbággya van, mint a Béli családnak. Nos, az 1700-as évek végén ugyanennek a Bedó családnak egyetlen jobbággya sincs már, viszont Kálnoky grófnak 32 jobbággya-zsellérje.

Így 1764 után, a katonarendiség felállítása nyomán Kálnokon is a sajátosan székely rendi tagozódás alakult ki: birtokosok (nemesek), jobbággy-zsellérek, katonarészen valók. A jobbággyok-zsellérek aránya az 1750-től vezetett anyakönyvek alapján kétötöd, a nemesek elenyésző (egyztized sincs), a többi katonarészen való. A jobbággy-zsellér lakosság feudális kötöttségei azonban székely örökségként eny-

hébbek, mint az ország más területein: „az falunak urbáriumma nincsen [...] semmiféle dézsma vagy kilenced közöttük nem adatik [...] sert, ...gyebort (?) főzni és kikocsmárolni minden embernek szabad” — olvassuk (*Kálnoki urbárium conscriptio 1785*. Sepsiszentgyörgy. Állami Levéltár) az 1785. urbárium conscriptióban. A jobbágyok szolgálata, a földesúrtól függően, heti egy vagy két nap, akár gyalogszerben, akár marhával. Ezt a falusiak hétszámnak nevezik, és a szájhagyományban ma is él, mint a lakóház használatáért adott hétszám. Ennek ellenére sem volt jó gazdasági helyzetük a jobbágyoknak, noha egyik-másiknak 40 ár telke, 4-5 ha szántója és fél ha kaszálója is volt. (Uo.) A föld itt igen-igen sovány.

A katonarendiek is nagy terhet viseltek. Gazdasági helyzetük annyiban volt jobb a jobbágyokéhoz viszonyítva, amennyiben az osztrák hatalomnak érdekében állt, hogy a székelyek saját költségükön katonáskodjanak, tehát birtokaik épen maradjanak.

Az 1848-as forradalom után egyik rend helyzete sem javult. Megtörténik ugyan a jobbágyfelszabadítás, de az végeredményben elszegényedéshez vezet. A jobbágyok bírtá földeket székely örökségnek nyilvánítják, amit sokáig perelnek, de végül is föld nélkül maradnak. 1850—1900 közt az anyakönyvekben a szülők neve után a „napszámos”, „zsellér” és „földész” szerepel foglalkozásként. Az arány egyre romlik, a nincstelenség mind többen vannak; a század utolsó tizedeiben 35-40% a föld nélküli család.

Az 1900-as esztendőben 718 a lakosság száma, 140-145 család. Mezőgazdaságból él 645, akik közül 87 családfőnek van birtoka: 100 kat. hold felett 2-nek; 10—100 kat. hold között 62-nek; 10 hold alatt 23-nak. A következő tíz évben katasztrofális a romlás, a birtokosok száma 87-ről 77-re csökken, nincs egyetlen 100 hold fölötti birtokos sem; 10—100 holdja csupán 28-nak van. A birtokviszonyok változása következtében a földművelésből élők száma tíz év alatt 645-ről 471-re csökken. Az agrárnép-fölösleg az egyetlen lehetőséget választja: az iparba megy dolgozni. Kálnokon ennek az elvándorlásnak már másfél százados múltja van. Az 1764. év után a katonasors elől menekültek a katonarendiek, a nyomor elől a szegények. Attól függően, hogy melyik társadalmi rétegből indulnak, az elvándorlás más-más útját választják; a katonarendiek tanulnak, és falusi pap vagy tanító lesz belőlük, a szegénység mesterséget tanul. A század elején, a sepsiszentgyörgyi textilmű és a cigarettagyár felépítése után gyalogosan „ingázó” munkásoknak állnak.

Az otthon maradtak napszámából vagy favágásból éltek. A föld nélküli és a törpebirtokos között kevés volt a különbség; a kisbirtokos remélte, hogy családja és önmaga kizsákmányolása révén még vehet valami ingatlant, a nincstelenség viszont, bár a földhöz jutás reményét nem adták fel, ennek esélyét gyakorlatilag teljesen elveszítették. A valójában földhözragadt réteg az 5-6 hold közötti birtokosok voltak, akik éppen-éppen megélték, de bővített újatermelésre nem volt lehetőségük. Az 5 hold feletti birtokosok már el tudtak valamit adni termékeikből, leginkább fát, ám mai szemmel itélve az ő sorsuk sem volt irigylésre méltó a rengeteg munka és a folytonos kuporgatás miatt. Jobb körülmények között csak a 10 hold feletti birtokosok éltek, az irigylet példagazdák. Mindenki e réteg vagyoni állapotát szerette volna elérni, de gyakorlatilag a kálnoki parasztoknak mindig arra kellett ügyelniük, hogy pillanatnyi helyzetüket megtartsák, ne szegényedjenek tovább. A 10—100 hold közötti birtokosok ugyanis a száz évvel azelőtti jobbágytartók leszármazottjai; a 10 hold felettiak a hajdani papok, tanítók, nemesei beházasodással meghonosodott utódai; a katonarendiek és a jobbágyok utódai pedig kisbirtokosok, illetve napszámosok. Visszafelé nézve egyenes vonalú a leszegényedés, a homogenizálódás a vagyonvesztés útján. Itt nagyon jól kellett a földet megművelni, semmit sem lehetett a természetre hagyni. Mindig irigykedve beszéltek az olyan vidékről, ahol a földet egy kicsit megkaparták, belevetették a magot, s jobb termésük volt, mint nekik a gondos szántás, trágyázás után. „Juhokat tartottunk, mentünk fát vágni, ott is búzát termeltünk, ahol most csak a borsika nő. Azon iparkodtunk, hogy keressünk valamit, s ahogy összecsuporgattunk egy kicsi pénzt, vettünk egy türes földet, egy marhát — magam is így tettem, végül annyi volt, hogy meg lehetett élni belőle, de ami akart, eljött” — így mesél a köztudat szerint „megmódosodott” gazda. 1947-ben 0,85 ha földje volt (Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, kéziratosszeírás).

A két világháború között a század eleji rétegződés stabilizálódott. 1947-ben Kálnokon 200 család élt, 130 birtokos és 70 nincstelen. A falunak összesen 481,28 ha szántóterülete volt: 20 ha szántó felett rendelkezett egy gazda; 10—15 hektárja volt nyolc családnak; 5—10 ha 26 gazdának; 1—3 ha 39 gazdának; 1 hektárnál kevesebb 37 földművesnek.

Az mtsz 1950-ben alakult. 109 család lépett be, az összes közép- és kisbirtokos, gyakorlatilag bevitték az összes termőterületet, gazdasági felszerelést és állatállományt. Kezdetben jól dolgozott a gazdaság, első volt a megyében. A vezetést a tapasztalt gazdákra bízták, ami egyben biztosíték is volt a jó ügyvitelre „az elsők is ott vannak“ alapon. Később leváltották a vezetőséget. 1958-ban különböző körülmények miatt sok mtsz-tag állami munkába állt. De még helyben laktak. A faluból való elvándorlás a kőröspataki mtsz-szel történt egyesülés után indult meg. Az egyesítés után — noha ez a folyamat a korszerű üzemszervezés és a nagyobb arányú bővített újratermelés megvalósítása végett óhatatlanul szükséges — tény, hogy a termelősövetkezet gépezete messzebb került tőlük, nem tudják átlátni munkáját. Egy rossz kimenetelű mérnökválasztással (később áthelyezték a városba) az emberek személyes sérelmei felhalmozódtak, aminek következtében a gazdaság középkorú munkaereje szétszéledt. Jobb a munkakedvük, amióta a globális akkord bevezetése és a kedvező állattenyésztési szerződések alapján beválnak számításaik. A pozitív viszonyulás abból is kiderül, hogy azokat, akik most mennek el Szentgyörgyre, sokan lustának minősítik.

A történeti áttekintés befejezéseként néhány szót szeretnék szólni a faluról mint közösségről. Valaha Kálnok is gazdasági, munkahelyi, jogi és lakóközösség volt. Vezetősége a bírákból és „hütösök“-ből állott, akik mint jogi személyt is képviselték a falut. Tanítóik és papjaik voltak, iparosok és kereskedők, az önellátásból ki nem kerülő, csekély termékekkel ellátták a falut, és a művelődési szintet is biztosították (1910-ben már 420 ember írt és olvasott, a felnőttek nagy része). Ezeket a funkciókat a falu a kapitalizálódással párhuzamosan elveszítette, de mint emberi közösség megmaradt; a közös legelő, kaszáló, erdő, a szomszédági és rokonsági viszonyok állandó együttműködésre szorították az embereket. Ahogy azonban a közös funkciók veszítenek jelentőségükből, úgy szűnik meg a falu lakossága alkotó közösségnek lenni. Már a múlt század végén kezd felbomlani a lakóhelyi és munkahelyi közösség egysége, lassan elveszítik jogi funkcióit, és a gazdasági közösségnek is csekély maradványai tapasztalhatók. Ennek ellenére századunk közepéig a falu népe többé-kevésbé közösség maradt. Összetartotta a földközponturn életvitel és szemlélet, a kialakult értékrendhez való igazodás, amelyben első és mindenkifejeletti értékmérő a munka minősége és mennyisége, és nem a vállalkozás sikeressége. Ez később alakult ki, amikor megtanulták, hogy másképp is lehet. A nagygazdát csak akkor tisztelték, ha jól gazdálkodott, a szegény embert akkor, ha a házatája rendes volt. Minden bűnök legnagyobbja a hagyatásig volt, és napjainkban is az. Megjegyzendő, a földcentrizmus nem a föld oktalan szeretetét jelentette; a földre úgy tekintettek, mint a megélhetés egyetlen biztos forrására. Ezt igazolta a több százados paraszti lét, és ezt a közvetlen gyakorlat is — akinek földje volt, annak az élet minden szakaszában biztosított a megélhetése. Mikor ez a gyakorlat megszűnt, amikor más létalapot is megismertek, megszűnt a földszerepet, földhűség is. Helyét ma a társadalmi előrehaladás biztosítása és a tekintély elismertetése vette át; ez nincs a közösséghez kötve, egyénileg elérhető.

Természetesen a falu mint közösség nem ilyen egyszerű probléma, nem lehet ennyiből megragadni, ezért a kérdéskötegnek még egy vonatkozására térnék ki. Meglátásom szerint Kálnok ma nem alkotó közösség, hanem védekező. A közösségi erő kifelé irányul, nem befelé. Egy közös lakóhelyből induló munkás közösség, azzal a hátránnyal, hogy kétfelé fizet adót. Az ingázó munkás az önadót otthon megfizeti, de nem látja hasznát, mióta Kálnok Kőröspatakhoz tartozik. Az ingázás viszont látványosan megváltoztatta az emberek életmódját. Először házat építettek vagy felújították, utána rangos kerítést emeltek, a villanyáram bevezetésével, cementezéssel korszerűsítették a belsőséget, új bútorkat vettek. A lakás, ruházkodás, táplálkozás anyagi ráfordításában nincs köztük nagy aránytalanság. A ruházkodás és a lakberendezés szembeszökően a tekintély megszerzését és megtartását szolgálja. Amilyen visszasan hat a lakkcipős leány egy tapasztott földű házban, éppen olyan rossz szemmel néz a falusi a gyengén öltözött értelmiségire. Ha az értelmiségi elítéli a falusiaknál a giccses (plüss?) takarókat és nippeket, éppúgy itéli el a falusi a tanult embernél ezek hiányát. A felemelkedésnek vannak szimbólumai, a jólét bizonyításához tárgyak is szükségesek, amelyek így vagy úgy a valódiság látszatát keltik, ami éppolyan sikerélményt kelt tulajdonosában, mintha igazi értékekről volna szó, és ez az érzet biztonságossá teszi egyes csoportok mozgását a társadalomban.

A kálnoki felfogás szerint, ha valaki tanult ember, akkor „legyen úr“, hiszen azért járt iskolába, hogy ne úgy éljen, mint a tanulatlan, ne végezzen piszkos és nehéz munkát, hanem járjon tisztán, elegánsan, egyszerűvel emelkedjék ki közülük, hogy célként szolgáljon, lehessen oda „felérni“. E maradi, szimplista fölfogásban az az elszomorító, hogy elfelejtenek mást is kérni az értelmiségitől, például szakmai

helytállást vagy azt, ami végső soron alapfeladata: szolgálni a népet. Éppígy ellentmondásba ütközünk, ha a közösség és az egyén gyarapodását állítjuk szembe. A faluban lakó családok anyagi ellátottsága emelkedett, viszont a falué mint közösségé nem. A falunak van kocsmája, van művelődési otthona, amelyben fél-évenként egyszer vetítenek filmet, évente egyszer rendeznek bált, színdarabbal egybekötve, kétévenként tart előadást valamelyik színtársulat. Évek óta nem építettek középületet, de mégcsak nem is tatarozták. Ezzel szemben minden udvar ki van kövezve, cementezve, és az istállóban, pincében, padláson ég a villany.

A közösségi élet új alapját — úgy tetszik — az emberek a történelmi események forгатagában még nem találták meg. Először egyéni szintjükön akarnak élni a felkínált lehetőségekkel, és elhanyagolják a közösséget. Írásomban éppen ezt szeretném megvizsgálni; a társadalom biztosította lehetőségeket hogyan használta ki Kálnok népessége, és ennek nyomán hogyan változott meg életmódja.

Vagyon i rétegződés — népességszociológiai adatok

Kálnok lélekszáma az 1830-as esztendődtől kezdve az 1960-as évekig nemigen változott. Az 1830. évet alapvető fontosságúnak tekintem; ekkor jelennek meg az anyakönyvekben a bevándorolt családok nevei. Kálnokra csak a nagyobb birtokosok hoztak feleséget más faluból, többnyire a környező unitárius falvakból (Kökös, Arkos), a református Zalánból és a katolikus Kőröspatakról. A párválasztás falvai is rangsorban állottak. A jobbágyfalvak (Oltszem, Mikóújfalú) a rangsor aljára kerültek.

1860-ban Kálnokon 669 ember lakott. Számuk lassacskán nő 1900-ig, ekkor 718; majd a következő tíz évben 663-ra csökken. Legnagyobb a lakosság száma 1940-ben a visszaköltöző családok révén: 780. Ettől kezdve fokozatosan csökken: 1960-ban 669, 1966-ban 630, 1975-ben 615. A népességszökkenést a születések csökkenése és a világszerte ismert városba áramlás okozza. Kálnokon találkozunk fordított folyamattal is; 1970—1975 között öt család költözött haza, 1960-tól hat gyimesi család telepedett le a faluban. A beköltözés nem pótolja az elvándorlást. 1950 óta 60 nem házas fiatal vándorolt el.

A városba költözésben van egy hangulatokban és felfogásban megfogalmazódó alapviszonyulás, ami nem más, mint elidegenedés a falusi életformától és a földtől. A városéhoz viszonyított nehezebb életlehetőségek, a beszerzés körülményessége, a falu szigorú törvényei, kötött keretei egy olyan jövőbe vetített szemléletet alakítottak ki, amely szerint a falusi élet maradi és jövőtlen, a városi élet viszont jó munkalehetőséggel és a volt kispolgárinál is magasabb életformával kecsegtet. Mindez azonban bizonyos fokig kérdéses. Íme: a városi-munkás életforma elérése érdekében a falusi mozgékony réteg eladja otthoni telkét, házát, lemond mezőgazdasági jövedelemforrásairól, és fix fizetéshez jut, miközben nem kis anyagi áldozattal megszerzi a városi lakást. Cserébe mit nyer? A munkahely és a lakóhely közötti távolság csökkenését, bizonyos mértékű kényelmet és társadalmi státus-emelkedést. Hogy azonban ezt mily nehéz elérni, és hogy nem mindenkinek érdemes, azt igazolja, hogy csak az a réteg mozdul el, amelyik nem veszít sokat a falusi életforma felhagyásával, ezek pedig vagy a szegények, vagy a módosabbak, akik könnyen szerezhetnek városon kertés családi házat. Ezért nagy a beköltöztek között a fiatal házások száma, továbbá azoké, akik nem örököltek otthon lakóházat, és ezért vagy azért nincs módjuk építeni. Ha egy családnak megcsappanna a jövedelme a városba költözéssel, inkább vállalja az ingázó életmódot.

A faluból, belülről vizsgálva a kérdést, az emberek mindig tudnak konkrétan válaszolni arra, ki miért költözött el. Ítéletük pozitív, ha felemelkedést vélnék a távozásban (jó állásba jutás vagy öröklés), negatív, ha az elköltöző „vétett” valamely életerkölségi szabály ellen. Ilyen vétség a leányanyaság, a hagyatóság okozta lemaradás, az összeférhetetlenség, iszákosság. Új keletű — pozitív — indíték a gyermekek taníttatása.

Mindezen objektív és szubjektív okok határozzák meg, hogy a falusi mennyire tud alkalmazkodni a városi élethez, elszakadva a hagyományos környezettől, amelyben a falu szelleme, légköre megszabta viselkedése kereteit, gondolkodásmódját. A városi élet alkalmazkodási képességet kíván, amit nem lehet megszerezni egyik napról a másikra. Ha képes erre, igazi közösségbe kerül, ha nem, akkor csak „zsfúfoltságban”, csődületben él. A közösség hiányát és az idegenség érzetét az ismert mondással fogalmazta meg egy adatközlő: „úgy érzem magam, mint a szegényember gazdag városban.” A fiatalság ellenben már városban tanult, különösebb nehézség nélkül megtalálja helyét, és többnyire csak akkor tér vissza

falura lakni, ha semmiképpen sem tud városban lakást szerezni, a falujában viszont építés nélkül hozzájuthat. Természetesen vannak kivételek, „a falusi élet megszálottjai“, akik úgy képzelik, hiszik, hogy életüket méltóságteljesebben, nyugodalmasabban élhetik le falun, mint az őket nehezen befogadó városban.

Hogyan alakulhat Kálnok népesedési jövője? Százhetven család él ma ott, átlag három-négytagú. A középkorú, tovább nem gyarapodó családok száma 64 (szülő, gyermekek); a zsgurodás előtt álló családok száma 39 (öregek, szülők—gyermekek, egy-két nagyszülő). A gyarapodás a fiatal családoknál lehetséges, számuk 46, és a leváló, családalapítás előtti fiataloktól várható szám 21. A fogzó és gyarapodó családok aránya megközelítőleg egyensúlyban volna, ha nem vennők figyelembe az elvándorlást. Nagyméretű népességcsökkenés a közeljövőben nem áll be, mert jó a falu lakosságának életkori összetétele: 80 év felett 2%, 70 év felett 9,1%, 60 év felett 8,9%, 50 év felett 11,8%, 40 év felett 12,8%, 30 év felett 12,3%, 20 év felett 13,8%, 10 év felett 14,4%, 10 év alatti a lakosság 14,9%-a. A családonkénti gyermekszám átlaga 2,3. Gyermektelen házaspár 7 van, egygyermekes család 14, a többi javarészt két- vagy háromgyermekes, a családonkénti négy gyermek — sajnos — ritkaságszámba megy. Kálnokba nem ért el az egyke divatja, csak a kettőcskéé, ez az általános családeshmény. A sokgyermekes családok gyengébb anyagi helyzetben vannak, mint a kétgyermekesek (az anya nem járhat a mezőre), ami már a negyedik gyermektől kezdve érezhetőbb. A terhesség-megszakítás eltöltésa óta emelkedett a születések száma, de nem érte el az ötvenes éveket, amikor Kálnokon hét, illetve nyolc osztályra való gyermek volt. 1972-től csak kéttanerős iskola működik, a felsőbb osztályokat a szomszédos Kőröspatakon végzik a gyermekek.

A szülők taníttatni szeretnék gyermekeiket, legalábbis annyira, hogy szakiskolába jussanak. Ez az utóbbi években sikerül is; az előző nemzedékhez viszonyítva az iskolázási szint átlag három-négy osztállyal emelkedett. A felnőtt lakosság 60%-ának (119 férfi és 163 nő) elemi iskolai végzettsége van. 40%-nak a képzettsége így oszlik meg: szakiskolát végzett 76 férfi és 25 nő, inaszként szakmát tanult 18 férfi és 3 nő, szaktanfolyamot végzett 27 férfi és 19 nő, közép- és főiskolát 3 férfi és 26 nő.

Az elméleti középiskola vonzása az ötvenes években és a hatvanasok elején erős, a szakmai iskoláknak még nincs nagy tekintélyük. Az évek során ez fokozatosan megfordul, úgyhogy a múlt évben végzetek közül hatan tanulnak elméleti liceumban, és heten szakliceumban. Kálnokról öt egyetemet végzett került ki, három egészségügyi és két pedagógus. Jelenleg két egyetemistája van a falunak, mindkettő az orvosi-gyógyszerészeti karon. Szembeötlő, hogy a férfiak iskolai végzettsége magasabb, az elhelyezkedés szempontjából előnyösebb, mint a nőké. Legtöbbsen gépkocsivezető és traktoros iskolát (20), építészeti szakiskolát (19) és fémiparit (15) végzetek.

A gyermekek egy része naponta bejár Sepsiszentgyörgyre az iskolába. A bejáró tanulók kevés kivételtől eltekintve gyengék, alig-alig mennek át egyik osztályból a másikba. Érthető: reggel hatkor kelnek, hét órakor indul a busz, délután háromra vagy fél ötre érnek haza, a megsegítő órákra ritkán maradnak ott, mert éhesek és lekésik a buszt, otthon pedig senki sem tud segíteni nekik, ellenben gyakran kell végezniük ház körüli munkát. A rossz tanulást ugyanakkor a társadalmi hátrány is magyarázza: a falusi gyermekek lenézettebbek a városiak — például a főorvos — gyermekénél. Ezt ők érzik, félénkek, visszahúzódnak, és kivonják magukat a közösségi tevékenységekből, keveset szerepelnek iskolai ünnepeken, művelődési vagy önképzőkörökön. A szülők is így viszonyulnak az iskolához; sokan arrafelé sem mennek, holott a falusi szülői értekezleteken majdnem teljes létszámban jelen vannak. Nem felemelő érzés számukra a városi „előkelő“ szülők között gyermekeik lemaradásáról hallani. A területi hátrány társadalmi hátrányként termelődik újra; a rosszul tanuló gyermekek az iskola után többnyire segédmunkásnak mennek, vagy olyan iskolába, ahol nincs versengés, ezek pedig a legkevésbé modern szakmákra képesítenek, amelyek testi megerőltetést igényelnek. Így lesz egy-egy falu fiatalsága jórészt kőműves, ács, vasbetonszerelő, kubikos, gépkocsivezető vagy traktoros.

E helyzet kialakulását elősegítette régebben a megye ipari elhanyagoltsága is. Aki „jobb“ szakmát tanult, az a mai új gyárak felépüléséig nem is tudott itt maradni, mert nemigen volt szükség rá, elment hát Brassó, Temes, Maros megyébe. A jobb munkahely keresése óriási fluktuációt váltott ki; nincs olyan Szentgyörgyre járó munkás, aki legalább egyszer ne változtatott volna munkahelyet, és nem ritka a hat-hétszeres munkahelyváltoztatás sem. A munkahelyváltoztatás első lépése az mtsz „otthagynása“. Első ízben oda mennek, ahol éppen felvezetik, azzal a gondolattal, hogy majd csak „berázódnak“ valami jó helyre. A fiatalokat a na-

gyobb jövedelem ösztönzi, az öregebbeket a „jó nyugdíjas állás“, és java részének sikerül is. Ma 175 munkás ingázik Kálnokról naponta. Jövés-menésük húsz buszjáratot vesz igénybe, reggel öt órától este fél tizenegyig. A munkások közül 117 férfi, ebből 75 szakképesített munkás az építőiparban, szövedében, bútorgyárban, autóalkatrész-üzemben. A nők a textilüzemben, dohánygyárban dolgoznak, vagy takarítanak, mosogatnak.

Az mtsz-tagok a kálnoki dolgozók 30%-át alkotják. A férfiak jobban keresnek, mert fogatosok, brigádosok, éjjeliőrök, kapusok, gáterekek, mázsamesterek, vagy az állattenyésztésben dolgoznak. A növénytermesztést a nők végzik, időszakos „férfiúi“ segítséggel, a munka neheze tehát rájuk hárul: kapálnak, gyomlálnak kukoricát, burgonyát, cukorrépát, takarmányröpát, zöldségfélüket. Egy nyáron át egy-egy asszony több hektár földet is megkapál. Nehéz munka, ezelőtt nem termeltek ennyi kapás növényt; 1947-ben az öszvetemények egyötöde volt.

Ha esős az ős, akkor a betakarítás mocskos, sáros munka, ilyenkor az aszszonyok az ingázókat irigyelik, akik nem keveredtek belé a sárba, tiszta munkát végeznek, és nyolc óra leteltével abbahagyhatják. Természetesen ez a kifakadás időszakos, és nem is a legigazságosabb, ha az egész évi tevékenységet vesszük számba, de figyelemre méltó, mert ilyesmiből is kialakulhat a paraszti életre, munkára vonatkozó önítélet. Jellemző különben, hogy míg a népi életmód kutatásának elmélyülésével, a népművészet fölkarolásával és a „népieskedés“ divatba-jöttével a városi közönség, olykor túlzott romantikakereséssel, egyre jobban becsüli a falusiakat, ugyanakkor a falusinak, mint földművesnek az önértékelése távolról sem emelkedik.

Ismeretes, hogy az eltelt 25 év alatt a falu foglalkozási és iskolázási struktúrája újraretegződött, és ezzel párhuzamosan megváltozott az életmód. Ez a változás az anyagi ellátottság javulásában mutatkozik meg, a ruházatban, ételmezésben, lakásviszonyokban, kulturális javakban. Figyelembe véve az utóbbi 25 évben végbement tulajdonforma-változást (elsősorban a termőföld magántulajdonának megszűnését), az anyagi ellátottságot azonosíthatjuk az egyének vagyoni állapotával.

A vagyoni állapot lemérése és a rétegződés megállapítása azonban elvi és módszertani nehézségekbe ütközik. Régente a vagyoni rétegződést a birtokolt föld nagysága határozta meg. Ez a rétegződés azonban nem szűnt meg a földmagántulajdon eltörlésével, hanem tartalmában megváltozott. A helybeliek jó, közepes, gyenge módú megjelölése, osztályozása magában foglalja a házat, lakberendezést, a pénzbeli és természetbeli jövedelmet, ezért én is ezeket a kifejezéseket használom.

A rétegek felmérésekor családokat vettem figyelembe a következők alapján:

1. Az egy főre jutó havi pénzjövedelem (iparból vagy mtsz-ből származó). Összege 300 lejtől 2000-ig terjed.

2. A lakóház minősége, nagysága. Értékrendben: 1950 után épített ház; 1950 előtti épített, de javított ház; régi ház, amelyet bontani vagy renoválni kell; a lakószobák száma, nyári konyha.

3. Gazdasági épületekkel való ellátottság: csűr, istálló, szín, gabonás, pajta, vagyis biztosított-e az állattartás, ami egy családnak évente itt 20 000 lejig terjedő jövedelmet nyújthat.

4. A telek nagysága: lakóudvar, gazdasági udvar és főként a kert; egy 10 ár feletti veteményes biztosítja a család zöldségszükségletét; 15 ár feletti telek gyümölcsöt is, a 20 ár feletti pedig már lehetővé teszi a piacra termelést.

5. Az állatállomány nagysága: sertés, szarvasmarha, juh, majorság száma.

6. A tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottság: rádió, televízió, porszívó, varrógép, hűtőszekrény, autó. Figyelembe vettem a bútortartás minőségét is.

A felsorolt anyagi javak szerint Kálnok lakossága négy rétegre osztható:

— van két szélső réteg; egyfelől, akiknél minden megtalálható, a magas pénzjövedelemmel együtt, másfelől azok, akik bizonyos nehézségekkel küzdenek;

— a szélső rétegek között még kettő helyezkedik el: azoké, akik most tolla-sodnak, és azoké, akik lemaradtak a gyarapodásban.

A vagyoni rétegződés a tulajdonforma változása, a termelőszövetkezet létrejötte után alakult ki, ami elvileg lehetővé tette a társadalmi-gazdasági kiegyenlítődést. A tényleges rétegződést az határozza meg, hogy a szegényparasztság hogyan tudott élni a lehetőségekkel, mit tudott biztosítani magának, az egykori módosabbak pedig miként találták föl magukat az új körülmények között.

A társadalmi, vagyoni rétegződés kialakulásának az eltelt 25 évben számtalan elsődleges és másodlagos tényezője volt és van, ezúttal csupán arról a kettőtől beszélek, amely Kálnok (de más székely falu) esetében is döntő:

1. a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely; kik maradtak a mezőgazdaságban, kik és mikor vállaltak más jellegű munkát;

2. a társadalmi eredet; mennyivel volt, van előnyben a hajdani módosabb réteg az egykori nincstelenekkel szemben.

Társadalmi munkamegosztás — vagyoni rétegződés

A munkamegosztás alapján négy fő családtípus létezik falun:

— homogén munkás (férj és feleség ingázó munkás)

— homogén mezőgazdasági (férj és feleség mtsz-tag)

— munkás és mtsz-tag vegyesen (az egyik házastárs az iparban, a másik a mezőgazdaságban dolgozik)

— kereső férj és háztartásbeli feleség

Családtípus és vagyoni rétegződés

170 családból	munkás		mtsz-tag		munkás		kereső férj		értelmiségi	
	munkás	%	mtsz-tag	%	mtsz-tag	%	házt. feleség	%	szolgdt.	ág
		%		%		%		%		%
jómódú	3	8,0	10	27,0	14	38,0	3	8,0	7	19,0
közepes (gyarapodó)	5	11,3	17	38,7	12	27,2	7	11,6	3	6,8
közepes (lemaradó)	8	19,0	15	35,6	9	21,4	7	16,6	3	7,2
gyenge módú	17	36,1	12	25,5	8	17,0	10	21,4	—	—
Összesen	33	19,4	54	31,7	43	25,4	27	15,9	13	7,6

A gyengébb módú homogén munkáscsaládok többsége kezdő, fiatal, akik közül 14 jóformán semmit sem kapott otthonról, egy részük béreli a lakást, más részük a szüleinél lakik, a harmadik résznek saját lakása van. Kevés kivétellel segédmunkásként dolgoznak, fizetésből élnek. Évek múltán azonban — ezt a tapasztalat igazolja — gyarapodni kezdenek. A közepes módú homogén munkáscsaládok tagjai jórészt középkorúak, akik először házat, gazdasági épületeket építettek, tehát éltek az mtsz nyújtotta lehetőségekkel. Mielőtt áttértek volna az ipari munkára, biztosították maguknak a kertet, amelyben megterem a zöldség és gyümölcs, kijavították a lakóházat, és most inkább a nyugdíjért dolgoznak városban. A jómódúak között azok a homogén munkáscsaládok vannak, akik nagycsaládban élnek, a nagyszülők nevelik a gyermekeket, és így a feleség is elmehet dolgozni.

A homogén munkáscsaládoknál bizonyos fokig előnyösebb helyzetben vannak a homogén mezőgazdasági családok. Csupán akkor gyengébb módúak, ha már csak a nyugdíjból élnek. Egyébként mind a 12 gyenge módú család ebbe a kategóriába tartozik. A mezőgazdaságban dolgozó homogén családnak jobb módját a 15 ár kerthely is biztosítja (amit a munkáscsaládok nélkülöznek). Ezenkívül az mtsz-ben harmadában szénát gyűjthetnek, s ezzel biztosítják az államnál leszerződött állatok takarmányát. Mivel az állattartás gyümölcsöző befektetés, háztartásuk mérlege mindig pozitív. A gyermekek felnövekedésével csökken kiadásuk, és a jómódúak közé emelkedhetnek. Ha viszont ezeknél a családoknál valami miatt nagy az anyagi teher, ha már idősek, és nincs munkaerejük, akkor életszínvonaluk emelésére nem sok esélyük van. Ezekkel a családokkal egy szinten élnek az értelmiségiek, tisztviselők, noha ők nem annyira gazdasági felszerelésben, hanem kulturális javakban bővelkednek.

A legjobb módúak közé azok a családok tartoznak, akiknél a saját szükségletre megterem az élelem egy része, az állatoknak a takarmány, emellett az állami javadalmazást többnyire a jólét szimbólumainak megvásárlására fordíthatják. A kétféle jövedelemnek az is az előnye, hogy nem kell mindig megvárniuk az mtsz-osztalékot vagy a leszerződött borjú eladását ahhoz, hogy költőpénzzel rendelkezzenek, s így mindent „idejében” tudnak vásárolni, mikor a legolcsóbb. A jómódú homogén mtsz-családoknál a fiatalok a szülőkkel egy udvarban vagy szomszédságban laknak, és egymást kölcsönösen kísérik terménnyel, készpénzzel.

Van a heterogén típusok között szegény réteg is, ezekben a családokban nem a férj jár ingázni, hanem a feleség, ugyanis a férj „annak nem embere”, vagy beteges, vagy részeges.

Azok a családok, amelyekben a feleség otthon maradt, le vannak maradva a dolgozó feleségűekhez viszonyítva, s csak ritka esetben tudják a hiányt pótolni, többnyire a jól kereső, „mellékest” is kapó szakmunkások családjai. A háztartásban maradt feleségek legtöbbször két-három, de előfordul, hogy négy kicsi gyermeket is nevel, amiért bizony minden tiszteletet megérdemelnek.

Úgy tűnhet, hogy Kálnokon még a mezőgazdaságban dolgozó család a legelterjedtebb, holott a vegyes, munkás+mtsz-tag családtípus az. A mezőn dolgozó családok fele nyugdíjas. A jövőben a munkás+munkás típusú családok száma fog növekedni, a fejlődés iránya legalábbis ezt jelzi.

A munkamegosztásban elfoglalt hely és a társadalmi eredet napjainkban az iskolai végzettség fokán hat egymásra. A tizenhárom értelmiségi vagy tisztviselő család kivétel nélkül régebbi középparaszti származású; tanító, pap és városra járó „kistisztviselő”. A szegényparasztiok gyermekei közül tanár, orvos, orvosasszisztens, almrénök került ki. Ez a szelekció éppen annak a kifejezője, hogy a szegényparaszti és munkás származású fiatalok előnyben voltak az egyetemi felvételen. A szocialista társadalompolitika hatását tapasztaljuk a társadalmi mobilitás másik területén is: a homogén munkáscsaládok kétharmada szegényparaszti származású, míg a homogén mezőgazdasági családoknak csak egyharmada. A társadalmi eredet tehát elsődlegesen meghatározza az anyagi módot, de csak azoknál, akik 1945-ben legalább húszévesek voltak; az ő gyermekeik már második lépésről indulnak, és sokkal kiegyenlítettebb esélyekkel.

A társadalmi eredet hatása a családok vagyoni rétegződésére

1945 előtti vagyoni helyzet	gyengemódú		1975-beli vagyoni helyzet				jómódú		összesen	
			középes leamaradó		középes gyarapodó					
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	
nincstelen kiszgazda (5 ha alatt)	23	44,2	12	23,0	12	23,0	5	9,8	52	100
középgazda (5 ha felett)	20	27,8	19	26,4	19	26,4	14	19,3	72	100
	4	8,6	13	28,2	11	23,9	18	39,3	46	100

Kiderül, hogy a legtöbb jómódú a volt középparasztiok köréből került ki, a legtöbb gyengemódú a nincstelenekből maradt meg. Miből ered mindez?

A jómódúak

A 37 jómódú család közül — amint láttuk — 5 hajdani szegényparaszt származású. Egyik az mtsz elnökének, másik egy erdősznek a családja, a többi juhász. A jómódig az utóbbi években jutottak el, miután gyermekeik keresni kezdtek. Mind az öt családban legalább 3 kereső van, mezőgazdasági és ipari. Nagyobb erőfeszítéssel jutottak a jómódhoz, mint a hajdani kis- és középgazdák, mert telket kellett vásárolniuk és házat építeniük. Jómódúak az egy főre jutó magas pénzjövedelemből és az állatállományból származik, és keveset fordítanak a kulturáltabb, civilizáltabb lakberendezésre, például vinilines konyhára, televízióra, könyvre, noha háztartási gépekkel rendelkeznek.

Míg a fenti öt család a gyermekek születése után építette fel a lakóházát, addig az ugyancsak jómódú 32 kis- és középparaszti származású család csak javította vagy bővítette az örökölt házat, vagy éppen szülei építették fel nekik (10 esetben). A hajdan legmódosabb családok gyermekei tanulták ki a legjövedelmezőbb, pl. rádiószerelő, villanyszerelő szakmát. Jómódjuk régebbi keletű, mint a nincstelen származású családoké, de az ezeltől harminc évihez viszonyítva nekik is sokkal magasabb az életszínvonaluk. Az összes, időközben kialakult igényekkel lépést tudtak és tudnak tartani a jövőben is, helyi megfogalmazásban: „tartják a luxot”. Minden elképzelhető tárgyuk megvan, a hajszárítótól a masszírozógépig. Autója hét családnak, fürdőszobája öt családnak van. Az egykori módosabbak tehát kedvezőbb körülmények között indultak, s előnyüket sokan megtartották. Még két tényező segítette őket mindezen kívül:

— Legalább 15 éve a család fejlődésének abban a szakaszában vannak, amelyben nincs kettőnél több kisgyermekük, sem eltartott öreg a házban. Munkaerejük mindig volt a földműveléshez.

— Huszonkét jómódú család „nagycsaládi“ életformában él. Egy belsőségen, vagy egymás mellett lakik a fiatal és öreg házaspár, külön lakóházban, vagy kettéválasztott házban, amelyben legkevesebb négy lakószoba van. A „ráköltözéses“ családi életben viszont egy fedél alatt lakik három nemzedék, olykor négy is, mert a fiatal házásoknak nem volt módjuk lakást szerezni. Az előbbi együttélés tehát a jómódúak lakásmegoldása, míg az utóbbi a szegényeké. Nos, a jómódúak csoportjában csak a „nagycsaládi“ forma létezik, amelynek anyagi előnye, hogy közös a csűr, az istálló, a gabonás, a sok háztartási gép, csak rádióból van kettő. Az öregek az mtsz-ben egész háztáji kertet kapnak (25 ár), mert mind a ketten dolgoznak, évente két-három disznót hizlalnak, 30—40 tyúkot, 10—15 libát, két-három borjút és tehenet tartanak. A fiatalok a városba ingáznak (az asszony is), a nagymama vigyáz a gyermekekre, főz, néha mos is. A fiatalok a segítséget „visszaadják“ a kaszálás, kapálás elvégzésében. Ez a 32 család magasabb kulturális szinten él; 100-nál több könyvük van, színházbérlet is akad, s többféle újságra fizetnek elő.

A jómódú családok életvitelét minden esetben a fokozott munka és a kitűnő életszervezés jellemzi. A gazdaság és az élet megszervezése a jó gazdember öröksége. Jól gazdálkodni csak az képes, aki átfogja az egész munkamennyiséget, tudja, mikor szántson, kapáljon, arasson, melyik részen mit termeljen, milyen sorrendben, s a fő- és melléktermékeket mire használja fel. Az egykori jobb módúak gazdálkodási gyakorlatuk révén is előnyben vannak a volt nincstelennel szemben, akiknek nem volt földjük, s így felelősséget sem viseltek érte, nem rendelkeztek, azt csinálták, amit a gazda mondott. Tegyük hozzá azt is, hogy a módosabb réteg jobban tudott tájékozódni a történelmi változásokban — ami nem is volt könnyű —, és hamarabb felismerte a sikeres vállalkozások útját. Így például a szegényparasztság a háború után — egy részük a kapott új földön — nagy örömmel gazdálkodni kezd, és gyermekeit is arra fogja, ezzel szemben a módosabb réteg taníttatja csemetéit, s ily módon megelőzi a szegényparasztságot.

A közepes módúak

Mai életszínvonaluk a társadalmi-politikai s tudományos-műszaki forradalom teremtette átlagos életszínvonal. Ezt általában el tudták érni, ha nem volt különösen nagy a családi teher. A társadalmi eredet ennél a kategóriánál is döntő, de nem annyira az előrejutás lehetőségében, mint inkább annak módozataiban, az erőfeszítés mértékében.

A gyarapodó, szegényparaszt származású családok asszonyai mind dolgoznak az mtsz-ben, iparban, közszolgáltatásban, férjük jól keres, „húsosfazék melletti“ állásban van: fogatos, juhász, brigádos, traktoros, pálinkafőző. Házaitak családalapítás után építették, és a jómódú szegényparaszt származásúakhoz hasonlóan, kulturális szintjük nem magas. A közép- és kisbirtokos származású férfiak is az mtsz-ben fogatosok, brigádosok, állatgondozók, de nem mezei munkások. A jómódig nem mind jutottak el, egy részének a felesége otthon maradt (nagyszülők hiányában) gyermekeket nevelni. Társadalmi eredetük és anyagi örökségük lehetővé tette, hogy akkor építsenek, amikor szükség van rá, a családalapítás előtt. A jómódtól őket a luxuscikkék hiánya és korlátozott költségekkel való megelégedésük jellemzi.

A középmódú, szegényparashti származású, de lemaradó családok javakorabeliek, gyermekeiket taníttatták középsiskolában vagy egyetemen, amíg jó erőben voltak. Nem mozdultak el a föld mellől, fő jövedelmük az mtsz-beni mezei munkából eredt. Ez a réteg a legfalusiasabb, a leginkább hagyományörző. A felettük levő jómódúak városiasan próbálnak és tudnak is élni. Az asszonyok fodrászhoz járnak, néha vendéglőben étkeznek, és a nem közvetlen fogyasztást szolgáló javakat éppen azért veszik meg, hogy városiasságukat bizonyítsák. A középmódúak a falun szokások önállóságához ragaszkodnak, szappant, lekvárt, répaszirupot főznek, kenyeret otthon sütnek, tollat fosztanak, szőnek, gerendát faragnak, s ha kell, a házat is kalákában építik föl.

Attól függetlenül azonban, hogy „lemaradók“ vagy „gyarapodók“ a mai középmódúak, életszínvonaluk óriásit emelkedett; a régi, kisablakos, tapaszos földű és falú házak helyett magas, világos, deszkapadlós hajlékokban laknak; a vaskályhák csempekályhakkal cserélték ki, a szalmazsákos fekvőhelyet kárpitozott-ra, a szapuló csebreket mosógépre; jól étkeznek, és a szükségénél több téli és nyári öltözködésük van, gyermekeik pedig képességüknek (és kedvüknek) megfelelően tanulhatnak. A nőknél a betegség ugyanolyan gyakori, mint a férfiaknál, az iszákosság kisebb méretű, mondhatom, hogy nem is létezik.

A gyengébb módúak

Az ide tartozó családokat három sajátosság jellemzi.

— Fiatal homogén munkáscsaládok, akik szegényparaszti származásúak, és segédmunkásként, viszonylag alacsony javadalmazásért dolgoznak. Szüleiktől semmit sem örököltek, egy részük bérelt házban lakik. Két-három gyermekük van, s minthogy háztáji kertjük nincs, minden ételmet pénzért vásárolnak, legfeljebb egy disznót s néhány tyúkot tartanak. Életmódjukra az jellemző, hogy jó beosztással meg tudnak élni a keresetből, kedvező körülmények kialakulása nyomán (szakképesítés, öröklés) pedig előbb-utóbb gyarapodni kezdenek.

— Az öregek, nyugdíjasok rétege. Ha szegényparaszti származásúak, az eltelt 25 év alatt anyagilag felemelkedtek, új házat építettek, gyermekeiket taníttatták, de azok nem segítik, magukra hagyták őket, s most, életkoruk előrehaladásával, szűkösebb körülmények közé kerültek. Hogy milyen a helyzetük, az attól függ, hány gyermeket neveltek fel, mennyi a nyugdíjuk, mtsz-tagok voltak-e, avagy munkások. Ha középparasztok voltak, akkor a lakóházuk és kertjük biztosítotték jelent, mert vagy termelnek és értékesítenek egyet-mást, vagy magát az ingatlant is eladják. Életérzésüket és életkedvüket pozitívan befolyásolja az is, ha gyermekeiktől csak erkölcsi támogatást kapnak. A faluban az egyedül élő öregeknek, amikor teljesen magukra maradtak, a szomszédok segítenek a létfenntartásban.

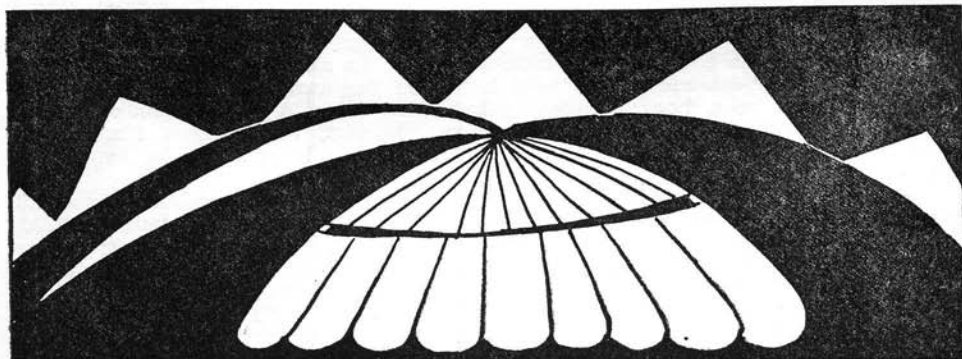
— A szűkösen élők harmadik csoportja a betegeg, részegesek és hagyatiak családja. Aki mindent megiszik, vagy semmit idejében és helyében el nem végez, vagy csekély betegnyugdíjból él, annak az életszínvonala bizony alacsony. Ez a réteg nem számottevő Kálnokon, de az a néhány család is problémát okoz, és kell is, hogy okozzon. Mindezen negatívumok inkább a férfiakra jellemzők, mint a nőkre. Ez a tény összefügg azzal a falusi életviteli szabállyal, hogy a férfiak a családfenntartók, ebből az következik, hogy a férfiak hibái jobban érintik a családot.

A vizsgálat arra a következtetésre vezetett, hogy a társadalmi eredetből adódó különbségeket egy nemzedéken belül és egy újabb felnövekedésével nem mindig és nem mindenkinek sikerült kinőnie vagy átugrania, sem anyagi, sem kulturális téren.

A magántulajdonra alapozott régi társadalomban pusztán a tulajdon nagysága meghatározta a családok, egyének anyagi módját, az örökség döntő szerepet játszott, és az életkor, a foglalkozás, az iskolai végzettség másodlagos tényező volt. A szocialista társadalomban a termelési eszközök magántulajdonának megszűnése nyomán és a társadalmi, jogi egyenlőség biztosításával párhuzamosan az egyéni képességbeli eltérések lépcsőket hoznak létre az anyagi mód színvonalában; a rétegződés kialakulásában nagy jelentőségű lesz a családnagyság, az életkor (előnyben a fiatalság), a foglalkozásbeli különbségek és a gyarapodási igyekezet.

Tartozzék azonban a család bármelyik említett réteghez, életmódja lényegesen emelkedett nemcsak a főlzabadulás előtti helyzetéhez viszonyítva, de a 18-20 évvel korábbihoz is. A rongyosság és az éhezés, a roskatag viskó, a holnap teljes bizonytalansága, a másoknak való kiszolgáltatottság, a megalázottság — megszűnt. És végső fokon mindenki gyarapodott; ez a ruházkodás és táplálkozás terén éppen úgy megmutatkozik, mint az iskolázottság, az építkezés vagy a lakberendezés terén.

Kósa Szánthó Vilma

Fordulóponton a fogyasztói társadalom?

Érdekfeszítő könyvében (*Rezgésszámok. Beszélgetések a mai Amerikáról.* Budapest, 1974) Almási Miklós így határozza meg a fogyasztói társadalmat: „... történelmi és közgazdasági jelenségként egyaránt kérdőjel. Nem léte — lehetősége kérdéses. Van, de vajon lehetséges-e?” A modell kulcsa: a fogyasztás bővített újratermelése; státusigények egyrészt, az árucikkek szándékosan rossz minősége másrészt belekényszerítik a vevőt az abszurd fogyasztás pszichózisába: veszek, mert már van belőle. „A találmány — folytatja Almási — ördögi: éppen a vásárlás, tehát, amit régen az újabb vételt kizáró tényezőnek tekintettek, sarkall újabb költekezésre.”

A fogyasztás bővített újratermelésének lehetőségét elméleti síkon John Maynard Keynes mutatta ki *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* című művében (Budapest, 1965), melynek angol eredetije 1936-ban jelent meg. Keynes elmélete szerint az időközi válságok elhárítását vagy enyhítését célzó bővített fogyasztást csakis külső lökésekkel lehet elindítani. Ilyen külső lökés lehet bármiféle közmunkálat, még az is, amelynek nincs semmiféle gyakorlati haszna. „Ha a kincstár ócska palackokat megtöltene bankjegyekkel, megfelelő mélységben elásná őket... s aztán a *laissez faire* kipróbált elvei szerint a magánvállalkozásra bízná, hogy újból kiássa a bankjegyeket: nem lenne több munkanélküliség, és a visszahatások révén a társadalom reális jövedelme és tőkevagyonra is valószínűleg nagyobb volna, mint amekkora a valóságban. Igaz, okosabb lenne házakat építeni, de ha ezt politikai vagy gyakorlati nehézségek akadályozzák, az említett megoldás is jobb a semminél.”

A második világháború után a keynesi elveket valamennyi fejlett tőkésország kormánya magáévá tette. Csakhogy a fogyasztás bővített újratermelése ellentmond a tőke maximális profitja biztosításának. A dolgozó nem csupán termelő, aki bérbe adja munkaerejét, hanem fogyasztó is, akinek vásárlóerejét a kedvező konjunktúra — vagyis éppen a tőkésprofit — érdekében mesterségesen is állandó jelleggel magas szinten kell tartani. A magas vásárlóerő előfeltétele: 1. a kirívó jövedelemkülönbségek „lefaragására” irányuló szociális törvénykezés (ezt már Keynes is ajánlotta) és 2. az ún. *hitelgazdálkodás*, mely a gyakorlatban alakult ki, de lényegében a fogyasztói társadalom szerkezetéből következik.

A szociális törvénykezés terén — amit a szervezett munkásság bérharca is erőteljesen elősegített — látványos eredmények születtek. Dandárjában a második világháború után léptek életbe azok a népjóléti intézkedések, amelyek bizonyos fokú védelmet nyújtanak a fogyasztóknak (a dolgozóknak) a vállalatok és trösztök túlkapásaival szemben, korlátozzák a munkaidő és a munkahét tartamát, minimális béreket, fizetett szabadságot állapítanak meg, és szélesebb alapokra fektetik a betegség, baleset és munkanélküliség esetére szóló biztosítást, valamint a nyugdíjat.

A keynesi elveket alkalmazva, a fejlett tőkésországok kormányainak — mint ismeretes — az utóbbi három évtizedben sikerült bizonyos befolyást gyakorolniuk a válságok kitörésének időpontjára, az ipari termelés visszaesésének mértékére, a ciklus lefolyására. A válságokat nem sikerült ugyan kiküszöbölni, de a pangásokat követő megélénkülést a fogyasztói társadalom rendszerint eléggé gyorsan ki tudta kényszeríteni. A jelenlegi válságból való kilábalás azonban olyan akadályokba ütközött, amelyeket sem a közgazdaság klasszikusai (Adam Smith, Ricardo), sem Keynes nem látott előre. Kiderült, hogy az infláció és a gazdasági hanyatlás nem egymást kizáró jelenségek, hanem ugyanannak a ciklusnak összefüggő, egymást átfedő szakaszai. Mi ennek a magyarázata?

Társadalmi feszültségek és tőkeprofit

A New York-i *Time* (1975. július 14.) kissé egyszerűsítve a képletet, úgy véli, hogy napjainkban a klasszikus piacsabályozó mechanizmus azért nem érvényesülhet maradéktalanul, mert 1. a szervezett munkásságnak a növekvő munkanél-

küliség ellenére is van ereje a bércsökkenés megátolására, sőt egyes helyeken béremelést is ki tud harcolni, 2. az aránylag magas munkanélküli-segély révén csak csökken, de nem szűnik meg teljesen az érintett dolgozók vásárlóereje, és így az általános vásárlókedv sem hanyatlik túlzott mértékben. Harmadik okként ehhez még hozzáfűzhető, hogy a dolgozók jelentős része ma már nem közvetlenül a termelésben dolgozik, hanem a különböző szolgáltatásokban, ahol a kereslet és kínálat törvénye csak közvetlenül hat (az USA-ban a termelő és a szolgáltatásokban dolgozó alkalmazottak aránya 46% : 54%).

Vitathatatlan, hogy az eredményes bérharc valamennyi nyugati országban az ötvenes évek közepe óta szüntelenül növekvőben van. 1972-ben a sztrájknapok száma megközelítette az 50 milliót, és azóta a bérmozgalmak még nagyobb arányokat öltöttek. Nagyrészt e mozgalmaknak köszönhető, hogy a jelenlegi infláció terheit — amint erre Mihail Florescu is rámutat *Parametrii actuali ai crizei economice din lumea capitalistă* című cikkében (*Era socialistă*, 1975. 13.) — nem lehetett a dolgozókra áthárítani. Egyedül az Egyesült Államokban egyenlítették ki az árak emelkedése a bérek emelkedését. Nyugat-Európában és Japánban a bérek valamivel nagyobb mértékben emelkedtek az áraknál. De éppen azoknak az országoknak a gazdasági egyensúlya bizonyult leginkább ingatagnak, ahol állandósult az árak és a bérek versenyfutása (Nagy-Britannia, Olaszország). Az NSZK-ban, Svédországban, Svájcban 3—6%-os a különbség a dolgozók javára, és ezt nagyjából kiegyenlíti a termelékenység időközben bekövetkezett növekedése (*Die Zeit*, 1975. július 4.).

De vannak a jelenlegi inflációs recesszióknak mélyebben fekvő okai is. Az egyre növekvő szociális kiadások és a termeléshez kapcsolódó kiegészítő terhek* miatt a tőke hozama az elmúlt esztendőknél valamennyi fejlett ipari országban jelentősen csökkent. A csökkenés mértéke az Egyesült Államokban — Jacques Attali, a párizsi műegyetem közgazdász professzora és A. L. Chadeau szerint (*Le Monde*, 1975. január 4.) — az utóbbi nyolc esztendőben elérte az 50%-ot. A klaszszikus mechanizmus értelmében a profit ily mérvű csökkenése folytán önmaguk finanszírozására képtelenné váló vállalatoknak sorra csődbe kellett volna jutniuk. A keynesi „recept” alkalmazása azonban közvetett úton e viszonylatban is merőben új helyzetet teremtett. A papírpénz-fedezettel felpumpált konjunktúra szokatlan pénzbőséget idézett elő. A nagy pénzintézetek szabad forgóeszközeiket sietve a termelőiparban ruházták be. Ez a folyamat különösen az Egyesült Államokban rendkívül nagy méreteket öltött. A vállalatok egyre gyakrabban és egyre nagyobb mértékben vettek idegen tőkét igénybe, és csakhamar az egyszerű fogyasztó — akit a reklámok amúgy is szüntelenül a keresetét meghaladó fogyasztásra buzdítottak — is rájött a *debt-economy*-ban, a hozomra való gazdálkodásban rejülő előnyökre; sőt maga az állam is engedett a csábításnak, ezt bizonyítják az oly gyakori deficites költségvetések.

Attali és Chadeau szerint ma már minden egyes forgalomban levő dollárra nyolc dollár adósság esik, és az amerikai vállalatok adóssága tizenötszörösen meghaladja az adók levonása után megmaradt tiszta jövedelmüket (ez az arány 1955-ben még csak nyolcszoros volt). Bár számszerű adat nem áll rendelkezésünkre, aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a tőke a maga összességében profitja jelentős megcsappanása ellenére is megtalálta számítását, hiszen az arány a nyolcszorosára növekedett forgalom és a felére csökkent haszon között még mindig 1:4 a tőke javára.

Az elmondottakból viszont világosan következik az, hogy a jelenlegi inflációt csak kétféleképpen lehet teljesen megállítani:

1. a dolgozók életfeltételeit megjavító szociális törvénykezés hatályon kívül helyezésével, ami ismét maximális profitot biztosítana a tőkének; ez azonban kiszámíthatatlan következményekkel járó társadalmi feszültséget teremtene, amire a jelen pillanatban egyetlen burzsoá kormány sem vállalkozhat;

2. a további hitelnyújtás megvonásával és a kinnlevőségek behajtásával; az erre irányuló legkisebb *meggondolatlan* lépés azonban olyan láncreakciót válthatna ki, amely mellett eltörpülne az 1922—1933-as bankbukások és vállalati csődök lavínája.

Azt jelentené ez, hogy az inflációs recesszióból nincs kiút, és a derülítő jóslatok alaptalanok vagy túlzottak? A pesszimisták — és közéjük sorolhatjuk számos világlap ismert nevű közgazdasági szakíróját — valami ilyesfélét állítanak.

* A Le Nouvel Observateur által júniusban a válság témájáról rendezett vitában Klaus von Dohnanyi, az NSZK volt tudományos kutatásügyi minisztere többek között ezeket mondta: „A múltban országaink egyszerűen csak élvezték javadalmait anélkül, hogy megfizették volna az ezekkel járó társadalmi költségeket... Most azonban eljött a törlesztés ideje: fizetnünk kell a környezetért, a társadalmi feszültségekért stb.”

Furcsamód, az üzleti élet legérzékenyebb szeizmográfja — az értéktőzsde — korántsem látja a helyzetet ennyire kilátástalannak. A börze derülőt. Persze köztudomású, hogy futóhomokra biztonságosabban lehet építkezni, mint a végtelenül szeszélyes értéktőzsde hangulatára. De a mostani tőzsdei optimizmus kisebb hullámzásokkal már hosszú hónapok óta tart.

A Wall Street legjobb éve

Beszéljenek a tények: az értéktőzsde még jóval az olajbojkott és az abból eredő nagy inflációs hullám előtt válságot szimatolt. A *Financial Times Saturday* (1975. április 15.) kimutatása szerint, miközben az arany és a legtöbb nyersanyag ára meredeken felfelé tartott, az ipari részvények és az értékpapírok árfolyama napról napra csökkent. 1973 elejétől 1974 végéig a Dow Jones index* 1050 pontról 600 pont alá esett. Ekkora árfolyam-lemorzsolódásra tizenkét esztendő óta nem volt példa. „Egyes esetekben — mutatott rá az előbbieken idézett cikkében M. Florescu — az értékvesztések meghaladták az 1929—1933. éveket.”

„Apályra” spekulálva a finánctóke a maga nyelvén figyelmeztetett, és a különböző országok kormányai, ha kissé későn is, de megértették a figyelmeztetést. Paradoxálisan éppen azokban a napokban, amikor a közvélemény világszerte a válság tudatára ébredt, és a sajtó elparentálta „minden idők legnagyobb gazdasági fellendülését” (*The Economist*, 1973. december 24.), a tőzsde hangulata mintegy varázsütésre megváltozott. Az ipari részvények és értékpapírok árfolyama New Yorktól Frankfurtig és Londontól Tokióig kitartóan emelkedni kezdett.

„Az elmúlt fél esztendő — állapította meg a *Le Monde* 1975. július 6—7-i száma —, melynek során a Dow Jones index 46,2%-kal emelkedett, volt a legjobb, amit a Wall Street 1933 óta feljegyzett.” A Zürichben megjelenő *Finanz und Wirtschaft*, a bankárok és börzeügynökök száraz és tárgyilagos lapja még „festőibb” színekkel ábrázolta a nagy eseményt: „1975 első fele úgy vonul majd be a történelembe, mint minden idők egyik legjobb börzekorszaka.” E lelkes hangulatban egyes bankvezérek, szokásukkal ellentétben, még jóslatokba is bocsátkoztak. A svájci Kreditanstalt egyik igazgatója szerint például „a tőzsde még korántsem számította le az elkövetkező konjunktúrát. Nagyon is lehetséges, hogy az árfolyamok az év végéig további 10—20%-kal emelkedjenek” (*Die Zeit*, 1975. július 11.). (Persze, könnyen lehetséges ennek az ellenkezője is, ha a tőzsde bizalmát valamilyen előre nem látható esemény hirtelen megrendíti.)

De ennél többről is van szó. A tőzsde, mint ismeretes, szerencsejáték, lottó, mely a nagy nyereségek csábító ígéréteivel kihúzza a kistökécek (és gyakran az egyszerű dolgozók) zsebéből a megtakarított pénzt, és visszavezeti ezt a terelésbe, vagyis szüntelenül újabb tőkekoncentrációt hoz létre. Keynes erkölcsi szempontból elítélendőnek minősítette azt, hogy „egy ország tőkésének fejlődése egy játékoszínó tevékenységének melléktermékké válik”, de elismerte, hogy a gazdasági hatás szempontjából ez mégis kedvező. Mert a börze a tőkekoncentrációnak a *kockázatot vállaló* formája, szemben az örökké óvatossá és szükségszerűen maradi banktőkével. A tőzsdei föllendülés tehát azt jelenti, hogy egyrészt olyan szabad tőke halmozódott fel, amely fogékony az újabb tudományos-műszaki eredmények alkalmazására iránt, másrészt a módosabb fogyasztóréteg (melyhez a tőzsdejátékosok zöme tartozik) bízik az eljövő beruházások eredményességében, és ezért további fogyasztását sem fogja túlzott mértékben korlátozni.

Olajtigris — vagy számi macska?

Kedvező hatást tett a tőzsdére egyébként az is, hogy általános meglepetésre a nyugati országok külkereskedelmi fizetési mérlege 1975 első felében váratlanul megjavult. De a jelenlegi félévtől kezdve — az OECD szakértőinek előrejelzése szerint — a 24 tagország összesített külkereskedelmi mérlege ismét deficittel fog zárulni. Ennek magyarázata: a harmadik világ kőolajban szegény országai — amelyek már eddig is a legtöbbet szenvedtek a válságtól — kénytelenek a kőolajon kívül minden egyéb áru behozatalát tetemesen mérsékelni. A várható deficit a szakértők szerint 1975 végéig egész évi viszonylatban elérheti a 15 milliárd dollárt, 1976 első felében pedig a 13 milliárdot. A börze azonban, mint előlegező szerv, 1976-nál távolabbra néz.

* A New York-i tőzsdén jegyzett 30 standard ipari részvény árfolyamait összesítő index, mely jellemző valamennyi érték mindenkori állására.

Másfél évvel ezelőtt, amikor az olajbojkott okozta pánik alábbhagyott, a sajtó Nyugat-szerte megkongatta a vészharangokat. „Most, minthogy a tőke nagy arányokban átáramlik az iparosodott országokból a kőolajtermelő országokba — írta például a párizsi *L'Express* —, elkezdődött az igazi dekolonizáció... A játszma most már a zsebünkre megy...”

A Nemzetközi Valutaalap, a Világbank és a mammut pénzügyi intézetek vezetőinek nyilatkozatai csak további olajat öntöttek a tüzre. A bankvezérek attól tartottak, hogy a kőolajfogyasztó államok külkereskedelmi mérlege 1975-ben 65 milliárd dolláros hiánnyal zárul, és a következő tíz évben 600, sőt talán 1200 milliárd dollár áramlik majd át az olajszállító országokba. „Ez összeférhetetlen egy gazdaságilag, politikailag és pénzügyileg stabil világgal” — állította Rommer de Vries, a New York-i Morgan Garanty Trust bankház egyik igazgatója.

A hamburgi *Der Spiegel* (1975. június 23.), miután megvizsgálta, mi vált be és mi bizonyult túlzottnak e jóslatokból, arra a meggyőződésre jutott, hogy „a vérszomjas olajtigris előbb elhullatta karmait, azután számai macskává szelidült”. Az olajexportőrök ugyanis jóval gyorsabban és jóval nagyobb mértékben fektették be újonnan szerzett jövedelmüket amerikai, nyugat-európai és japán ipari vállalatokba és objektumokba, mint azt várni lehetett volna. Ebben természetesen nagy szerepet játszott az inflációtól való félelmük, de felette ügyes taktikának bizonyultak a riasztó prognózisok is. Ugyanakkor az olajbehozatal — részint a gazdasági tevékenység lanyhulása, részint az áremelkedés miatt — a vártnál jóval nagyobb mértékben és hamarabb csökkent. A legújabb prognózisok szerint az olajexportáló országok valutafőlésege 1980 körül tetőzik, de nem az eredetileg megjósolt 600—1200 milliárd dolláros, hanem mindössze 130—300 milliárdos szinten. A tetőzés időpontjában a nyugati világ összberuházásainak értéke el fogja érni a 6000 milliárd dollárt, az állóalapoké pedig a 12 000 milliárdot. Ezek mellett az OPEC-tartalékok nagysága úgyszólván eltörpül. 1980 után — az új előrejelzés értelmében — az OPEC-államok pénzkészletei gyorsan visszaesnek, és csak a gyéren lakott olajszállító országoknak marad még számottevő devizatartalékuk.

Bár sokan óvják a nyugati üzleti közvéleményt attól, hogy „a hisztériát most eufória váltja fel”, a módosított jóslatok a tőzsdei árfolyamokat kétségtelesen kedvezően befolyásolják. A tartós tőzsdei optimizmus láttán felmerül a kérdés: vajon végül is ki fölőzi majd le a hasznot a kőolaj nagymértékű megdrágulásából?

A „szupersejkek”

Jean-Pierre Vigier erre a kérdésre egyértelmű választ ad: a soknemzetiségű társaságok, vagyis a nemzetközi monopóliók. A magas olajárak ugyanis — emlékeztet Vigier az *Europeo* című folyóirat 1975. április 17-i számában — kifizetődővé tették az Egyesült Államokban és másutt az egyéb erőforrások fejlesztésére irányuló beruházásokat, amire a nagy olajtársaságok már hosszú évek óta készülődtek. Hét-nyolc éven belül az „alternatív” erőforrások kiaknázása révén *óriási olajfőlésegek* halmozódnak fel a piacon, és ez *árzuhanást* von majd maga után. A helyzet ilyenformán veszélyes lesz, különösen a nagy amerikai olajtársaságok és általában az amerikai gazdaság számára. A más jellegű fűtőanyagok kitermelésének fejlesztésére fordított beruházások ablakon kidobott pénznek, gazdasági bumerágnak bizonyulhatnak. E veszélyt igyekszik elhárítani a hivatalos amerikai olajpolitika, amely meg akarja szabni az olajárak *alsó határát*, hogy az egyéb erőforrások kiaknázása a jövőben is feltétlenül kifizetődő maradjon. Ezen a téren az Egyesült Államok kormánya olyan beruházásokra készül, amilyenekről a konkurens országok nem is álmodhatnak. Független helyzetében Európa és Japán kénytelen volt tudomásul venni az amerikai tervet (egyedül a franciák nem csatlakoztak hozzá). Odahaza azonban a Ford—Rockefeller-féle 100 milliárd dolláros energetikai függetlenségi tervezet* a Kongresszus elvetette, ez utóbbi ellenjavaslatait pedig az elnök vétőzta meg. Véglegesen nem dőlt még el a harc, de tartani lehet attól, hogy az OPEC rugalmas árpolitikája — amely a kőolaj árát a „bevásárlási kosár”-hoz, vagyis a legfontosabb közszükségleti cikkek árához kívánja rögzíteni — hosszabb távon a multinacionális társaságok malmára hajtja a vizet.

* Ez a Nixon-terv korszerűbb változata, amely adót vet ki mind a behozott, mind a hazai kőolajra, megadóztatja az olajtársaságok szuperprofitját, de kivonja az árellenőrzés alól a kőolajtermékeket. A demokrata többségű kongresszus, amely az amerikai gazdaság egyes ágait képviseli a multinacionális társaságok világszertei tevékenységével szemben, nagymértékű árdrágulástól tart, és ezért fenn akarja tartani az árellenőrzést.

Dollárdömping és omnibuszstratégia

Harmincéves szakadatlan fejlődés után a világkereskedelem összege — az idén először — mintegy 10%-kal visszaesett. A forgalom csökkenése a különböző tőkés országokat igen eltérően érintette. Az Egyesült Államok, megváltoztatva korábbi önálló külkereskedelmi politikáját, az utóbbi időben mindent elkövetett áru versenyképességének fokozásáért. Ezt a célt szolgálta a dollár kétszeri leértékelése és a reális érték alatti lebegtetése. Dollárdömpingjével, amelyet egyesek „gatlástalan”-nak minősítenek*, az Egyesült Államoknak sikerült lényegesen megjavítania külkereskedelmi mérlegét, mégpedig egy olyan pillanatban, amikor a válság következtében kemény harc folyik az idegen piacokért. E siker a dollár helyzetét a nemzetközi devizapiacra újra megerősítette.

A Nemzetközi Valutaalap augusztus végén közzétett évi jelentése szerint 1974-ben világviszonylatban a devizatartalékok névleges értéke mintegy 18%-kal nőtt (ennek haszonélvezői természetesen a kőolajszállító országok), az exportárak ára azonban ugyanakkor mintegy 30—40%-kal emelkedett. Reális értékükre átszámítva tehát a devizatartalékok a különbözettel — kb. 17%-kal — csökkentek. Ez és még sok egyéb tényező, amely mind arra mutat, hogy *stabil pénzügyi rendszer* nélkül sem az inflációt nem lehet megfékezni, sem a válságtól nem lehet szabadulni, egyre több nyugati felelős tényezőben megerősíti azt a meggyőződést, hogy e téren komoly nemzetközi együttműködésre van szükség. Az öt legerősebb tőkésország (USA, Japán, NSZK, Nagy-Britannia és Franciaország) vezetőinek talán még az idén megvalósulásra kerülő csúcstalálkozója éppen erre mutat. Bár az ellentétek még igen nagyok, az együttműködő készség jelei is kezdenek mutatkozni. A valószínűleg megvalósuló összehangolásban az Egyesült Államok külkereskedelmi politikájának és a dollár helyzetének nem lebecsülendő szerepe lesz.

Összegezve az elmondottakat, igen valószínűnek látszik, hogy a közelgő választásokra való tekintettel mind a Ford-kormányzat, mind pedig az NSZK szociáldemokrata-liberális kormánykoalíciója igyekszik majd egyrészt fokozni konjunktúraélenkítő erőfeszítéseit, másrészt összehangolni ezeket a többi érdekelt kormányval. Hiba volna nem észrevenni — állapítja meg Fekete János a *Népszabadságban* (1975. augusztus 27.) — „azt az erősödő elhatározást, amellyel a tőkés kormányok a bajokat enyhíteni igyekeznek. A realitások és törekvések eredőjeként végül is valószínűnek látszik, hogy az 1975 második felére jellemző pangás után 1976 első felében a tőkés konjunktúra mérsékelt élénkülés fázisába lép, amit 1976 második felében bizonyos fokú föllendülés válthat fel.”

De mi lesz a választások után, 1977-ben? Hogyan birkóznak majd meg az inflációval, amely például Milton Friedman, a neves amerikai bankszakember szerint — aki korántsem áll egyedül véleményével — jövőre az USA-ban már ismét *kétszámjegyű* lesz?

Sokan úgy vélik, nem marad más hátra, mint az ún. *omnibuszstratégia*, amelyet Amerikában *stop and go*-nak is neveznek. Magyarán ez annyit jelent, hogy a választások után ismét megvonják a különböző szubvenciókat, csökkentik a bankjegyforgalmat, emelik a kamatlábat stb., és mihelyt a csapok elzárásának „eredménye” mutatkozik, tüstént megint megkezdik a harcot a gyengén foglalkoztatottság ellen, és így tovább. Csakhogy a hol a munkanélküliség, hol az infláció elleni hadjáratban aratott „sorozatos diadalok” S. C. Kolm, a *L'avenir probable du capitalisme* (A kapitalizmus valószínű jövője) szerzője szerint aligha torkollhatnak más-hova, mint a teljes gazdasági káoszba.

M. Mesarović és E. Pestel, a *Válaszúton az emberiség* szerzői mélyebbre tekintenek, és árnyaltabban fogalmaznak: szerintük a megoldás az „expanzív életcél” felülvizsgálásában van. Meg kell változnia az emberek — és világok — egymás közötti kapcsolatának. És el kell tűnnie annak a szemléletnek, amely mindent egyes-egyedül a gazdasági növekedés szolgálatába állít.

Semlyén István

* Jan Tinbergen Nobel-díjas holland közgazdász nemrég emlékeztetett arra, hogy a monetáris rendszer egyensúlya azért bomlott meg, mert az Egyesült Államok 1969 és 1975 között 100 milliárd dollárral növelte bankjegyforgalmát. (Era socialistá, 1975. 18.)

A középkori székelyföldi művészet néhány kérdése II.

9. A XV. században megjelennek a pápai tizedjegyzéket követő első okleveles adatok, melyek faluneveket, családokat említenek, s általuk az egész társadalom életébe bepillantást engednek. Galambfalváról egy, a közösségből kiemelkedő családot ismerünk meg. V. László király 1456. március 30-án, Budán kelt oklevele nemesi ranggal és címerrel ajándékozza meg hadi érdemeiért Galambfalvi Istvánt és fiát, Antalt, Galambfalvi Györgyöt és fiait, Andrást, Pétert és Gergelyt (*Székely Oklevéltár I., 170.*). Galambfalvi András 1459-ben Nyujtódi Jánossal együtt Vingárti Geréb János erdélyi főkapitány megbízásából békéltető bíró a Pálfalva és Firtosvára közötti határperben (*i.m., 177.*). Birtokügyi vitában említik Galambfalváról 1507-ben Geréb Márton és Kacai Antal nevét, mindkettő buzgó birtokszerző volt Udvarhelyszéken (*i.m., VIII., 225.*). A XV. század közepétől megszaporodó okleveles adatok ritkán szólnak közvetlenül művészettörténeti vonatkozásokról, családok művészetpártoló tevékenységéről (patronusi jog elnyerése, templomépítés, várrenoválás). Van azonban a székelyföldi XV. századi és XVI. század eleji műemlékek között néhány, mely nemzeti címereket őrzött meg számunkra (Csíkkarcfalva, Menaság, Székelyderzs, Dálya, Jánosfalva). Ezek az oklevelekből megismerhető családokra irányítják figyelmünket. A község vagy a szék hadi, közjogi, egyházi életében jelentős szerepet játszó s vagyoniilag is tekintélyes személyek nevének fölbukknása arra ösztönöz, hogy a művészeti emlékek létrejöttében kezdeményező szerepet tulajdonítsunk e családoknak. A megyei területen érvényes és a kegyúri jogon alapuló mecénásság ekkor — ritka kivételektől eltekintve — még nincs gyakorlatban a székelyek között, de a közösségi eredetű művészetbe már beékelődik egy új-mecénás réteg, mely lassan igyekszik kivenni a közösség kezéből a kezdeményezést és a beleszólási jogot. E folyamat kezdete olvasható le néhány emlékünkről, s ily módon bepillantathatunk a kor társadalmi erőviszonyaiba is.

Ha az építéset s általában a művészetek föllendülését nem ragadjuk ki a középkor sajátos világából, keletkezésük vallási okaira is rátalálunk. Ismeretes, hogy a vallás ijesztőre festette a pokol és a tisztító tűz gyötrelmeit, de az egyház javára tett adományokkal, misealapítványokkal megszerezhetőnek hirdette az üdvösséget. Akinek anyagi lehetősége volt rá, az tetemes földöntúli kínoktól menekedhetett meg, a lelke üdvére rendelt misék révén. Az átlagember csak szerényen élhetett ezzel a lehetőséggel, de a tehetősebbek bőségesen áldozhattak lelkük üdvösségére. Ez az eljárás bizonyára kihatott az építkezésekre is, az oltáralapításoknál és a templomi kegytárgyak adományozásánál pedig a legfőbb indítók lehetett.

10. A XV. század elejétől a templomépítés a Székelyföldön erőteljesen föllendül. Ez a kor majdnem minden faluban hagyott ránk emléket. A régi egyházas helyek közül csak ritka esetben bontják le teljesen a régit, és építenek újat (Énlaka, Küsmöd; ez utóbbi búcsúengedéllyel épít 1446-ban). Legtöbb helyen a régi templomhajókhöz építenek új szentélyt, a megnövekedett liturgikus igények szerint. Erre az időre esik sok filiális rangú falucska templomépítése, esetleg önálló plébániává szerveződése. Az adatok olyan okokra és lehetőségekre hívják fel a figyelmet, melyek megvilágítják ezt a nagyarányú építőlendületet; ilyenek: a történelmi események hatása, a hadi szolgálatot teljesítő székelység szerepe, a gazdasági föllendülés, a polgárosodó városok példaadása és ösztönzése, a székely társadalom még nagyjából egységes volta, az egyház belső életének megújulása, a szerzetesi mozgalom új lendülete, a koldulórendek székelyföldi tevékenysége. Az építészetben a munkaszervezés és a kivitelezés szempontjából ugrásszerű haladást látunk: megszaporodnak a szakemberek; munkatelepek, műhelyek szerveződnek, melyek rövid idő alatt teljesítik a megrendeléseket, okosan használják ki a helyi erőforrásokat. A megrendelő közösségek egymás buzgóságáról vesznek példát, még a kis létszámú közösségek is építkezésükkel igazolják életrevalóságukat.

Ez a lendület Nagyalambfalvát is megérinti. Itt azonban nincs szükség új szentély építésére, az a múlt században megtörtént. A XIII. századi hajó még használható, de a kor izlésétől elütő, hát legalább belső megjelenésében formálják át későgótikus stílusban. Talán erre az időre esik a torony építése is. A hajó beoltózásáról nemcsak a téglaborda-töredékek beszélnek, hanem egy jelentős emlék is: a *boltozatháló tervezja* a hajó déli falára felrajzolva. Másfelé, ahol épen megmaradt, láthatjuk, milyen a későgótikus hálóboltozat. Néhány helyen töredékekből rekonstruálhatjuk, itt viszont az építómester azt rajzolta fel, milyen lesz az új boltozat. A XV. század második felében a következő építkezések történtek: a későromán, vastkos falakat keskenyebb falrészsel magasították, beépítették a gyámkövekre támasztott négyszakaszos, hálóboltozatot terrakotta-bordázattal, úgy, hogy a bolthéj súlya a falakon nyugodott, s a hálóbolt bordázata gótikus köntösként szolgált a reneszánsz szerkezetű dongaboltozaton. Így szerkezetileg nem volt szükség támasztórendszerre, és csak erősítésül építettek a déli falhoz egyet-kettőt. Ugyanitt egy keskeny ablakoskát többszátú csücsíves ablakkal cseréltek föl, a másik kettő úgy maradt. A templom nyugati homlokzata elé — lehet, hogy még későromán alapra — erős falazatú tornyot építettek, két nagy, átlós támpillérral. A torony falazata a hajó nyeregtetőjének magasságáig ért. Ma a torony és a hajó csatlakozó része támfalakkal és támpillérekkel körül van építve, így nehezen olvasható le e rész építkezése, gótikus jellegéből is sokat veszített az idők folyamán. Négy szép kőkeretes toronyablak csücsíves nyílása épen és szabadon maradt. A szentély nagyjából megmaradt a XIV. században nyert formájában, mindössze egy egyszerű, szemöldökgyámos sekrestyeajtó-keret és egy ülőfülke való a XV. századból. Mindkét gótikus építkezés érintetlenül hagyhatta a későromán hajóval egyidős félköríves diadalívet, mely a szentély boltozatának lebontásáig állott.

A formai és szerkezeti egyezések vagy hasonlóságok ezt az építést legszorosabban a székelyderzsi, XV. század végi építkezéssel kapcsolják össze. A bordaprofilok egyezése, a derzsi szentély azonos boltozatrendszere, a nyugati karzat építése elegendő bizonyíték a két építkezés összefüggésére. A hasonló későgótikus rendszerű hálóboltozatok és ugyanilyen típusú bordaprofilok alapján ebbe az építési körbe bevonható Bögöz, Farcád, Jánosfalva, Keresztúr, Rugonfalva, Szentdemeter temploma, mindegyiknél régebbi részek gótikus átépítéséről lévén szó. A felsorolt, aránylag épen álló templomokhoz aztán szorosabb-tágabb szállal sok más építés fűzhető. Ezek az összefüggések Udvarhelyszék, illetve az egész Székelyföld XVI. század elejére is átnyúló későgótikus művészetének lenyűgöző képét vetítik elénk. Egységes képet az építészetről kapunk, a társzművészetek (ötvösség, bronzművesség, famunkák, falkép- és táblaképfestészet, textilművészet) emlékei jóval ritkábbak. Az okot azonban nem e művészetek hiányában, hanem az ingó javakat megsemmisítő háborúkban kell látnunk.

11. A galambfalvi toronyépítés kapcsán külön kell szólnunk a *székelyföldi templomok erődítéséről*. Általános jelenség ez a XV. század második felétől, egyesenes következménye a török veszedelemnek. A védtelenség, kiszolgáltatottság ellen maguk a közösségek szervezik meg önmaguk és javaik védelmét. Mivel a megerősített udvarházak, nemesi várak a Székelyföldön ritkák, a közösség tulajdonában lévő, amúgy is a falu legerősebb épületként számba jövő templom a legalkalmasabb arra, hogy védelmet nyújtó erősséggé építsék. A jobban szervezett szász lakosságú falvakban valóságos várrendszerek épülnek, sőt maga a templom is lőrésekkel és szurokontövekkel ellátott erődde lesz, fallal, bástyákkal körülépítve. A székelyföldi templomok közül egyedül a derzsi követi ezt a mintát, még a várszerű falak és bástyák is ritkák (Illyefalva, Zabola, Sepsiszentgyörgy, Csíkkarcfalva, Bölén, Homoródszentmárton). A szerényebb méretű erődítés jellemző itt: a védőbástyának is alkalmas torony és a templom köré húzott középmező kőfal (a cinterem). A torony elhelyezése kétféle. Vagy a templom nyugati homlokzatánál áll, vagy a kerítésfalba van beiktatva, mint kapubástya. A kőkerítések építési idejének meghatározása legtöbbször bizonytalan, de ahol a gótikus torony kapubástyaként külön áll, ott ezzel egyidejű a kőkerítés is, tehát az egész védelmi rendszer. Leginkább utak mentén, nagyobb folyóvölgyekben épült templomaink ilyen jellegűek. A XVI—XVII. században, a belső harcok miatt, a szerény, középkori eredetű „vártemplomok” is komolyabb erődítést kapnak a torony és a falak magasításával, bástyák közbeiktatásával, a cinteremkapuk megerősítésével. A templomvárak építéséhez már kezdetől a közösség összefogására volt szükség. Nagy dologra vállalkozott az a falu, mely temploma körül védelmi erősséget akart építeni, s büszke lehetett minden közösség, mely véghez is vihette tervét. Nagyobb hadak ellen aligha nyújtott védelmet, de portyázó csapatokkal szemben egyetlen oltalom volt. Zavaros időkben a falvak számára maga a tudat is jelentős lehetett: lesz hová menekülni, ha jön a veszedelem.

Számunkra más jelentősége van szerényen erődített templomainknak. Külső jellegüket meghatározza a vaskos torony, a körbefutó kerítésfalból kimagasló épület. Szemléletünkben elválaszthatatlan a „középkori falusi templom“ esztétikai és történelmi képzetétől a hegyen magasló, fallal kerített, messze látszó építmény. Galambfalva egyházának is sajátos külsőt ad hatalmas, támpilléres tornya, cinteremkapukkal megszagottatott körkerítése.

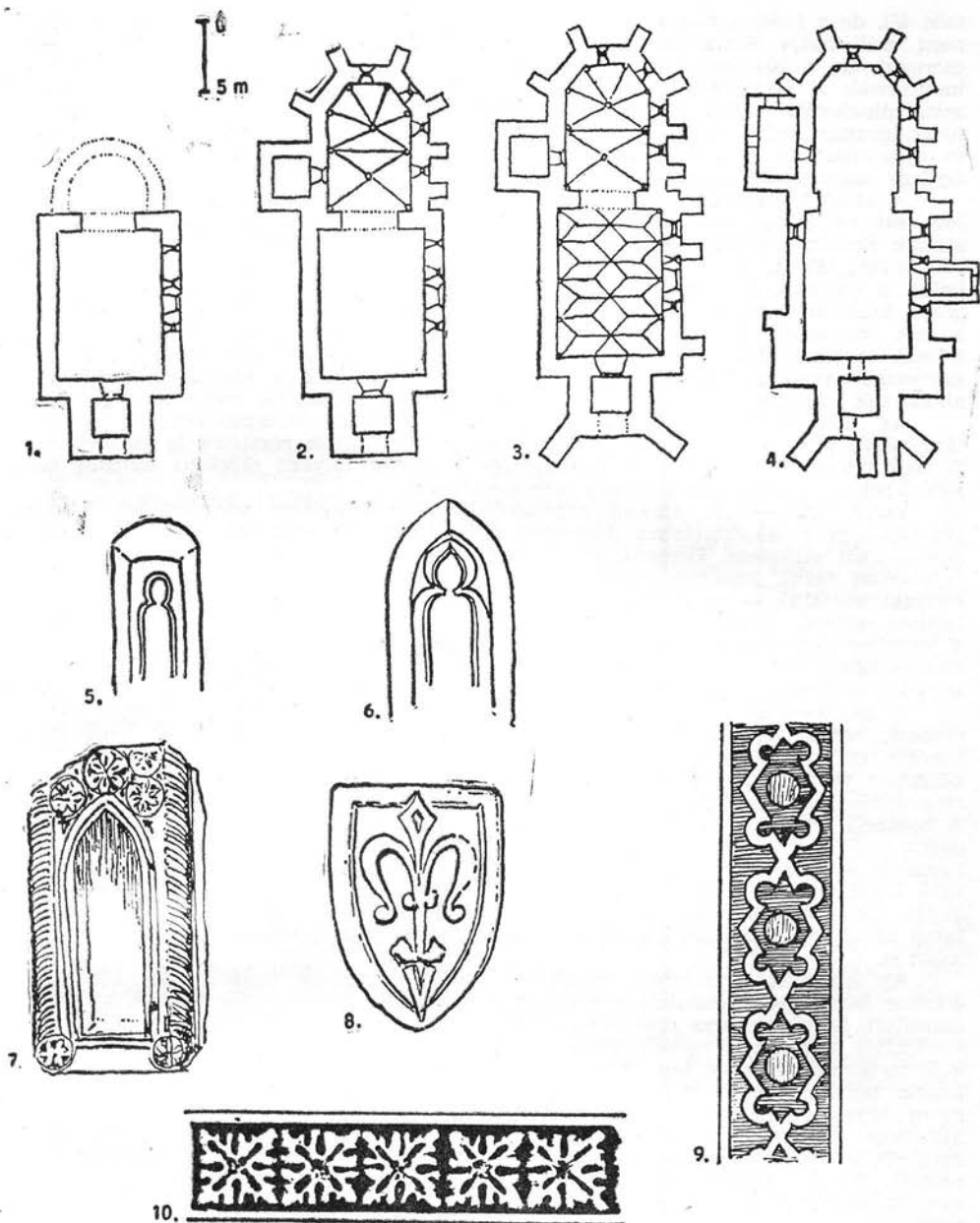
12. A székelyföldi művészet történetének talán legszebb időszaka a *gótika és reneszánsz stílusváltása*. Előbb csak apró jelek mutatják, hogy a gótika szilárd, nálunk sohasem túlhajszolt világát új stílus érintette meg; aztán mindinkább keverednek, egymáshoz simulnak a két stílus szerkezeti és formai elemei, és sehol sem jutnak olyan szép összhangra, mint a művészetben mértéktartó, egyszerűséget kedvelő Székelyföldön. Lassan uralkodóvá válnak a reneszánsz elemek, de a gótika robusztusabb köntösében. A reneszánsz csak a díszítőművészetben lel talajra, a népművészet rokon vonásaival társulva. A vidéki egyházi építészetben a gótika marad az első és utolsó „magas stílus“, mely itt valóban otthonra talált. Ezután a falusi templomok nem igazodnak többé a következő stílusokhoz, csak díszítésükben, részleteikben jelentkeznek a barokk, rokokó, klasszicista jegyek. A reneszánsz építkezés jórészt a világiaké: városi polgároké és kastélyépítő földesuraké.

A galambfalvi templom is csak egyetlen töredékkel ad ízelítőt a reneszánszból. Ha a hajó későgótikus boltozata épen állna, szerkezetében, a gyámkövek faragványain bizonyára találnánk reneszánsz jegyeket. A legutóbbi javításnál előkerült egy szép faragvány: gazdagon tagozott fogsorpárkányos fapillér-fejezet töredéke. Ez a reneszánsz faragvány jelzi, hogy a XVI. században is végeztek építkezést a templomon. Az építők az új stílus tökéletes ismeretében, a kor ízlése szerint alkottak. Egyébként az udvarhelyszéki templomok anyagából az imént emlegetett stílusváltás pontosan nyomon követhető.

13. A boltíves stílus és a gótika kimért építészetét a székely templomokban a népi építészet és díszítőművészet járulékos elemei egészítik ki és oldják fel. A faragott ács- és asztalosmunkák, virágdíszes festések nélkül az épületek ridegké lennének. A nép díszítő ösztöne helyesen érezte meg, hogyan oldhatja fel a kövek, falak ridegségét, miként teheti az épületeket otthonossá. Bár mi csak későbbi korokból származó részleteket láthatunk, a középkori templomokat is ezekkel együtt kell elképzelnünk, ha egyelőre kevés is az erre vonatkozó adat, megmaradt emlék. A középkori épületeket is a magas zsindeletető, a torony kőfalazatára emelt árkádos tornác, zsindeletes gúlisícsák, faragott cinteremkapu és zsindeledélyfedésű kőkerítés, a faragott-festett ajtószárnyak tették külső megjelenésükben meleggő, otthonossá, mint ahogy a belsőt a népi eredetű berendezési tárgyak, faragott-festett oltárok, fakarzatok, deszkamennyezetek. A különböző korok stílusa, iskolázott művészete és a népművészet szervesen összefonódott, egymást kiegészítette, s együtt teremtettem meg magát az épületet, amely így sajátosan helyi jellegűvé lett. Ha ezt a népi talajból származó réteget műemlékeinkről leválasztanók, elhanyagolnók, nem találnók meg mögöttük a kor igazi művészetét, sem az akkor élt ember fölfogását. A falakból, kövekből, profilokból csak jelzéseket kapunk, melyekből a kész, befejezett műhöz s mögötte a korszak világához kell eljutnunk. Csak így érhetjük meg elődeink alkotását s tudunk gondoskodni fennmaradásukról.

14. A középkorban épült emlékeink további sorsát a mai épület kialakulásáig kell követnünk. A XVII. századtól egyre gyarapodó adatok fontosak, mind az épületek korábbi állapotának, mind későbbi alakulásának szempontjából. A templomok középkori berendezési és felszerelési tárgyairól többnyire a később készült leltárakból hallhatunk. Ez az anyag csak fáradságos munkával gyűjthető össze, de bőségesen kárpótol. Kutatóink ez adatok híján eddig csupán a felét mondhatták el annak, ami középkori művészetünkről megtudható, hiszen a különböző iratokban ma is gyakran találunk eddig nem ismert, évszázadokkal ezelőtti, lényeges feljegyzéseket, meglepő részletességgel készült leírásokat, leltárakat régi mivoltukban nyomavesztett templomokról, tárgyokról. A székelyföldi középkori művészet-ről csak ez adatok segítségével nyerhetünk átfogó képet.

A galambfalvi templom majdnem kétszáz éven át állott épen, középkori formájában. 1661-ben, „Ali pasa járásakor“ nagyobb romlást szenvedett. 1666-ban hallunk először arról, hogy a templomot a két Galambfalvának közösen kell kijavítania. 1675-ben a lelkészi testület gyűlése sürgeti a munka közös végzését. A templomi ülőhelyek elrendezéséről szóló vizitációs határozatból, ahol a templom nyugati részén épített három kőlábról van említés, arra következtethetünk, hogy 1682 előtt a javítás megtörtént. A munka befejezését jelölheti a ma is meglévő szelvítorla 1685-ös és a torony 1688-as évszáma. A hajó gótikus boltozata 1758-ban

1. Az első építkezés alaprajza (XIII. század második fele). — 2. Alaprajz a XIV. század közepe táján épült szentéllyel. — 3. A templom alaprajza a XV. század második felében épített részletekkel. — 4. A mai állapotot jelző alaprajz. — 5. Ablak a XIII. századi építésből, a hajó déli falán. — 6. A XIV. században épült szentély egyik ablaka. — 7. Szentségtartó fülke, XIV. század (Sepsiszentgyörgy, Múzeum). — 8. Anjou-liliomos címerpajzs a szentély boltozatáról. — 9. Freskó-szegélydísz, függőleges sáv (XIV. század második fele). — 10. Freskó-szegélydísz, vízszintes sáv (XIV. század második fele).

még áll, de a fedél javítása miatt hónapokig veri az eső, s ugyancsak az eső miatt nem szállíthatja Erszényes István segesvári cserépkészítő a javításhoz rendelt cserepet. Ez a késlekedés pecsételi meg a boltozat sorsát. A presbiterek 1788-ban határoznak a javításról: „Nagygalambfalva [...] temploma igen meg romladozott, minekelőtte azért nyakunkba szakadna, előre, ha lehetséges lenne, kívánánk igazítást tenni rajta. Már is a Mester emberekkel szegődségre és Contractusra mentünk.“ Le is bontják a hajó boltozatát, idős és ifjabb Szászbudai Rösler György asztalos-festőkkel készíttetve festett kazettás mennyezetet helyébe.

A szentély remek gótikus boltozata, falpilléres támasztőrendszere 1816-ig állott, ezt az ácsállal kötött szerződésből pontosan megtudhatjuk: „...templomának Sanctuariumából le bontván a Boltot és a Templomot el rekesztő Gébel [diadalív!] lábait, a mi romlás azokkal esett, és egyebűtt is az egész Templomon belül, a mi szükséges reparatio léssen, azt tisztességesen meg készíti.“ Az egy színű kazettás mennyezet benei Kiss Péter műve. 1843-ban készül a nyugati falkarzat, virágosan festett mellvéddel. 1861-ben a gótikus torony falazatát addig befedő tornácok fatoronysisakot cserélik fel, magasított falakra épített hólyagos szarvazatú sisakra. Valamelyik javításkor megrongálódik a szentély keleti körablakának körácsa és a későgótikus építésű széles hajóablak mérműve.

Az 1970—1971. évi renoválás jelentős a templom történetében. A történetre nézve oly fontos falképek, bolthálórajz mellett egyéb részletek is előkerültek. A megtámogatott torony és a köpenyfalak s táмок folytán elépített nyugati hajórész restaurálására azonban még nem került sor.

15. A XVII—XIX. századi adatokból néhány középkori vonatkozású, a székelvöldi műemlékkutatásban lényeges szempontot emelünk ki. Már legkorábbi adatainkból világosan kitetszik az a gondosság, amellyel az egyházak, saját szervezeteiken belül, javaikra vigyáznak. Ezt a szervezettséget középkori eredetűnek tartjuk; adataink — mint régi gyakorlatra — utalnak például arra, hogy a templomhoz tartozó földek, erdők, pénzek (büntetéspénz, székvaltság, adományok) csak a templom fenntartására fordíthatók. Az esperesi vagy püspöki vizitáció — mely szintén középkori gyakorlat — mindig számba veszi az egyházi javakat, azok állapotát, elrendeli vagy sürgeti a javításokat, a berendezési tárgyak beszerzését.

A mater—filia (anya- és leányegyház) viszony fő jellemzője a javak közös eredete, használata és fenntartása. Már a középkorban, a kezdetektől, több falu közösen épít templomot, ennek emlékét sokáig őrzik a gyülekezetek. Több filia a középkor végén templomot épített ugyan magának, de ez nem jelentette egyszerre a különválást, és továbbra is kötelezve volt az anyaegyház építkezéseit segíteni. A korabeli jegyzőkönyvekből látszik, hogy az egyházi felsőbbtség csak akkor engedett egy filiát önállósulni, ha az anyaegyház önmagában is elég erős maradt templomának és javainak fenntartására. Különválás esetén a filia az ősi templomhoz való jogát a közös építés ellenére is elvesztette, de a felszerelésből részét megkapta. Nemcsak harangot, kelyheket, hanem a protestáns istentiszteletben használaton kívül levő, középkori eredetű miseruhákat, ostyasütő vasakat, körmeneti zászlókat is.

Az építetők, donátorok, mecénások kiléte, a művek egyéni vagy közösségi eredete felől írásos adataink s a megszaporodó feliratok is tájékoztatnak a XVII. századtól. Minthogy erre első adatunk az 1419-ben Magister Paulus filius Stephani de Ungtól készíttetett székelvöldi freskó, már a középkorban kialakult szokásnak kell tartanunk, hogy a templomokat a közösség építteti és tartja fenn, de a falképek, textiliák, berendezési tárgyak és felszerelési darabok részben vagy többnyire egyes személyek adományai. A karzatok, kazettás mennyezetek többsége közösségi megrendelésű. Ahol ezeket a patrónus-családok készíttették, nevüket megörökítették az adományozott tárgyakon. A harangokat ismét a közösség készítteti. A középkori művészi tárgyakat tehát eredetük tekintetében csak óvatosan és feltételesen csoportosíthatjuk a későbbi korok adományozási gyakorlata szerint.

A nagygalambfalvi műemléktemplom három középkori építkezésének és többrendbeli későbbi javításának számbavételével egy folyamatot próbáltunk végigkísérni, s e műemlékünk múltbeli útját a jelenig követve a Székelyföld művészetének, művelődésének néhány tikkát tárhattuk fel. A galambfalvi ősök az utódok számára szükségesnek tartották feljegyezni, hogy mit kellett elvégezniük, míg templomuk „ilyenre változott“. Minket a „hogyan változott ilyenre?“ kérdés érdekkel, s ebben a múltbeli élet legmélyebben rejtett rétegéig kívánunk lehatolni, hogy emlékeinket tudatosan értve és becsülve tudjuk megőrizni magunknak és az elkövetkező nemzedékeknek.

Dávid László

Magános vállalkozás közösségi jelentősége

Szabó T. Attila 70. születésnapjára

Mint bármely valóságterületnek, a nyelv megismerésének is elengedhetetlen feltétele a körültekintéssel, hozzáértéssel végzett anyaggyűjtés. Nos, éppen ilyen irányú, évtizedek lankadatlan szorgalmát igénybe vevő feltáró tevékenység gyümölcse az előttünk álló *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár** (a következőkben SzT). Ahhoz, hogy meg tudjuk: miképpen szolgálja e mű a magyar nyelv Erdélyben beszélt változatainak, illetve ezek múltjának a megismerését, annak felmérésével kell kezdenünk, hogy megjelenése előtt az ez iránt érdeklődő kutató milyen forrásokból szerezhette adatait.

Az általános tájékozódás segédeszköze hosszú ideje a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár* (NySz) és esetleg a *Magyar Oklevél-szótár* (OkLSz). Am ezeknek a sokat emlegetett fogyatékoságaik ellenére is örökbecsű munkáknak a szerkesztői — kitűzött céljuknak megfelelően — valamennyi magyar nyelvváltozatra kiterjedő és teljességre emiatt nem is törekvő adatgyűjtést végeztek, tehát a minket közelebről érdeklő nyelvváltozatok vonatkozásában eleve nem is várható el tőlük, hogy mindenre kiterjedő tájékoztatást nyújtsanak. Ugyanez a helyzet a magyar történeti szókincskutatás napjainkban készült (illetve készülő) monumentális kézikönyve, *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz) esetében is. Ráadásul az OkLSz kivételével ezek a munkák csaknem kizárólag a *nyomtatásban* megjelent források adatait tartalmazzák — ami pedig a régiségből ránk maradt írásbeliség töredéke csupán. Az Erdélyben beszélt nyelvváltozatok múltjára vonatkozóan még a következő nyelvtudományi kézikönyvektől lehetett útbaigazítást kapni: Szabó T. Attila: *Kalotaszeg helynevei, A kolozsvári becenevek a XVI—XIX. században*; Cs. Bogáts Dénes: *Háromszéki Oklevél-szójegyzék* — s még néhány hasonló mű. Csakhogy — mint címük is jelzi — e munkák csupán valamely szűkebb földrajzi térség nyelvváltozatát, sőt ezen belül is egy-egy kisebb részterület szóanyagát dolgozták fel.

Ahhoz, hogy valaki az említett kézikönyvek nyújtotta általános tájékozódási lehetőségeken túl valóban alapos ismeretekre tehessen szert, reménytelen feladatra kellett volna vállalkoznia. Tudniillik arra, hogy kutatási céljának megfelelően az elmúlt századok hazai írásbeliségének mind nyomtatásban megjelent adatait, mind pedig a kutatók nagy többsége számára gyakorlatilag hozzáférhetetlen *levéltári* hagyatékot áttanulmányozza. Ilyen munka elvégzésére azonban a múltban — érthető okokból — nem kerülhetett sor. Manapság már természetesen e tekintetben is számíthatunk a reménykeltően körvonalazódó gépi adatgyűjtés lehetőségeire.

Nem nehéz tehát belátni, mi a jelentősége annak a műnek, amely évszázadok kézirat írásbelisége egyedi emlékeinek szóanyagát, ennek szótárszerűen feldolgozott adatait bocsátja a kutatás rendelkezésére közel háromezer példányban — szolgálván ezzel elsősorban a minket legközelebről érdeklő nyelvváltozatok tanulmányozásának ügyét, amivel természetesen hozzájárul a magyar nyelv egész rejtélyeinek megfejtéséhez. Ez azonban ugyancsak nem magáért való cél (értelmetlen is lenne, ha csak az volna), hanem az emberi nyelvek összességére irányuló egyetemes kutatás láncszeme is. Hiszen ha valahol igaz, akkor a nyelvvizsgálatban valóban az, hogy az általánosan érvényes törvényszerűségek feltárása a szó legteljesebb értelmében az egyedi rendszerek ismeretének függvénye.

* Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár I. A—C. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975.

De hogy az SzT szerkesztőjétől, Szabó T. Attilától gyűjtött és az SzT-ben feldolgozott adatoknak anyanyelvünk, közelebből az Erdélyben beszélt magyar nyelvvaltozatok megismerésében *konkrétan* mi is a jelentőségük, csak akkor fogjuk pontosan megtudni, ha már kellő számú értelmes kérdésre kerestünk benne választ. Ilyen irányú következtetések levonására — már csak a mű megjelenése óta eltelt rövid idő miatt is — eddig még nemigen volt alkalom (e sorok írója viszont abban az előnyös helyzetben van, hogy még a megjelenés előtt a kézirat egy részét megismerte, miközben részt vett egy korábbi kézirat-valtozat alapján a végleges kézirat korrektúrájának elvégzésében). Mint látni fogjuk, az mindenesetre máris kétségtelen, hogy ha bárki, bárhol és bármikor tisztázni akar majd valamilyen magyar szótörténeti kérdést — az SzT vallomását nem mellőzheti. A következő okokból:

1. A szókinccstani kutatásokhoz szükséges anyaggyűjtést a szókinccskutatási kézikönyvek (NySz, OklSz, TESz stb.) adatainak számbavételével szokás kezdeni. Hogy e tekintetben ezúttal az SzT vallomását is okvetlenül figyelembe kell venni, arról sokatmondóan vall a következő számadat. A TESz-ben az a, b és c betűkkel kezdődő címszavak száma 1358, az SzT-belieké pedig — ha nem számoltam rosszul — meghaladja a 7200-at (a különbség egyik oka persze az, hogy a származékszavak önálló szócikkekben való tárgyalása tekintetében a két mű — rendeltetésének megfelelően — merőben más célokat követ). Hatalmas tehát azoknak a szavaknak a száma, amelyek adatait az SzT-n kívül egyetlen kézikönyvben sem találjuk meg.

2. Történeti szempontú vagy történeti szempontokat is figyelembe vevő vizsgálódáskor jelentősége szokott lenni az első írásbeli előfordulásnak. Hogy ilyen irányú tájékozódás céljából az SzT-t érdemes-e fellapozni, azt ismét csak a TESz-szel való, de ezúttal csak néhány szóra vonatkozó összehasonlítással próbálom kimutatni. Az itt következő szavak után feltüntetett szám a TESz-től nyilvántartott első írásbeli előfordulás évét jelöli (s e tekintetben a mű legfontosabb feladata éppen a legrégebből ismert első adat közlése), a második szám pedig az SzT-ben szereplő első előfordulás évét. Tehát: *abszolúte, abszolút* — 1835, 1732; *absztrakció* — 1806, 1786; *adminisztrál* — 1682, 1598; *agitál* — 1847, 1757; *agresszor* — 1950, 1761; *ágynemű* — 1763, 1748; *akceptál* — 1656, 1584; *akció* — 1789, 1592; *akt* — 1858, 1649; *aktívizál* — 1851, 1820; *alamuszi* — 1767, 1632.

3. Körültekintő szótörténeti kutatások során a vizsgálati szempontok listájának élén szokott állni a szójelentések pontos számbavétele, s már csak ezért is teljes joggal várható el bármely szókinccskutatási kézikönyvtől, hogy ilyen vonatkozásban a forrásanyag vallomását messzemenően figyelembe vegye. Az SzT szerkesztője ilyen irányú eljárásáról ezeket bocsátja előre: „A háromnyelvű: magyar, román és német *értelmezés* a TESz-énél valamivel árnyaltabban, az ÉrtSz-énél [A magyar nyelv *értelmező szótára* — L.R.] viszont szegényesebben, de egyben kevésbé bonyolultan igyekszik tisztázni a régiségbeli szóanyag összes számba jöhető jelentéseit, illetőleg jelentésárnyalatait. A jelentés és jelentésárnyalat határainak egybemosódottsága miatt nem tettünk különbséget jelentés és jelentésárnyalat, fő- és mellékjelentés között, hanem minden jelentést — a szófajokat egymástól római számmal elkülönítve — külön arab szám alatt adunk.“ — Ezeket tudva, érthető, hogy a szótár forgatója szinte türelmetlenül fürkészi a műben feltárulkozó nyelvi valóságot. S hogy a majdan ilyen irányú vizsgálódásokat végzőknek az odaadását, úgyszeretetét is próbára tevő feladatok milyen sokaságára lehet számítani, azt a következő szamszerű összehasonlítás is sejtetheti, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy ilyenkor nem is csak a pusztán mennyiségi különbség értékelése a tulajdonképpeni feladat, hiszen a többjelentésűség mögött a *nyelvi* történések olykor lélegzetelállítóan izgalmas szövevénye húzódik meg. Az egyszerűség kedvéért azonban maradjunk a szüksézáví számoknál. Íme tehát csupán két szó jelentéseinek TESz-beli száma, és azt követően az SzT-beli. *Alkalmatlan*: a TESz nem ad jelentésmeghatározást, az SzT-ben viszont 12 jelentése szerepel; *áll* (ige): a TESz-be 11, az SzT-be 35 jelentéssel került be, nem is említve a vele alkotott szókapcsolatok sokaságát.

4. Az irodalmi nyelv és a nyelvjárások szókinccsének szempontjából is fontos annak megállapítása, hogy az illető szó használója milyen nyelvvaltozatot képvisel (nyelvföldrajzi és nyelvészociológiai szempontból egyaránt), s azt sem fölösleges tudni, hogy szavai milyen alkalommal hangzottak el. Nyomatott forrásokat feldolgozó adatgyűjtemények esetében ilyenkor a műre vonatkozó ismeretekre lehet támaszkodni, levéltárakból származó adatokkal kapcsolatban pedig a pontos forráshivatkozás lehet fogózó. Egy idő óta tehát ez is elengedhetetlen kelléke az ilyen természetű adatközlésnek. Mivel az SzT természetesen szintén ezt a gyakorlatot követi, az adatok után közölt forráshivatkozások az ilyen vizsgálódás céljait is

nagyobb mértékben szolgálják, mint bármely eddigi szókincskutatási kézikönyvünk. Eppen ezért az SzT várhatólag rendkívül ösztönzően fog hatni a nyelvföldrajzi, nyelvészeti szempontok érvényesítésére. Márpedig a bárki számára hozzáférhető forrásanyagok a bevezetőben is említett korábbi feldolgozatlan volta miatt ugyancsak sürögő teendők várják a nyelvjárástörténet, a történeti nyelvészeti és más hasonló tárgykörök kutatóit, akiknek adatgyűjtési lehetőségeik is mások immár, mint az előttük járóknak.

5. Legjobb tudomásom szerint az ÉrtSz kivételével a magyar szókincskutatási kézikönyvek között egy sincs, amely a szavak *szókapcsolatokká szerveződésének* tanulmányozására olyan átfogó lehetőségeket kínálna, mint az SzT. De ennek jelentőségéről is csak az tájékoztathat majd igazán, aki ezek számbavételét, kutatását a teendők igényelte odaadással fogja elvégezni — vagy legalábbis megkezdni. Hiszen ez esetben sem csupán az önmagában vett számszerűség a legizgalmasabb.

6. Mint már az előzőekben szóba került, a nyelv megismerése részeredményeinek igazi értelme az, hogy az általánosabb összefüggések felismerését szolgálja. S hogy az igazán megbízható részismeretek valóban mennyire betöltik ezt a szerepet, arra álljon itt egy — a most tárgyalt kérdésekhez kapcsolódó — példa. Erdélyi Lajosnak *A Hét* 1975. szeptember 12-i számában megjelent riportjából (melyben ezúttal is öröm volt felfedezni írásai egyik legszebb tartalmi értékét, a humánus számonkérését az embertől) értesülhetünk arról, hogy általános összefüggéseket kutató holland és német szakemberek figyeltek fel Szabó T. Attila itthon is ismert, monografikus teljességű hely- és személynév-történeti adattáraira és elméleti tanulmányaira. Hogy a most megjelent SzT szerzője mindig is milyen szenvedéllyel érdeklődött a tulajdonnév-anyag iránt, azt beszédesen bizonyítja az, hogy a Tár szócikkeiben milyen nagy szerephez juttatta az egyes címszavak tulajdonnévként való használatát képviselő adatokat. Ennek az eljárásnak a jelentőségét, értékét az említett külföldi visszhangnál is jobban kiemeli eddigi szókincskutatási kézikönyveinek ezirányú — enyhén szólva — szűkszerűsége (kivétel csupán a Gombocz—Melich szerkesztette *Magyar etimológiai szótár*), hiszen ilyen munkákba névtani adatok eddig csak akkor kerültek be, ha a megfelelő közszavak első előfordulásai voltak, esetleg etimológiai vagy más szempontból volt szükség a vallo-másukra. Vagyis számbavételük csaknem kizárólag a közszavak tanulmányozását volt hivatott szolgálni. Ezzel szemben a történeti névtan kutatója az SzT-ben káprázatos mennyiségben talál feldolgozásra való anyagot (többek közt igen érdekes és gazdag román személynév-anyagot is).

7. Az előzőekben szóba hozottak alapján arra is következtetni lehet, hogy a szókészlet egészére vonatkozó fejlődés- és alakulástörténeti tanulságok levonására milyen lehetőségeket kínál az SzT.

8. A címszavak számával kapcsolatban már említettem, hogy a korábbi hasonló művekhez képest az SzT-ben összehasonlíthatatlanul több képzett szó adatait mutatja be önálló szócikk. Mivel a képzett szavak ilyen arányú „szótári” bemutatása mind ez ideig páratlan, kellő beledolgozás nélkül egyelőre még hozzáférhetőlegesen sem lehet felbecsülni a történeti képző kutatás számára ennek köszönhetően kínálkozó lehetőségeket (például az egyes képzők megterheltsége, pontos jelentéstörténete, funkciója, többjelentésűsége, rokonértelműsége, a homonímia kérdése, a jövevényszavak képzők segítségével való beilleszkedése és számos más vonatkozás).

9. A szavak alakjával, szerkezetével foglalkozókra természetesen nemcsak a képzők vizsgálata tartozik, hanem a többi toldalékelem és a szótőveké is — többek között azért, mert megfelelő dokumentációs anyag hiányában az ilyen elemek pontos elkülönítése nem oldható meg minden esetben egyértelműen. Így például számos olyan szavunk van, amelyről még mindig nem sikerült végérvényesen megállapítani, hogy tő- vagy származékszó-e, de vannak olyan toldalékelemeink is, amelyeknek képző, illetve rag volta is vitatott (ilyen például az *-ul*, *-ül* toldalék, amely hol határozóragként, hol képzőként viselkedik). A mai köznyelvben használatos formától eltérő sajtósájak néhány példája bizonyára önmagában is meggyőző arról, hogy mennyi teendő vár az ilyen természetű forrásanyag iránt érdeklődőkre. Íme néhány sajátosan toldalékolt szó, tőalak és régies vonzat: *istállalival*, *kapcs*, *kohában*, *adajakot*, *bőrőjét*, *arájából*, *nemezet*, *fergettyűvet*, *aprólékkab*, *kapcsak*, *pénzül* (megad), *szegődött velem egy széket*, (vkinek) *fogadtam egy széket* stb. Ezek és a hasonlóak, ha másért nem is, de a nyelvjárások és az irodalmi nyelv története szempontjából mindenképpen mellőzhetetlenek. Igaz, hogy az ilyen irányú adatgyűjtés időigényesebb, mint ami a szótörténeti kérdésekhez szükséges, mivel a különböző toldalék- és tölemek kutatásához végzett adatgyűjtésnek a Tár teljes anyagára kell kiterjednie. A ráfordított energia azonban feltétlenül megtérül, hiszen

a műben található példamondatok, szövegösszefüggések százezrei (!) a legváltozatosabb nyelvtani kérdések tanulmányozásához, tisztázásához segíthetnek hozzá (ige-ragozás, határozóragok, mondatlan stb.).

S mivel a szövegrészek gyakorlatilag az eredeti változat betűhű megfelelői, az SzT jó lehetőséget kínál a helyesírástörténeti vizsgálódásokhoz való anyaggyűjtésre is. A helyesírástörténet és a hangtörténet szempontjait érvényesítő munkáját különben sok esetben megkönnyítik azok a nem ritka szerkesztői megjegyzések, amelyek az egyes szavak olvasati problémáira vonatkozóan igazítanak útba.

10. Az eddig tárgyalt nyelvészeti kérdéseken kívül még sok olyan vonatkozás említhető, amelynek köszönhetően az SzT ezutáni tudományos életünkben egyszer s mindenkorra nélkülözhetetlen lesz. Mint minden nyelvi megnyilatkozás, eredetileg a Tárban feldolgozott források is a legkülönbözőbb tárgyú információközlés és -rögzítés szükségességének szülöttei. Nem kétséges tehát, hogy az SzT-ben közzétett, levéltári darabokból származó adatok sok esetben a múlt — közelebről az erdélyi múlt — számos kérdésének is egyedülálló értékű forrásai. Hiszen tulajdonképpen maga a címszó-anyag sem más, mint a legkülönbözőbb fogalomkörök (egymástól persze elkülönítetlen) ábécérendbe szedett elnevezés-állománya. Gondoljunk csak a műben feldolgozott sok munkaeszköz-elnevezésre, a gazdasági, kereskedelmi, jogi, egészségügyi, társadalmi, szellemi élet kifejezéseire, a rengeteg kelmenévre, szín-elnevezésre, a mindennapi használati tárgyak elnevezéseire, a korabeli céhrend-szer szervezeti terminológiájára, az egykori hitélet kifejezéseire, a lakó- és más épületek különböző részeinek elnevezéseire. A pusztá elnevezés-anyag vallomását tartalmilag természetesen kiegészíti az egyes szócikkekben közölt sok ezernyi példamondat hordozta információ-anyag is, amelynek felhasználhatóságát a szerkesztői megjegyzések külön növelik. S ez utóbbi tekintetben a szerkesztő a gyakorlati megvalósíthatóságnak szinte a felső határáig ment el, megkímélve a Tár forgatóját sok fáradságos utánajárástól.

Az elmondottak, ha bármily kevés sikerrel is, de valamennyire talán mégis sejtethetik, hogy az SzT első kötetének megjelenése a tudományos életnek milyen rendkívüli eseménye, s éppen ezért a következők megjelenése valamennyiünk közös ügye kell hogy legyen. Amint azt a Szabó T. Attilától kölcsönvett — e sorok címéül választott — megállapítás jogosan szögezi le.

Lórincai Réka

Egy szintézis margójára

A román regényirodalom utóbbi harminc évének antológiáját s egyúttal rendszerbe foglalását, e korszak regényírói gyakorlatának elméleti szintézisét adta az olvasó kezébe I. Vlad és C. Robu könyve*. A kötet több szempontból is úttörő, így mindenekelőtt műfaji, szerkezeti s részben tematikai szempontból érdemel figyelmet.

A regény közismerten proteuszi jellege magyarázza az antológia sajátos szerkesztését. A szerzők — az adott keretben — példamutatóan oldották meg távolról sem könnyű feladatukat. A mindig vitatható, de itt valóban jó műveket (pontosabban: szemelvényeket) felvonultató válogatás, a nagy hozzáértéssel és kifinomult esztétikai érzéssel kiválasztott szövegrészek mellett külön is ki kell emelnünk a regényeket egy általánosabb,

panoramikus összképbe behelyező törekvést. Elsősorban Ion Vlad bevezető tanulmányának a szemelvényekhez kapcsolódó, különös gonddal és alaposággal megfogalmazott szövegére gondolunk, másodsorban a regényrészleteket megelőző jegyzetekre (ez utóbbiak célja válaszolni az illető mű és a belőle idézett fejezet politikai és irodalomtörténeti vetületeit), harmadsorban pedig a regényírók szóban forgó műveikhez kapcsolódó „vallomásaira“.

A terjedelmes bevezető tanulmány az elemzés tárgyától és ezzel összhangban a szerző szemléletétől is megkövetelt teljességre törekszik, s mondhatni a jelenkori román regénynek egyetlen lényeges vetülete sem kerül el a figyelmét. A műfaji kategória sokoldalú megvilágítását irodalomtörténeti „konkretizálás“ követi, mégpedig az általános, *különös* és *egyedi* dialektikájának megfelelően. Ily módon a szinkronia és diakronia

* Romanul românesc contemporan. 1944—1974. Editura Eminescu. București, 1974.

egyformán jelen van, bár helyüket és szerepüket illetően a kérdéskomplexum különböző összetevőinek elemzésében és értelmezésében bizonyos hangsúlyeltolódás itt-ott megfigyelhető. A műfaj fogalmi elemzésének alapvető módszere a szinkronia, történelmi változatainak vizsgálatában viszont a diakronia jut vezető szerephez anélkül, hogy e két szemlélet vagy vizsgálódási mód belső ellentmondásokhoz vezetne. Ez részben a szerző adottságaival, részben szűkebb szakmájával is magyarázható. Ion Vlad ugyanis azon kevés irodalomtörténészek egyike, akiket mindennapi oktató-nevelő munkájuk az irodalomelmélet és esztétika alapos ismerőivé avatott. A már említett *általános, különös, egyedi* hármas egységének sajátos dialektikáját mind a hazai, mind az egyetemes regényelmélet és regénytörténet ismeretében valósítja meg. Egy adott regény egyedi, megismételhetetlen jellege és értéke (vagy értéktelensége) valóban csak a *nemzeti* (különös) és az *egyetemes* (általános) regényirodalom keretében, ezekhez viszonyítva érthető meg és mérhető le. Az alapos elméleti ismeretekkel, széles látókörrrel rendelkező irodalomtörténész mellett e tanulmány a kifinomult esztétikai érzékkel rendelkező olvasóról is tanúskodik. Különben a szóban forgó tanulmányban előforduló regények jó részéről már előzőleg nyilatkozott a szerző mint irodalomkritikus. Ennek szerencsés következménye, hogy az itt ismertetett tanulmányban szerves egységet alkot az első olvasás friss élménye, valamint ennek elméleti kikristályosodása, lecsapódása, s mindezt szerencsésen egészítik ki az elemzett műveknek azok az árnyalatai, amelyek csak az újraolvasás alkalmával tűnnek szemünkbe. Az olvasás és újraolvasás jellegéről tételesen is szól a tanulmány szerzője; szerinte a regény geneziséit, struktúráját, értékét és társadalmi funkcióját, tehát alapvető koordinátáit végső soron az olvasó határozza meg. Ezzel magyarázható többek között a regény rendkívüli vitalitása, népszerűsége, a műfajok között elfoglalt vezető szerepe. A ráérzés, átélés és megértés szempontjából Ion Vlad a magyar kritikusok közül talán Benedek Marcellhez áll a legközelebb, aki hasonló módon s igen magas szinten gyakorolta „az olvasás művészetét“.

Ion Vlad a marxista regényelméletnek megfelelően a *totalitás* kategóriájára, a *regény és történelem viszonyára* s

más hasonló jellegű és fontosságú problémákra figyel elsősorban. Főképpen a „regény-totalitás“ általános esztétikai és irodalomelméleti értelmezésében a marxista regényelmélet egyik legkiemelkedőbb alakjának, Lukács Györgynek az idevágó nézeteit és eredményeit idézi; így mindenekeelőtt Lukácsnak a regény eposzi totalitásáról, esztétikai értelemben vett teljességéről szóló nézeteit, melyek szerint e műfajban egy adott korszak teljes lényege, szelleme és alapvető koordinátái tükröződnek, s innen a regénynek a lírától, drámától vagy más epikai műfajoktól megkülönböztető *extenzív* és *intenzív* totalitása, ezek sajátos szimbiózisa, a történelmi-társadalmi és sajtóatos emberi valóság minden lényegesebb aspektusához való közvetlen vagy közvetett kapcsolódása. E felfogás további konkretizálásaként Vlad a regényt *kortársunknak* nevezi, azon az alapon, hogy benne egy adott valósághoz való, esztétikai értelemben vett „alkalmazkodási“ készség fejeződik ki. Az ábrázolt valóság meghatározó jellege erőteljesebben jelentkezik a regényben, mint bármely más műfajban. Az állandó változásban lévő társadalmi-történelmi valóság formameghatározó szerepe itt pontosan nyomon követhető és kimutatható. A regény és valóság e sajátos viszonya magyarázza a műfaj folyamatos „alakváltoztatását“, metamorfózisát, bizonyos értelemben „alak- vagy formánélküliségét“. Lukács György ezt a gondolatot (egyik látogatásom alkalmával előszóban) úgy fogalmazta meg, hogy a regény formái vagy műfaji lényege és sajátossága éppen egy viszonylagosan állandó forma hiányában fejeződik ki. A regénynek ez az alapvető sajátossága az az archimedési pont, amelynek alapján megérthető a műfaj jelene és fejlődése. E szemlélet alapján beszél Ion Vlad is a regény különböző tipológiai és történelmi, nemzeti vagy egyetemes változatairól, s mindezekből a XX. század és főképpen az utóbbi harminc év román regényirodalmának szinte teljes, társadalmi és esztétikai értelemben egyaránt reális képe alakul ki.

(Az összképet szerencsésen árnyalják, bővítik az idézett részleteket bevezető jegyzetek. Szerzőjüknek, C. Robunak, a fiatal román irodalomkritikusok tehetős képviselőjének sikerült tömören összefoglalnia mindazt, ami a szóban forgó író, mű, szövegrész lényegét és sajátosságát jelenti.)

Máté Gábor

Ősi vulkánok és új gondolatok földje

Ha valaki nagyon magasból, űrhajóból vagy mondjuk csak egy lökhajtásos repülőgépből letekint Mexikóra, mintha egy hatalmas tölcserént látna. Tűzhányókkal teletűzdelt heglýncok húzódnak végig ezen a tölcserén, melynek felső harmada félsivatagos, száraz magasztal, lenn, délen pedig buja, trópusi erdőség. Ez a földrajzi sokrétűség azonban nemcsak észak—déli irányban mutatkozik, de szinte az ország egész hosszában. Háromféle talaj van itt egymás tőszomszédságában: a „tierras humedas“ (állandó csapadékkal ellátott terület), a „tierras de riego“ (csak öntözéssel művelhető) és végül a „tierras de temporal“ (ahol a termés az alkalomszerűen hulló esőtől függ). Mindez együttvéve sem több, mint 23-24 millió hektár.

Luis Echeverría Alvarez mexikói elnök *Új világrendért* című könyve* színtelen kényszeríti olvasóját, hogy egy pillantást vessen Mexikó térképére. Nem kevésbé tanulságos áttekinteni a könyvben foglalt beszédek társadalmi-gazdasági vonatkozásainak előzményeit.

Ehhez szükséges visszatérni Mexikó mezőgazdasági problémáira. 1915-től 1950-ig nem kevesebb, mint 37 millió hektár földet osztottak ki, Egyedül Lazaro Cardenas elnöksége idején 20 milliót, de ennek csak egynegyede művelhető. A víz jelentőségét Mexikóban mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy Aleman elnök már 1920-ban külön vízügyi minisztériumot létesített. A nagybirtok megmaradt a terület 40 százalékának, részben magánbirtok, részben „ejido“ (közirtokosság) formájában. Az agrárreform végrehajtásakor, illetve azt követően az egykori haciendák öntözőberendezéseit elhanyagolták, tönkretették. A közbirtok Carranza elnök idejétől Camachóig 4 hektárról 47 hektárra nőtt, jelezve, hogy belterjes mezőgazdaságra már nem kerülhetett sor.

A Benito Juarez vezette mexikói forradalom kirobbanása óta legsűrűbben hangoztatott jelszó: a gazdasági függetlenség. Márpedig ezt kizárólag agrár alapon nem lehetett megvalósítani. Cardenas 1938-ban államosította az olajmezőket, a finomítókat. Ez nem ment simán, az amerikai monopóliók hosszú ideig gazdasági megtorlásokkal nehezítette a helyzetet, még több baj volt Nagy-Britanniával, amely csak 1947-ben

állította helyre diplomáciai kapcsolatát Mexikóval. Cardenas olajpolitikája nem volt az egyedüli lépés az önálló ipar felépítése felé. Az 1922-ben alapított monterreyi acélműveket 1938-ban korszerűsítették, azóta az acéltermelés ötszörösére nőtt. Fejlesztették a szerszámgyártást is a nagy északi szomszéd ellenére, és az Alemani követő elnökök (Ruiz Cortinez, Matteos, Diaz Ordaz) egyaránt azon voltak, hogy fenntartsák és továbbfejlesszék az ipari forradalom lendületét.

Mindebből láthatjuk, hogyan alakult az elmúlt száz év során a mai Mexikó képe. Benito Juarez, a nagy szabadságahős még az ország politikai szabadságáért küzdött; Cardenas és utódai a gazdasági reformok útjára léptek. Mexikó mai elnöke, Luis Echeverría Alvarez ennél is tovább megy. Beszédeiből kiolvasható az a széles koncepció, amely a világ mai gazdasági rendjének újabb és jobb gazdasági szervezésével köti össze hazája fejlődését. Mexikó ma 60 millióos ország, 2000-re 100 millió lakosa lesz; az elnök ennek tudatában fogalmazza meg nézeteit a világ jövőjéről. Az Egyesült Államok Kongresszusa előtt tartott beszédében nyíltan kifejtette: „Korunk nagy kérdései, a béke, a nemzetközi biztonság és a fejlődés [...] nem oldhatók meg zárt, szűkkörű klubokkal, hanem csak a föld e kérdésekben érdekelt minden népének részvételével. [...] A politikai kolonializmus elleni gyűlölet ma átalakult a gazdasági kolonializmus elleni gyűlöletté. [...] Mert még ma is történelem kísérletek, hogy a nemzetközi kapcsolatokat a régi kolonializmus pozíciójából rendezzék, holott ezeket régen föl kellett volna számolni. [...] A kevésbé fejlett népek története nem más, mint állandó harc a társadalmi változásokra törekvő erők és a fennálló helyzetet állandósítani kívánó körök között. [...] A nagyhatalmak kezdik már fölismerni azt a veszélyt, amelyet ez a helyzet a tulajdon biztonságukra jelent; mert ez az állapot a szegény nemzeteket szervezkedésre készíti törvényes jogaik védelmében és azért, hogy sorsukat megjavítsák [...] Mexikó osztozik a fejlődő népek törekvéseiben; országaink kapcsolata lényegében tükrözi Észak-Amerikának a felszabadulásukért küzdő népekkel szembeni magatartását.“

Idézzünk néhány mondatot az elnök megállapításaiból a Római Klub ösz-

* Luis Echeverría Alvarez: Spre o nouă ordine internațională. Editura politică. București, 1975.

szehívta államfői értekezleten: „Parancsoló szükségesség a világválságnak új értelmezést adni. Elfogadhatatlan, hogy csak a legnagyobb és legerősebb államok gazdasági és politikai érveléseit tegyük magunkévá, vagyis azokét, akik kolonializmusukkal és fölös tékozlásukkal nagy részben hozzájárultak a ma már annyira nyugtalanító jelenségekhez. Nem tartom jogosnak, hogy a harmadik világ népei periferikus helyzetük fenntartásával fizessék az árat annak a prosperitásnak, amelynek egy vagyonos társadalom örvend. A harmadik világban állandósuló éhínség az imperializmus történelmi következménye. A fejlett és fejletlen népek párhuzamos létezését megkülönböztető gyarmatosítás idézte elő. [...] Az előttünk álló két évtized legjellegzetesebb jelensége a munkanélküliség lesz. Márpedig ez az állapot mélyen érinti a harmadik világot, s alig hiszem, hogy a bekövetkező forradalmi robbanásnak a fennálló társadalmi alakulatok ellenállhatnak. Még van rá idő, bármily kevés is, hogy újjászervezzük a nemzetközi kapcsolatokat, a gazdasági cseremegállapodásokat, abból a felismerésből kiindulva, hogy a harmadik világ ma már új hatalmat jelent a történelem színpadán.“

Hasonló gondolat körben foglalkozik Echeverria elnök korunk élelmiszeri problémáival is: „Tíz évvel ezelőtt nyilvánítottam már a FAO keretében, hogy a Terra problémáinak tengelyében a lakosság növekedése áll. A világ lakossága a következő 35 év alatt megkétszereződik, és a lakosság 45 százalékát fiatalság alkotja majd; ilyen körülmények között korunkban túlhaladottá vált a régi és új erők közötti kizsákmányoltság és egyenlőtlenség állapota. Új, vissza nem tartható folyamat indult meg a történelemben, a nemzetközi kapcsolatok és erőviszonyok gyökeres változása. Egyetlen állam, egyetlen nép — bármily hatalmas legyen is — nem képes útját állni ennek a világfolyamatnak, mely a népek és társadalmak felszabadulásához vezet. A fogyasztó és teközlo társadalom figyelmen kívül hagyta az emberiség általános fejlődését. Az éhínséget, mely egész népeket sújt, ugyanazzal a hidegvérrel idézték elő, amellyel az atombombákat gyártják. A gabonafélék és más magvak hűssá alakítása eredményezte, hogy a hús-fogyasztásban gazdag országokkal párhuzamosan más vidékek étkezéséből eltűnjék a protein. Az éhség láncolata, melyben ma emberek százmilliói szenvednek, a termőföldek tönkretételének, az irracionális termelésnek, a gazdasági fejletlenségnek s a fehérjék általános hiányának a láncolata, ezzel együtt jár

a gabonamagvak romlása s a világ gabonataralékainak rohamos csökkenése. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy nem az éhség láncolata áll a problémák élén, hanem a tények egész sora. A lánc egyes szemei — az élelmiszeri és energiaválság — nem feledtethetik velünk a világegyensúly hiányából eredő általános okokat. [...] Éppen ezért eleve tiltakozunk az ellen, hogy a gabonatermelő országok az élelmiszeri hiányt stratégiai fegyvernek használják fel. Az emberiség általános érdekeivel szemben álló effajta magatartást azt jelentené, hogy a békét változatlanul az imperialista háború alapjaira építenénk.“

A továbbiakban Mexikó elnöke rámutat arra, hogy „hatalmas földterületeket, melyek az éhínség enyhítésére szolgálnának, egyes fogyasztási szesélyek kielégítésére használnak; magas színvonalú élelmiszerek tűnnek el, hogy divatszeszélyeknek tegyenek eleget, háziállatok takarmányául szolgálnak egy olyan társadalomban, ahol az individualizmus odáig torzul, hogy az önzést erkölcsi értéké emeli.“ A harmadik világ mezőgazdasága termékeit nyomorúságos áron exportálta, ezzel is hangsúlyozva a föld ipari országainak jelentőségét. A terményeket, ezen országok egyedüli kincseit, műtrágya és mezőgazdasági gépek ellenében adta oda.

Beszéde legvégén félreérthetetlenül kimondja: „Az éhínségnek s a termőföld pusztulásának nem lehet a jelenkori erőviszonyok strukturális megváltoztatása nélkül véget vetni. Parancsoló szükségesség, hogy az élelmiszerpiacon a kereslet és a kínálat ne legyen manőverező nemzetközi vállalatok vagy nyersanyagbörzék közvetítő monopóliumainak kezében. Meg kell teremteni a proteinek forradalmát, e forradalom előfeltételeit. Az ipari államok és a harmadik világ országai két párhuzamos tervet kell hogy kidolgozzanak: az aktív agrárpotenciál reális mérlegét s ezzel egyidejűleg egy közép- és hosszútávú sürgős munkatervet az egész földgömb élelmiszer- és fehérjeszükségleteinek a felmérésére. [...] Annyi évszázad után éhséggel és fejletlenséggel küszködő civilizációnk nem tekinthető követendő példának azok szemében, akik igazságért és egyenlőségért küzdenek. Az egyenlőség eszméi, melyeken a gazdasági és politikai társadalmaknak épülniük kellene, nemcsak hogy egy differenciált világhoz vezetnek, de olyan társadalomhoz, mely ma tragikus belső ellentmondásokkal küzd. [...] Az éhség, ez a legkegyetlenebb emberi szenvedés reális kiutak keresésére készít bennünket. [...] Ebben a kérdésben a gazdag

országok és egyedek felelőssége is nagyobb. Elsősorban hozzájuk fordulunk. Hisszük, hogy az ésszerűség törvényei győznek az esztelen önzés felett.“

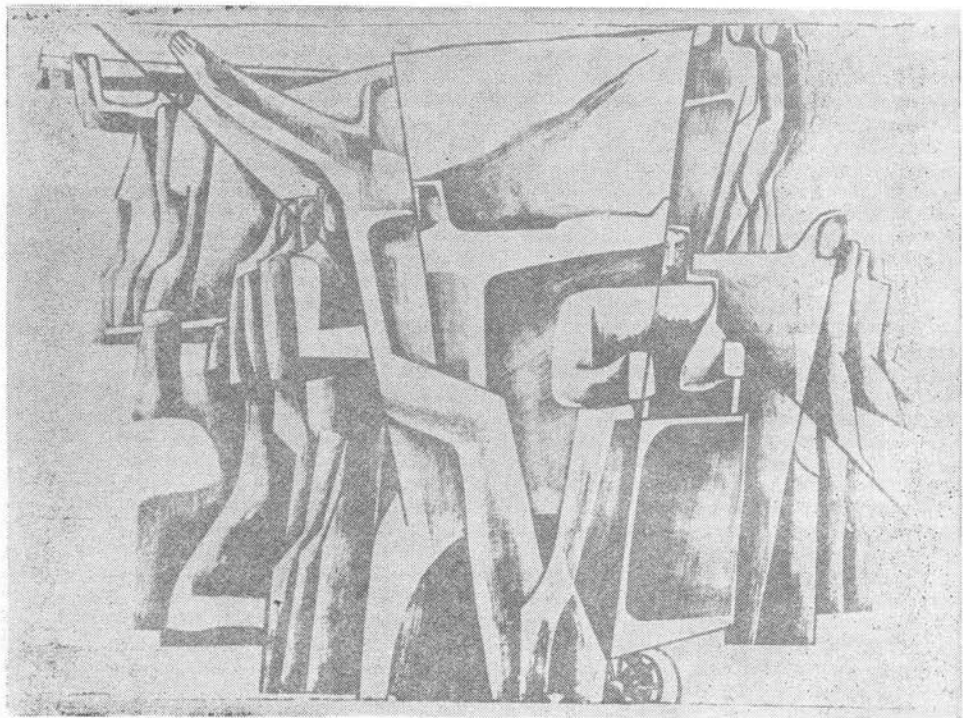
Echeverría elnök beszédei — még ebben a töredékes felmutatásban is — világosan jelzik a jelenkori mexikói politika nagyvonalú koncepcióját; annak felismerését, hogy a világméretű problémák (élelmiszerkérdés, energiaellátás) megoldására a világ népeinek össze kell fogniuk, mert különállóan és elszigetelten e kérdések meg nem oldhatók. A beszédek élénken tükrözik Mexikó, ama latin-amerikai ország fejlődését, amely mindig élen járt a reformok útján, éppúgy, mint a nemzetközi kérdések progresszív értelmű megítélésében. Nem véletlen, hogy éppen Mexikó az a latin-amerikai ország, amely általánosan kimondott tilalom ellenére fenntartotta diplomáciai kapcsolatait Kubával, és azóta is minden haladó szellemű kezdeményezést támogat.

A tanzániai elnök látogatása alkalmával mondott beszédében Echeverría így

összegezte hazája politikáját és követendő útját: „Mexikó jelentős változások időszakát éli. Igyekszik helyrehozni az elkövetett hibákat és azokat a gazdasági elveket, melyek egész forradalmi utunk menetét zavarták. [...] Egy fejlődő nemzet problémáival kell szembenéznünk. Minden lépésünk során bizonyos nemzetközi erők hatalomszomjába és kapzsiságába ütközünk, nemkülönben azokba az erőkbe, amelyek itthon, hazánkban is elavult és tarthatatlan előjogok fenntartásához ragaszkodnak. [...] Mindezen akadályok ellenére Mexikó tovább halad. Menet közben hajtja végre a szükséges változtatásokat a történelem tanulságai alapján és népi intézményei támogatásával.“

Érdeemes végigolvasni ezeket a beszédeket, hogy megismerjük belőlük a Latin-Amerikában végbemenő változásokat. Ez a fiatal, természeti kincsekben gazdag földrész a jövő egyik reménye. Luis Echeverría elnök Mexikója példát mutat, hogyan kell és lehet ezt a reménységet valóra váltani.

Korda István

Kazinczy Gábor: Az építők emlékére

Energetika – bukaresti szellemben

Tudott dolog, hogy a társadalom a tagjai által végzett alkotótevékenység, a munka révén marad fenn és gyarapodik. Bármilyen munkavégzéshez *energia* szükséges, és épp a technikai forradalom kibontakozása vezette el a fizikusokat a múlt század elején az energiamegmaradás elvének kimondásához: energiát nem lehet teremteni, munka sem nyerhető semmiből, minden munkavégzéshez energiaforrás szükséges.

Az ember évezredekken át a saját maga háziállatai szolgáltatta biológiai energiát használta munkavégzésre. Ez az energia az életfolyamatok „mellékterméke” volt, s így az ember csak ösztönösen sejtette, hogy munkavégzéséhez szervezetének energiájára van szükség. A gőzgép feltalálása hozta meg végre a felismerést, hogy a munkavégzéshez *energiaforrás és energiaátalakító rendszer* kell — sőt Sadi Carnot még az energiamegmaradás elvének kimondása előtt arra is rájött, hogy az energiaforrás teljes energiakészlete is csak részben alakítható át munkává. A gőzgép elterjedésével a múlt század első felétől kezdődött meg a szénnek mint energiahordozónak felhasználása, majd az anyagi rendszerek fizikai és kémiai folyamatainak a vizsgálata új energiaforrással (galvánelemek), energiaátalakítókkal (elektromechanikai generátorok) és energiaszállító rendszerekkel ismertette meg az emberiséget. A társadalom szempontjából ezek tekinthetők a legnagyobb horderejű felfedezéseknek, mert a szó szoros értelmében megváltoztatták a világot: az elektromos energia termelésével megkezdődött a mai napig exponenciálisan növekvő energiafelhasználás. A szén mellett nemsokára új, könnyebben hozzáférhető és kezelhető energiahordozók jelentek meg, a kőolaj és származékai, valamint a földgáz, majd az atommag tulajdonságainak vizsgálata századunk negyedik évtizedében a maghasadás felfedezéséhez vezetett, ami új energiaforráshoz juttatta az emberiséget. A hasadásra képes atommagokban (urán, tórium stb.) felhalmozott energia felszabadítható és átalakítható villamosenergiává.

Az utóbbi években mindegyre világosabbá vált, hogy „természetes” (fosszilis) energiahordozó-tartalékaink végesek, és sokakban felvetődött az energiahánykóvetkeztében beállott hanyatlás rémképe. A fizikusok és általában a természettudományok művelői nem maradhattak közömbösek az emberiség e reális gondja iránt. Megoldásra vár a folyamatos termonukleáris reakció megvalósítása s ennek felhasználása villamosenergia termelésére; kidolgozásra vár a napenergia gazdaságos átalakítása villamosenergiává (az eddigi módszerek túl költségesek); új és jóval gazdaságosabb energiaátalakító, -raktározó és -szállító rendszerek várnak megtervezésre. Ilyen körülmények között és ilyen sürgető feladatok jegyében került sor 1975 szeptemberében hazánk fővárosában az Európai Fizikai Társulat III. általános konferenciájára — *Energia és fizika* tematikával.

Ion Ursu egyetemi tanár az ERA SOCIALISTĂ ez évi 19. számában rendkívül figyelemreméltó gondolatokat fűz a fizikusok konferenciájához. A tudományág szakemberének hozzáértésével vizsgálja az energetikai ipar gondjait, a fizikusok szerepét az *energiaválság* megoldásában, valamint a fizika és a természettudományok más ágai közötti kapcsolatot; a tudományszervező szemével — az Országos Tudományos és Technikai Tanács elnökeként — elemzi a tudományos kutatás irányait és tendenciáit; s végül, de korántsem utolsósorban, mélyreható marxista társadalomszemlélet birtokában veszi szemügyre az *energiaválság társadalmi vetületét*, kutatja okait, s rámutat arra, hogy a jelenség a fogyasztói társadalom pazarlásával, a nyersanyagtermelő és -felhasználó országok közötti igazságtalan értékelosztással magyarázható, s kiutat csupán az RKP és a Románia Szocialista Köztársaság kormánya által is sürgetett új nemzetközi gazdasági és politikai világrend biztosíthat. Nagyon nehéz néhány sorban összegezni az értékes és nemegyszer új szempontokat, ismertetni a legfontosabb gondolatokat; mindenesetre felhívjuk a figyelmet arra, hogy Ion Ursu tanulmányának egészét áthatja az a társadalmi

felelősségtudat, melynek szükségességét annyiszor hangsúlyozta Nicolae Ceaușescu elvtárs is, s amelynek értelmében az oktatás, a tudományos kutatás, az anyagi javak termelése és a társadalmi-politikai élet terén minden ténykedésünket a jövő perspektívájában, országunk és az egész emberiség jövője iránti gonddal kell megszervezni.

Ezt a hozzáállást nevezhetnők a fizikusok, energetikusok és más szakemberek viszonylatában „bukaresti szellem”-nek, mely remélhetőleg mozgósítja majd mind Európá, mind az egész világ tudósainak közösségét. Az emberiség olyan szükségleteire gondolva, amelyek kielégítésében a fizikusok és a természettudományok alkalmazott ágait művelők legtöbbet segíthetnek, elsődlegesnek kell tekintenünk minden ország ellátását *energiahordozókkal* történelmileg hosszú távra. Ehhez a feladathoz szorosan kapcsolódó második cél az, hogy a jövőben *zárt rendszerű energia- és nyersanyagfelhasználást* kell megvalósítani — ami csak úgy lehetséges, ha az energiaátalakítás során keletkezett termékek nem szennyezik a környezetet, a felhasznált nyersanyagok nem lépnek ki a termelési ciklusból. A „természetes” tüzelőanyagok felhasználása nyitott energetikai rendszert alkot, az elhasznált tüzelőanyagok újraalakulásához millió időre van szükség, és az égéstermékek (nitrogén-oxidok, kén-dioxid, szénhidrogén-maradékok) ártalmasak a környezetre, az élővilágra nézve. A napenergiára és a termonukleáris energiára alapozott hidrogén bázisú energiarendszer viszont már zártnak tekinthető: a magenergia felszabadításával és átalakításával a vízből (folyókból, tengerekből) elektrolitikus úton hidrogént nyerhetünk, ami tárolható és szállítható, elégetve vagy tüzelőszer-elemben felhasználva pedig mellékterméke újra víz lesz, s ez visszatér a ciklusba.

E feladatok ismeretében, amelyek megoldást kínálnak az energiaválság gondjára, önként vetődik fel a kérdés: milyen szerep hárulhat a kis és közepes országok fizikusaira, általában tudományos kutatóira? Természetes, hogy ezek az országok nem képesek a termonukleáris energiaátalakítók kidolgozásához szükséges költségek fedezésére. Ion Ursu véleménye szerint azonban elengedhetetlen követelmény, hogy minden ország rendelkezék olyan *tudósgárdával*, amely bármelyik pillanatban átvehet s alkalmazhat minden új technológiai és tudományos eredményt, sőt amely — nemzetközi együttműködés keretében — maga is részt vesz ezek kidolgozásában. Éppen ezért egyetlen tudományos szervező sem engedheti meg magának jó lelkiismerettel azt, hogy akadályokat gördítsen bármilyen, pillanatnyilag talán „egzotikus” jellegűnek látszó tudományos alkotótevékenység és alap kutatás útjába — viszont ellenőriznie és tapintatosan irányítania kell a felhasznált anyagi és emberi erőket a társadalom szempontjából elsődleges kérdések megoldásának irányába. Az emberi társadalom egésze és az egyes országok fennmaradását és fejlődését csak tagjainak felelősségteljes munkája, intelligenciája, minden új iránti fogékonysága, ügyessége biztosíthatja. Az elért eredmények megnyugtatnak afelől, hogy országunk különböző szakmájú tudományos dolgozói közös összefogással, alkotó együttműködéssel a világ más tájain működő tudósokkal, képesek lesznek a jelen és jövő felvetette problémák megoldására.

M. J.

AZ ÉLET MINŐSÉGE — SZOCIOLÓGIAI MEGKÖZELÍTÉSBEN (Világosság, 1975. 10.)

A színvonalas, állandóan gazdagodó tartalommal megjelenő folyóirat tv-intertjút közöl Szalai Sándor akadémikussal, s ebben a magyar társadalomkutatás jeles képviselője — többek között — kitér az élet minőségének szociológiai vizsgálatára. Szalai elmondja, hogy őt az élet minőségéhez kapcsolódó többi probléma is (az emberi élet értéke és ételrendszer) foglalkoztatja. Abból a tételtől indul ki, hogy az emberi élet minősége attól függ, milyen mértékben elégitik ki a történelmileg meghatározott emberi szükségleteket. Persze, az egyén szempontjából az életet sok minden teheti jobbá, illetve rosszabbá, a

társadalomkutatót azonban nem ezek a szubjektív érzések, hanem főként az érdeklí, hogy melyek az említett alapszükségletek kielégítésének módjai. Ebben az érdeklődési körbe a környezetvédelem s a népesedéspolitika is beletartozik. Ami a szükségleteket illeti, ezek nemcsak egyéni, hanem társadalmi természetűek, kettősségüket pedig történeti változásban kell megragadni. Ma már például falun is szükségletnek érzik a rádiót és tévét, ami néhány évtizeddel ezelőtt még nem számított elfogadott igénynek. Ezért — folytatja Szalai — az emberi életminőség objektív igényeiről kell beszél-nünk, s ezeket azok a kutatók ismerhetik fel, akik az egész emberiség technikai, tudományos fejlődéséről és társadalmi fejlődésének lehetőségeiről áttekintéssel rendelkeznek. Nem szabad

megfeledeznünk arról sem, hogy egyelőre nincs mód egyszerre az összes igényeket kielégíteni. Ebből a realista felismerésből viszont a választás szükségesége adódik. Mit válasszunk, mit halasszunk későbbre?

Ezen a ponton merül fel mind az egyén, mind a szociológus számára az értékek rendjének a szerepe. Az érték ugyanis preferenciát jelent; az értékrend segít hozzá, hogy a választás során ennek vagy annak a szükségletnek a kielégítését részesítsük előnyben. És itt segíthet a szociológia, egyrészt a szükségletek felmérésével, másrészt pedig a választáskor mellőzhetetlen értékrendszer kialakításában.

Szalai Sándor felhívja a figyelmet: nem szabad visszaélni az értékfogalommal. Nem dogmatikus általánosságban van szükségünk értékrendszerre, hanem konkrét választásban. Ezért olyan aktuális értékrendszerre van szükségünk, amely például megmondja nekünk, hogy — miután nincs mindenre korlátlan eszünk — mikor és mit részesítsünk előnyben, mennyit az egyre nagyobb számú öreg életének jobbá tételére és mennyit a csecsemőgondozás megjavítására, mennyit az oktatásra, az „iskolai oktatásra“ s a felnőttképzésre.

Ezzel összefüggésben jegyezzük meg, hogy amennyire fontos, sőt nélkülözhetetlen a szükségletek dinamikájának tárgyilagossága, éppoly elengedhetetlen az etikai-filozófiai megközelítés az értékpreferenciák megállapításakor. Az erkölcsi-világnézeti szempont érvényesítésének funkciója éppen az, hogy segít a *hitelesen* emberi szükségletek kiválasztásában és tudatosításában, valamint az embert degradáló „szükségletek“ lebontásában.

TALÁLKOZÁS ANDRÉ MALRAUX-VAL (Románia literáré, 1975. 43.)

A most hetvennégy éves Malraux, azóta, hogy visszavonult a közélettől, csak egyszer szerepelt a nyilvánosság előtt: 1975 szeptemberében megfogalmazta — franciául és spanyolul — és elsőnek írta alá azt a nyilatkozatot, amelyben a francia szellemi élet kiemelkedő személyiségei a 11 spanyolországi hazafi halálos ítélete ellen emeltek szót. Ion Mihăileanu, akit az író verrières-i házában fogadott, kérdéseit a jelenkor nagy problémái iránt „tanúként és harcosként“ érdeklődő személyiséghez intézte.

A riporter az emberiség reménységéről faggatja, Malraux pedig mindenképp azt érzi szükségesnek leszögezni,

hogy „civilizációnk elvesztette a teljesség tudatát“ — amit a nyugati világra és Japánra vonatkoztat, s hangsúlyozza, hogy a szocialista országokra nem érvényes az, amiben ez a civilizáció egyetemes még: a kérdőjelesség, a bizonytalanság, a kétely. Nem tagadja a tudomány fejlődését, csakhogy — állapítja meg — a mai tudomány nemcsak a penicillint jelenti, hanem az atombombát is. A XIX. század számára az a veszély, hogy a tudomány az ember ellen fordulhat — nem létezett; amikor a dinamitot felfedezték, valamiféle science-fictionnak tűnt, s az emberek mélyésgesen megrendültek. „És végül is mi-ben állott a dinamit jelentősége?“

Melyek is az emberi gondolkodás nagy fordulatai? — kérdezi az író, s előbb Hegelre hivatkozik, a hegelianizmusra mint a marxizmus filozófiai előzményére, majd Darwinra, s megállapítja, hogy az evolúciós tan előtételzés volt, az utólag összegyűjtött tudományos példatár a tétel alátámasztásául szolgált. Malraux ebből azt a tanulságot vonja le, hogy a történelemben mindig megjelenik valami váratlan, akárcsak a tudományban, s talán ez az oka annak, hogy a nyugati civilizáció rövid távon optimista, egészében és hosszú távon pesszimista szemléletű. Legjobb példának erre a biológiát tartja, amely sehogy sem szabadulhat a maga alkotta bűvös körből, hogy ugyanis lehetőségei túlmutatnak a kívánatos — vagy megengedhető — célon. Malraux nem hajlandó még hipotézisként sem foglalkozni a bolygónkon kívüli civilizáció(k) gondolatával: „Ne tegyünk fel magunknak olyan kérdéseket, amelyekre nem válaszolhatunk“ — idézi Einsteinet. Az a bizonyos „más“ civilizáció vagy földi adatainkat igazolja létével, s akkor meglepetésünk nem lesz nagyobb, mint a maja vagy a partus kultúrkör felfedezésekor, vagy alapvetően eltér a bolygónkra érvényes törvényektől, akkor meg fel sem foghatjuk mibenlétét [...] Felmerül a beszélgetésnek ezen a pontján a kultúra és a civilizáció jelentéstartalma. Malraux szerint a különbség elsődlegesen nyelvi természetű. A németben számottevő az eltérés a két fogalom között, a franciában kevésbé; amit ma kultúrán értenek, valójában nem más, mint egy-egy civilizáció térbeli hatóköre.

Mi az, ami napjainkban a végét járja? Malraux szerint olyan mutáció tanúi vagyunk, amelynek a kronológiához van a legkevesebb köze: nem *fin de siècle*, hanem csupán Európa világhuralmának a vége. Hogy az ezt kísérő nyugtalanság az értelmiségi számára, aki a tényeket történelmi távlatban szemléli, a cselekvés indítékává válhat, aho-

gyan azt a második világháborút megelőző, s megakadályozni nem, de legyőzni képes antifaszizmus bizonyította, Malraux-t arra a következtetésre készíteti, hogy az antifaszizmus inkább érzelmi közösség volt, mint elméletileg megalapozott meggyőződés. A nyugati értelmiség azóta sem talált ehhez fogható szolidaritás-elvre; ezt Malraux annál aggasztóbbnak véli, minél nyilvánvalóbb számára, hogy Nyugaton az egyén már nem is atomként létezik, hiszen az atom egyesülhet más atomokkal, hanem láncreakcióban él. Maga az „én“-tudat, az individualizmus is megszűnt érték lenni. Viszont — ismeri el Malraux — a mai értelmiség számára a marxizmus jelenti azt az alapélményt, amelyet a század első negyedében az „én“ képviselt.

A regény válságának megkerülhetetlen témáját Malraux váratlan szögből közelíti meg; elismeri a tömegkommunikációs eszközök kialakította szemlélet módosító hatását a regényformára, de az elbeszélés, a történet, minden történet lényegét, amely iránt az érdeklődés nem szűnt meg, azonosítja azzal a szellemi kalanddal, azzal az izgalommal, amelynek jellegzetes képviselője a bűnügyi nyomozás, de amely jellemző minden titkot, ellenállást fessegető emberi vállalkozásra, akár Pascal rekonstruálja az Eukleidészt megelőző geometriát, akár Robinson győz a magányon és a természet erőin.

„Annak, aki a művészetben feltalál valamit, gyakran a szemére vetik annak hiányát, amit meg akart semmisíteni“; Malraux abban, amit korunk világvégi — egy bizonyos világ vége — tudatának nevez, valamilyen mítosz-pótlót lát, amikor az utókor szemével próbálja a számára idegenné vált jelenkori civilizációt bizonyos távlatba helyezni. Ezért vonakodik attól, hogy műveiben, akár az önéletrajzi *Antimémoires*-ról, akár a maga idején nagy visszhangot keltett *Emberi sorsokról* faggatják, szétválassza az élményt az elképzelttől. Főlősleges vállalkozásnak érzi, s példáit nemcsak az irodalomból — Balzacot, Zolát idézve —, hanem az alkotás egész világából meríti: „A festészetben a realizmus mindig egy előző eszményítés tagadása.“ Határozottan vallja, hogy „az élet nyersanyag [...] művészi ereje egyenlő a kiszámíthatatlanságával [...] Amit pedig tapasztalatnak neveznek (nem mint eszmét, hanem mint érzést), azt mégiscsak az élethez kapcsoljuk.“

NINCS HATODIK ÉRZÉKÜNK? (Poland, 1975. 10.)

Stanislaw Lem egyike a legoptimistább sci-fi íróknak. Az emberi lehetőségek „technológusát“ szkeptikus oldaláról kevesen ismerik. A *Summa technologiae* első megjelenése óta több mint tíz év telt el, de Lemet az érzékszerveken kívüli érzékelés kutatásának újabb eredményei sem tudták széksziséből ki-mozdítani.

„Hiszem, hogy utolérhetjük és túlhaladhatjuk a természetet — vallja Stanislaw Lem. — Hiszek az ember biológiai önfejlesztésének lehetőségeiben. De ez nem jogosít fel arra, hogy minden képzelődésnek hitelt adjak. Könyvemben csak addig mentem el, ameddig a tudományos módszertan szerint elmelehettem, pontosabban — ameddig e módszertan szerint el kellett mennem. Ezért merem azt képezni, hogy könyvem inkább hipotézisek, mint képzelődések gyűjteménye.“

Léteznek-e érzékentüli, más szóval parapszichológiai jelenségek? Ha elfogadjuk, hogy minden megismerés alapja az érzékelés, hogyan ismerhetjük meg azt, ami az érzékelésen kívül van? Vagy a látáson, halláson, szagláson, tapintáson és ízlelésen kívül van még egy „hatodik érzékünk“ is?

Stanislaw Lem racionalista lelkiismeretére hallgat, s e kérdésben továbbra is kételkedő álláspontra helyezkedik. Nem hisz sem a telepátiában (gondolatátvitel), sem a telekinézisben (anyagi tárgyak elmozdítása tisztán értelmi erőfeszítéssel), sem a látónoki képességekben. Mindaddig nem hisz a létezésükben, amíg meg nem győzik az ellenkezőjéről. S hogy megkönnyítse ellenfelei dolgát, most megkísérli rendszerezni már könyve első kiadásában felsorakoztatott ellenérveit.

Biológiai ellenérvek. — A *Summa technologiae* még főleg ezekre alapozott. A telepátiát vagy telekinetikust erőnek, ha léteznének, döntő szerepet kellene játszaniuk a fajok létét való küzdelmében. Miért kellett volna a biológiai evolúciónak a szaglás és színérzékelés fázisát és nyakatekert módszereitől folytatnia, ha a két nembeli szexuális partnerek „egyszerű telepátiás hívás“ alapján is egymásra tudnának találni. Mennyivel könnyebben zsákmanórára találhatna bármely ragadozó, ha az információközlésnek egy olyan sajátos csatornája rendelkezne, mely nem függ sem a légköri, sem a látási viszonyoktól. Ha a több milliárd éves evolúció során csak egyszer is megjelent volna az érzékfeletti érzékelés képessége, a természetes kiválasztódás törvé-

nye alapján ennek a vonásnak a következő nemzedékben uralkodóvá kellett volna válnia. Persze elképzelhető, hogy az érzékfeletti érzékelés nem engedelmeskedik a természetes kiválasztódás törvényének. Ilyenformán viszont az evolúció minden vívmánya fölöslegesnek bizonyulna. Ha az ember „hatodik érzékét” kísérletileg kimutathatjuk, akkor elődeinél is jelentkeznie kellett volna ennek az érzéknek. A rendelkezésünkre álló biológiai adatok azonban mindmáig nem támasztják alá ezt a hipotézist. A kör bezárul. Biológiai alapokról nem dolgozható ki telepatikus technológia.

Statisztikai ellenérvék. — Könyvében Stanislaw Lem még az írógépet vaktában verő majomfalka paradoxonával hökkenti meg ellenfeleit. A majmok, ha elég sokan vannak, és elég sokáig ütögetik a billentyűket, véletlenül összehozhatják az *Encyclopaedia Britannicát*. Most a valószínűségelmélet néhány közkedvelt példáját idézi. Egy országban több millió ember lottózik hetente. Teljesen valószínű, hogy a több millió ember közül, aki éjjelente álmodik, lesz valaki, aki „előre megálmodja” a nyerőszámokat. Mivel magyarázható ez? A hívő parapszichológus a beteljesült álmot talán az illető egyén látnoki képességével magyarázza. A tudomány, racionalista elfogultságában, megelégszik az előbbinél sokkal egyszerűbb magyarázattal. A valószínűségszámítás egyik törvénye szerint egy milliós lakosságú nagyvárosban nagyobb valószínűséggel álmodja meg valaki a nyerőszámokat, mint egy ezres lakosú faluban. Ezt nevezik a nagy számok törvényének. A nagy számok törvénye különös paradoxonhoz vezet az érzékfeletti érzékelés kutatásában. Minél többen vesznek részt a telepatikus kísérletekben, minél hosszabb, a kísérletsorozat, annál valószínűbb, hogy a statisztikai átlagtól nemcsak negatív, hanem pozitív irányba mutató eredményeket kapunk. A kísérletezők a negatív eredményekről „megfeledkeznek”, a pozitív eredményeket pedig a telepátia létezése mellett szóló bizonyítéknak tekintik. Íme, a paradoxon: minél népszerűbb e jelenségek kutatása, létezésükről annál több statisztikailag meggyőzőnek tűnő bizonyítékkal rendelkezünk.

Történelmi ellenérvék. — Emberemlékezet óta él a hit a „hatodik érzék csodáiban”. Ez a hit sokáig a mágius és vallási hiedelmekkel fonódott össze. Később lassanként elkülönült formában önálló hiedelemrendszer alakott, és a tudományok fejlődéséhez, a racionalizmus követelményéhez alkalmazkodva, tudományos ténynek álcázta magát. Egyik konkrét történelmi formája váltotta a

másikat, lényege azonban ugyanaz maradt. Kezdetben az „állati mágnesség” volt a kutatás tárgya, majd divatba jöttek a spiritiszta szeánszok, a „szellem-idézés” és asztaltáncoltatás. A médiumok „ektoplazmát” bocsátottak ki testükből, a szellemek ujjlenyomatokat hagytak a parafinban. Mindezek a türemények azonban kivétel nélkül teljes sötétségben vagy félhomályban „zajlottak le”. Az infravörös fényképezés és filmezés a század második felében végképp a parapszichológusok laboratóriumaiba száműzte az érzéken túli jelenségeket. A laboratóriumok fényviszonyai kitűnőek. A sötétséget a nagy számok törvényének statisztikai csapdái helyettesítik.

Antropológiai ellenérvék. — Mi készíti az embert mindenkor arra, hogy e jelenségek létének bizonyítékait keresse? Miért vágyik az emberek többsége arra, hogy a tudomány a hitnek szolgáltatson igazságot? Könnyű lenne arra hivatkozni, hogy minden történelmi korban voltak természeti katasztrófák, volt háború, vagy legalábbis volt háborús veszély. Az általános bizonytalanság mindig a látnokoknak és telepátáknak kedvez. Túléljük-e a nehéz időket, élnek-e elveszettnek hitt hozzátartozóink? Az ember a világméretű fenyegetettségéből az álmaiba menekül, és álmai megvalósulására áhítozik.

A parapszichológia nem ígér túlvilági életet. Ma nem kell a szellemekben hinni ahhoz, hogy higgyünk a gondolatátvitelben. A laikus jóleső elégtétellel veszi tudomásul, hogy éppen a racionalizmusában pöffeszkedő tudomány áll tehetetlenül a „hatodik érzék” rejtélye előtt. Nincs bizonyíték, de mindmáig meggyőző cáfolat sincs. Az a tudomány „mondott csodót”, mely a szellemet megtagadva, az embert a Természet abszolút törvényeinek rendelte alá. Mi más ez a rejtély, ha nem a kibernetikai szemlélet „fekete dobozába” bezárt ember tudományellenes lázadása? A laikus titokban ujjong, s a tudomány tehetetlenségét hozza fel döntő érvül hitének igazá mellett.

Mit tehet a tudós ebben a helyzetben? Nem mond le arról, hogy egyfajta modulus vivendit találjon a „hatodik érzék” rejtélyével. Vagyis nem utasítja ki e jelenséget a tudományok szférájából. Elismeri: ez a rejtély bizonyos határok között azt a szabadságvágyat jelképezi, hogy az ember — bár fizikai lény — egyszer mégis lerázhathja magáról a fizikai törvények kötöttségeit. Ez az optimizmus élteti a „hatodik érzékbe” vetett hitet. Ez az optimizmus a tudomány emberétől sem idegen. A tudomány azonban nem élhet illúziókkal.

**AZ ILLÚZIÓK
TÖRTÉNETFILOZÓFIÁJA**
(The Sunday Times,
1975. szeptember 14.)

Az ismert angol történész, Hugh Trevor-Rope, John A. Moses *The Politics of Illusion* című könyvét kommentálva áttekinti a német historiográfia és történetfilozófia útját. A nemzetiszocialista Németország bukása hosszú korszak végét jelentette. Hitler magával rántotta nemcsak a Harmadik Birodalmat, hanem Bismarck birodalmát is, nemcsak a nemzetiszocializmust, hanem azokat az eszméket is, amelyek több mint egy évszázadig uralkodtak a német történetfilozófiában. Igaz, a történetfilozófia nem omlott egyszerre össze, mert mintegy tizenöt éven át haldokolt, „mielőtt végleg kiadta volna lelkét”.

A nem ortodox történetfilozófiát általában „historicizmus”-nak nevezik. Ennek alapító atyja Leopold Ranke volt, akinek tevékenysége hozzájárult a történelemtudomány gazdagításához és objektív tanulmányozásához. Tanítványai azonban mesterük elméletét politikai tartalommal töltötték meg, és az államot nemcsak eszményítették, hanem olyan szerves terméknek tekintették, amely önmagában képviseli a törvényt, és fölötte áll az erkölcsi szabályoknak. Így a historicizmus az agresszív Hohenzollern-birodalom igazolására szolgált.

A birodalom bukása 1918-ban, úgy látszott, csorbát ejtett ezen a felfogáson. A német történészek azonban nem voltak hajlandók levonni a szükséges következtetést. Elismerték a háború pusztító voltát, de azzal érveltek, hogy ez nem a német agresszió miatt robbant ki, hanem egyszerűen kirobbant valamennyi európai hatalom „elszámított dinamizmusa miatt”. A régi történetfilozófia így sértetlen maradt, és amikor Hitler lépett a politikai színre, a történészek kezdeti kétségeiket hamar eloszlatták, és őt a hagyomány folytatójának, Nagy Frigyes és Bismarck igazi örökösének ismerték el. A második világháború után azonban azzal igyekeztek igazolni magukat, hogy Hitlert megtették a német történelemben „betolakodó idegennek”, „munkabalesetnek”, „titokzatos erőnek” vagy „démonnak”, aki légikalózként eltérítette repülőjüket eredeti céljától.

A két háború között csak annyi különbséget tettek, hogy az elsőt egyszerű európai összecsapásnak értékelték, a másodikról elismerték, hogy a német agresszió eredménye volt, de azt állították, hogy nekik nincs közük hozzá, mert ők csupán tehetetlen, az ártól elragadott utasok voltak. Miután a légikalózzal

elbántak, a törvényes pilóták: a nyolcvanéves Adenauer a politikában és Meinel professzor a történelemben visszavezette a viharvert gépet a maga előírt menetrendjéhez.

Az így átmentett történelmi örökséget Fritz Fischer 1961-ben kiadott *Németország célkitűzései az első világháborúban* című művében számolta fel. Fischer szakítva azzal a tradícióval, amelyben nevelkedett, alapos dokumentációval bebizonyította, hogy az első világháborúban egyedül Németország indult határozott agresszív és hódító célokkal, s hogy Hitler háborús célkitűzései lényegében az 1914-es törekvések egyenes folytatását jelentették. Fischer azt is bebizonyította, hogy a történészeknek az első és a második világháborúra felhozott alibije hamis, és mindkettő kirobantásáért Németország a felelős.

Fischer könyve addig soha nem ismert vihart kavart a nyugatnémet történészek köreiben. Mindenki támadta, de ő nem hátrált meg, és nyolc év múlva megírta *Az illúziók háborúját*, amelyben kimutatta, hogy Németország már 1912-ben kidolgozta az első világháború agressziós tervét. A könyv körül keletkezett vihart nem csupán a háborús bűnösség kényes kérdése váltotta ki, bár ez is ott lappangott, hanem Fischernek az a merészsége, hogy megkérdőjelezze az utóbbi évszázad német történelmi és politikai értékrendszerét, azt az értékrendszert, amelyben minden német politikai és történész nevelkedett.

TALÁLKOZÁSOK BARTÓKKAL
(Film Színház Muzsika, 1975. 39.)

Három, viszonylag rövid emlékezés — sok és nagy jelentőségű emléket idéz fel Bartók Béla halálának harmincadik évfordulóján. A visszaemlékezések súlyát, érdekességét szerzőik személye csak növeli: Tettamanti Károly Kossuth-díjas vegyész, műegyetemi professzor, József Attila matematikatanárának és atyai jóbarátjának, néhai Tettamanti Bélának a fia, az antifasiszta Márciusi Front diákmozgalmának részeseként került kapcsolatba Bartókkal; Alexits György, aki ugyancsak részt vett a Márciusi Front, majd a Békénpárt tevékenységében, s ma Kossuth-díjas matematikus, apja, Alexics György révén ismerte meg a román népdalokat is gyűjtő Bartókot. Alexics György 1897-től a román nyelv és irodalom magántanára volt Budapesten, tudományos munkásságát az utókor is megbecsüli — ennek bizonyossága, hogy az RSZK Tudományos Akadémiája nemrég újra megjelentette egykori népi szöveggyűjteményét. Bartóknak ő segített a ro-

mán nyelvű lejegyzések javításában, s ezt a szerepkört a románul ugyancsak jól tudó fia vette később át tőle.) Palló Imrét, az európai hírű baritonistát, Bartók és Kodály műveinek egyik legkiválóbb előadóját nem kell külön bemutatni a Bartók-problémákat valamelyest is ismerőknek.

Tettamanti az 1937-es Bartók—Kodály-est előzményeit eleveníti fel, és Bartók csatlakozásának hatásáról vall: „Mellén állt és vállalta az antifasiszta fiatalokat. Elmondhatatlan, mekkora erőt, bátorságot, reményelmet öntött ezzel belénk. Nemcsak önbizalmunk növekedett akkor, hanem tekintélyünk is, az ő nyomán még sokan csatlakoztak hozzánk.“ Palló Imre első találkozására Bartókkal még 1918-ban, *A kékszakállú herceg vára* bemutatóján került sor — az utolsóra pedig Kodályéknál, mielőtt Bartók az egyre elviselhetlenebb fasiszta nyomás alól Amerikába emigrált. Íme, hogyan írja le Palló Imre ezt a találkozást:

„Utolsó találkozásunk színhelye is Kodályék Völgy utcai otthona volt. Feleséggel együtt náluk voltam, amikor Bartók búcsúzni jött. Másnap indult Amerikába. Sohasem felejtsem el, hogy a két jóbarát szemében milyen szörnyűséges, fekete fájdalom ült. Kodály halkán, szagattottan azt mondta: »Miért mész el, hiszen nem tudsz te majd kint élni!« Ezt felesége, Emma is elismételte. Bartók azt felelte: »Itt, ebben a légkörben, ebben a világban még kevésbé tudok élni.« Párbeszédük izgalmas volt. Két különleges lelki nagyság állt egymással szemben, mélységes szomorúsággal. Mind a ketten egyformán gyűlölték az embertelenséget, mind a ketten küzdöttek ellene, de tennivalójuk, segíteni akadásuk helyszínéről más-más volt az elképzelésük. Bartóknak az volt a meggyőződése, nem bírja ki idehaza, ha kikerül innen, talán többet tud tenni a jó ügyért. Kodály ellenben azt érezte, hogy minél nagyobb a veszedelem, neki annál inkább kötelessége maradni, itt-hon a helye.“

Alexits György emlékezése a bartóki műhelyre is fényt vet. Elmondja például egyik látogatását Bartók lakásán; ez az anekdota, az anekdotikus poén minden-nél többet mond Bartók híres önfegyelméről, szigoráról, igényességéről:

„Amikor benyitottam, ott ült a Försterzongora előtt, s a kottát tanulmányozta. Gyakorolt — búcsúhangversenyére készült. Vissza akartam húzódni, de intett, hogy üljek le. Leültem, vártam mozdulatlanul, figyeltem, hogyan gyakorol. Volt olyan taktus, amire ötször-hatszor vizsztatért, még olyan hang is, amelyet többször leütött. Végre befejezte, karon fogott és folytattuk a leltárt.“

Amikor megilletődöttségemet észrevet-
te, hozzám fordult: — Kérem, ha az ember hangversenyez, akkor minden hangot tökéletesen ki kell dolgoznia.“

MÜNZER TAMÁS ÉS A NÉMET PARASZTHÁBORÚ (Revista de istorie, 1975. 8.)

Münzer Tamás halálának 450. évfordulóján két tanulmány emlékezik meg az első európai forradalmárról. Így nevezi a német parasztháború vezetőjét, Münzert Adolf Armbruster, az első tanulmány (*Personalitatea lui Thomas Münzer*) szerzője. Ismerve a német parasztháború történetét, valamint Münzer Tamás elméleti és gyakorlati tevékenységét, valóban elfogadhatjuk Armbruster következtetését, hogy az 1525-ben lezajlott német parasztháborút forradalomnak kell tekintenünk. Annak, mert ez az első olyan harc, amikor a fölkelő osztály nem csupán közvetlen politikai vagy gazdasági sérelmek orvoslását tűzte ki céljával, hanem először a történelemben azzal a szándékkal fogott fegyvert, hogy felszabadítsa az embert mindenféle kizsákmányolás alól. A szerző arra is rámutat, hogy a reformáció, mely a katolikus egyház elleni küzdelem köntösében jelentkező antifeudális társadalmi-politikai-ideológiai mozgalom volt, ténylegesen a Münzer vezette parasztháborúban érte el legradikálisabb forradalmi csúcspontját.

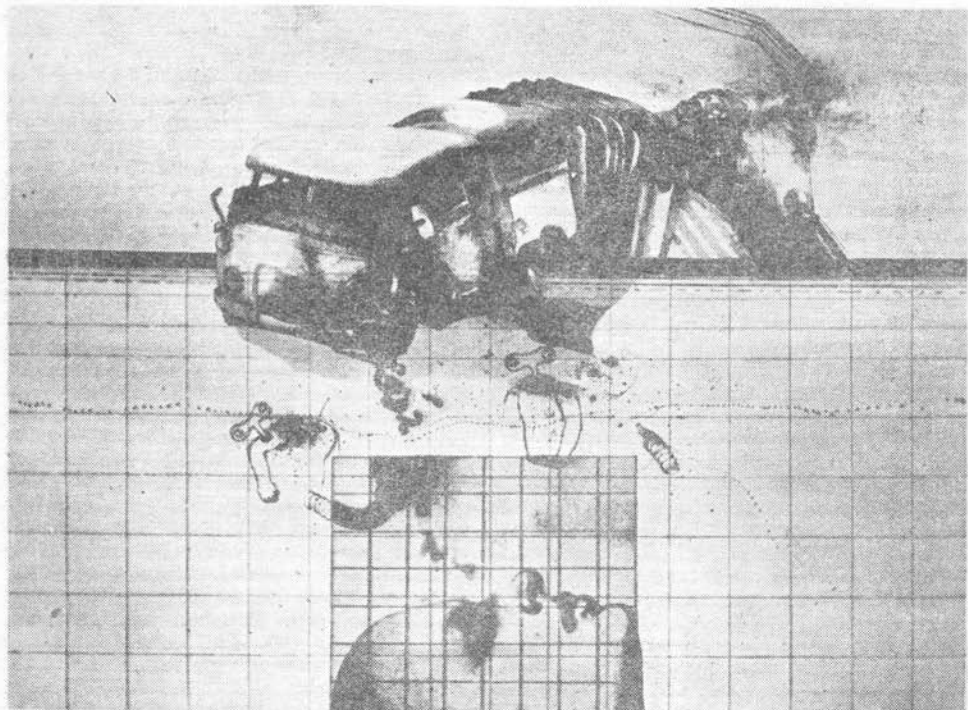
Armbruster nyomon követi Münzer Tamás ideológiai fejlődését, mely szükség-szerűen vezette a reformáció híveinek táborába, és Luther eszmei társává tette. Ebben a mozgalomban ismeri föl a kommunisztikus elképzeléseinek megvalósítására alkalmas utat, hiszen éppen a reformáció nyújthatta azt az ideológiai alapot, mely megnyerhette a feudális elnyomás terheit viselő, elégedetlen és lassan forradalmasodó tömegeket.

Demény Lajos tanulmányában (*Thomas Münzer și războiul țărănesc german din 1525*) az események kronologikus rendjében mutatja ki Münzer Tamás forradalmának utópisztikus jellegét. Arra a következtetésre jut, hogy a müncheni forradalmi utópizmus nem képes a dialektikátlan humanizmus belső korlátainak áttörésére. Münzer Tamás és a levellerek (újrakeresztelők) a valóság megváltozását az ember olyan belső vonásának felébredésétől várták, amely — szerintük — konkrét lététől függetlenül, örök időktől fogva a lélekben készen adva van, és amelyet fel kell ébreszteni. Aki-
ben ez nem ébreszthető fel, annak emberléte vitatható. Ebből adódott Münzer Tamás elszántsága, hogy ha kell, erőszakkal szabadítsa meg az emberiséget

elembertelenedett tagjaitól, azoktól, akik nem érzik kötelezőnek a közösségben végzett munkát, de a munka gyümölcséből mégis a lehető legnagyobb részt követelik maguknak. Münzer elementáris erejű küzdelme sem volt képes áthidalni azt az ellentmondást, mely tanításának vallási-utópisztikus alapja és a történelmi valóság között feszült; a müncheni gondolat nem volt képes arra, hogy az „éretlen“ tömeget irányítsa, hiszen a megvalósulás világos céljait vagy konkrét eszközeit nem tudta megfogalmazni, fölmutatni számukra. A kommunisztikus eszmény nem lehetett még cél a feudális rendszer bomlásakor, amikor csiráiban már a kapitalizmus eljövetele bontakozott ki. A reformáció tömegbázisa

pedig nem bizonyult elégséges erőnek, hogy megvalósítsa azt a célt, amelyre csupán olyan osztály alkalmas, mely mindössze munkaerejével rendelkezik, tehát mentes mindenféle anyagi kötöttségtől. Ezt az osztályt pedig majd csak a tőkés társadalom teremti meg.

Az egyén számára a determinizmus megszüntethetetlen, nem léphet túl saját korán, s éppen ebben rejlik Münzer Tamás tragikus bukásának magyarázata. Mégis, mint már annyit, korát megelőző utópisztikus gondolkodó és cselekvő ember, előfutára azoknak a későbbi korokban megszületendő, társadalmi igazságért harcba induló és győző erőknél, amelyek az ő eszméinek szellemét változtatják társadalmi valósággá.

Szalai József: Poluáció

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

VARÓNE TOMORI VIOLA (Nagyvárad). — A mai közlekedési technika révén le-rövidült térben könnyen válik hontalanná éppen a technika ura, az ember, ha nem ápolja tudatosan érzelmi tapadását a szülőföld táguló, de koncentrikus köreihez. Ezek a szálak nem lekötik, hanem éppen bekötik a nagyvilágba, s az információ-özönlés sodrában biztosabban áll a lábán, aki bekötő szálakat választ magának. Én a helyi napilap, valamint *A Hét* és a *Korunk* hasábjainak rendszeres végig-olvasásával élem át az idő ritmusát. Átfésülök számomra a kultúra birodalmát, és segítenek tájékozódni benne. A helyi napilapot átfutom, *A Hétet* élvezettel végig-olvasom, a *Korunkot* pedig emésztgetem. Egy kicsit mindig ünnep, amikor ez a narancssárga lap megérkezik. Változatlanul egyik legrangosabb folyóiratunknak tekintem, s örülök, hogy jó ideje a derűs szín mellett döntött. Bosszant viszont, hogy még mindig fáziseltolódással érkezik a vidéki olvasóhoz (az októberi szám például november 7-én), pedig az idei első két szám összevonasával már azt reméltem, hogy „utoléri“ önmagát. — Ami a tartalmi csoportosítást illeti, az utóbbi számokban észrevehető rugalmasabb témakapcsolás jó. Különösen a kerekasztal-beszélgetések élvezetesek. Az is helyes, hogy az állandó rovatok egyike-másika kimarad, ha éppen nincs mondanivalója; kerülnek tehát a merevséget. A *Korunk* kétségkívül ab-lak a nagyvilágra, de ebből az ablakból nem csupán szemlélni kívánunk, hanem tájékozódni is, ez pedig válogatást, érzelmi hozzáállást jelent: önmagunk állandó revidéálását. Ezért jók azok az írások, amelyekben érzik az élmény melege. Akár egy Kocsis-monodrámája vagy egy Szilágyi Domokos-vers, amelyek miatt még hóna-pokig nem tesszük a helyére a lejárt példányt, kezűben tartjuk. Jó tudni, hogy más is hasonlóképpen érez és küszködik, ráadásul ki is tudja fejezni ezt. — Ha-szonlóképpen átfűt egy Faragó József-tanulmány vagy Ditrói Ervin élménybeszá-molója. És itt mindjárt meg kell jegyezni, hogy a tanulmányokat nem elsősorban témakörönként válogatom, mert szakmámtól, a pszichológiától távol eső frások, mint Veres József cikke *Az ismeretlen Földről*, szintén izgalmas beszédtemává vál-tak családi és baráti körben. Gondolom, más is éppen ezt várja a *Korunktól*, hogy sokoldalúan kössön be a világ nagy kultúrközösségébe, mintegy ellensúlyozva a szakbarbárságra hajlamosító körülmények hatását. Ez viszont azt is jelenti, hogy a cikkek nyelve a nem szakember számára is érthető és élvezetes kell hogy legyen. A szerző ne csupán szakmai jólértesültségét fitogtassa, és mondatait ne csak a megítélhetetlenség miatt fogalmazza agyon, hanem segítsen megérteni és érté-kelni. Talán világosabb lesz, hogy mit igényelek, ha elmondom, hova helyezem a *Korunk* olvasását a magam időkoordinatáján. Reggel, amikor legtisztább a fejem, szakirodalmat olvasok. A délelőtti kötelező műszak után egy kis testi és szellemi pihenőt engedélyezek magamnak, s ilyenkor kerülnek sorra az időszaki sajtóter-mékek — köztük a legteljesebb szellemi erőnlét napjain a *Korunk*. Körülbelül egy hónapra van szükségem az összes *Korunk*-oldal elolvasására. Az este a szép-irodalomé. — A *Korunk* — szerintem — nem a szakirodalmat hivatott pótolni, hanem éppen a szakma jobb áttekintéséhez szükséges szellemi rugalmasság fenntartását szolgálja. Ezért kellene, hogy minden tanulmánya mindenki számára ért-hető, élvezhető legyen. Ezért jó rovat például a *Gondolatok a könyvtárban*, amely a dialógus jegyében beköt a gondolatok küzdelmeibe. Ezért jó, hogy a lap bősége-sen nyújt képzőművészeti élményt is, mert amikor fáradt vagyok ahhoz, hogy egy nyakatekert mondatot megfejtsék, Deák Ferenc szép Bethlen Katája vagy egy In-cze Ferenc-kép szuggesztív ereje percekig leköti a szemem.

Az elmúlt hetekben szerkesztőségünk tagjai és külső munkatársai találkozáson vettek részt olvasóinkkal Brassóban, Bukarestben, Nagyváradon, Gherlánt, Szat-máron és Várfalván.

November végén Kazinczy Gábor temesvári grafikusművész munkáit, december közepén pedig Gy. Szabó Béla fametszetű portréit állítottuk ki a *Korunk* Ga-leriában.

MINDEN
HAZAI
ÉS
KÜLFÖLDI
OLVASÓNKNAK,
MUNKATÁRSUNKNAK
BOLDOG
ÚJ
ESZTENDÓT
KÍVÁNUNK!

ÁRA 8 LEJ